

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR versei 833
TÉREY JÁNOS verse 837
CSEHY ZOLTÁN versei 839
DARVASI LÁSZLÓ: Fejezetek egy vándorkozmetikus életéből
(*regényrészletek*) 841
BORBÉLY SZILÁRD: Végignéz (*elbeszélés*) 851
BECK TAMÁS: Holdárnyék (*novella*) 855
SZEIFERT NATÁLIA: Láz (*regényrészletek*) 859
DUŠAN ŠAROTAR: Biliárd a Dobray szállóban (*regényrészlet*) 870
GYUKICS GÁBOR versei 876
KERBER BALÁZS versei 877
DOMJÁN GÁBOR versei 878
LÁBASS ENDRE: A lányok a színes ruhák bolondjai (*Dickens titkos
babaháza*) (*esszé*) 880
BAZSÁNYI SÁNDOR–WESSELÉNYI-GARAY ANDOR: „Egy nagy
templom.” (*Szilasi László: Szentek hárfája*) (*esszé*) 889
CSORDÁS GÁBOR: Válságban (*Lengyel napló, 1983 – II. rész*) 903
- *
- PARTI NAGY LAJOS: In vino veriték (*Hordó-cédulák Böröcz és Váradi
Andrásnak. Vylyan-terasz, 2012. 08. 02.*) 920
RÉNYI ANDRÁS: A hordó fenomenológiája 928
- *
- KRUPP JÓZSEF: A csönd megnyílásai (*Gyukics Gábor: kié ez az arc*) 933
GALUSKA LÁSZLÓ PÁL: „Életmesék” (*Komáromi Gabriella: Lázár Ervin
élete és munkássága*) 936
KŐVÁRI SAROLTA: A tragikus Nietzsche (*Isztray Simon: Nietzsche.
Filozófus születése a tragédia szelleméből*) 941

2012

SZEPTEMBER

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ÚJRA LÁTOGATHATÓ A PÉCSI MODERN MAGYAR KÉPTÁR. Az újrarendezett állandó kiállítást Esterházy Péter nyitotta meg július 6-án.

*

ÖTÖDIK ALKALOMMAL rendezték meg az Ördögkatlan Fesztivált Nagyharsányban, Kisharsányban, Palkonyán és a Villányi Szoborparkban augusztus 1-je és 5-e között. A programsorozat keretében mások mellett könnyű-, komoly- és népzenei koncerteket, színházi előadásokat, kiállításokat tartottak. A *Jelenkor* folyóirat irodalmi beszélgetések házigazdája volt: *Ágoston Zoltán* augusztus 2-án *Parti Nagy Lajos*, augusztus 3-án *Kőrösi Zoltánt* kérdezte.

*

A TOKAJI ÍRÓTÁBORT augusztus 15-e és

17-e között tartották. Az irodalmi esteket, kiállításokat, folyóirat-bemutatókat, kerekasztal-beszélgetéseket felölelő rendezvényen *Eltiltva és elfelejtve – A hallgatás és elhallgattatás évei a magyar irodalomban* címmel tartottak tanácskozást.

*

AUGUSZTUS 20. alkalmából állami kitüntetésekkel adták át. A Magyar Érdemrend nagykeresztjét *Jókai Anna* vehette át. *Kovács Istvánt*, *Lator Lászlót* és *Serfőző Simont* a Magyar Érdemrend középkeresztjével tüntették ki.

*

ALFONS MUCHA kréta- és ceruzarajzaiból, valamint festményeiből rendeztek kiállítást a Pécsi Galériában. A látart június 30. és augusztus 26. között volt látogatható.

Szerzőink

Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.

Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Borbély Szilárd (1964) – költő, író, Debrecenben él.

Beck Tamás (1976) – költő, író, Zalaegerszegen él.

Szeifert Natália (1979) – költő, író, képzőművész, Zircen él.

Dušan Šarotar (1968) – szlovén író, költő, publicista, szerkesztő, Ljubljánban él.

Gállos Orsolya (1946) – műfordító, Pécsváradon él.

Gyukics Gábor (1959) – költő, Csepelen él.

Kerber Balázs (1990) – költő, az ELTE BTK és az Eötvös Collegium klasszika-filológia szakos hallgatója, Budapesten él.

Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.

Lábass Endre (1957) – író, festő, fotóművész, Budapesten él.

Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsabán él.

Wesselényi-Garay Andor (1969) – építészettörténész, Budapesten él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.

Rényi András (1953) – művészettörténész, esztéta, az ELTE Művészettörténeti Intézetének vezetője, Budapesten él.

Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.

Galuska László Pál (1970) – irodalomtörténész, a Kecskeméti Tanárképző Főiskola Tanítóképző Karának oktatója, Kecskeméten él.

Kővári Sarolta (1980) – a PTE BTK PhD-hallgatója, Pécsen él.

KÉPEK

Wéber Tamás fotói Böröcz András kisharsányi kiállításáról 921, 923
Hübner Teodóra fotói Böröcz András műveiről 923, 927, 929

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a MASZRE
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I, Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

(*A kálomista varjak...*)

*A kálomista varjak városában
Dolmányos fajta meg pápista is van –
A templomtéren peckesen tenyésznek,
Sétálnak föl-le sáros főpiarcon,
S a fák között sötétlő károgással
Örvénylenek, bolydultan elkeringnek,
S ha lassú vízzel mossa partjait
Az alkonyat folyója, csárogással
Surrognak és lecsapnak rajban ők,
A helyszellem s a hír heroldjai,
A kárhózat s a hírheft pletykaságok
Szabad, királyi székesvárosában,
Hol kántor, ügyvéd, lelkész, úrlovas,
Vendéglős, boltos, bíró, néptanító,
Böllér, pallér, postás, neves professzor,
Bennfentes hentes prédikált elég –
S a gyógyszerész, a pék, a kárpitos,*

Lázary René Sándor 1859. szeptember 17-én született Kolozsvárott. 1890-től már főleg Marosvásárhelyen élt – Marossárpatakon hunyt el 1929 októberében. Költői műveinek és írott hagyatékának méltó felfedezése még hosszú ideig váratott magára. Verseinek legelső (bár elenyésző) része csak 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékból, aztán később mind kisebb és nagyobb adagokban, de szinte véletlenszerűen, a Teleki Téka titkosított állományából, illetőleg a költő özvegyének, Vajdaréthy Júliának hosszan lappangó hagyatékából, továbbá más, korabeli (részben családi, részben baráti) hagyatékokból is. Igen terjedelmes, bár eléggé szétszórt lírai életműről lévén szó, még a Lázary-versek és verstöredékek, változatok meg másolatok, átírások és fordítások, vagy a prózai fragmentumok számát tekintve sem bocsátkozhatunk elhamarkodott számításokba, sem előzetes mérlegelésekbe, mert a már-már egésznek mutatkozó szövegkorpusz még újabb meglepetéseket is tartogathat – földolgozása roppant időigényes, hosszú évekre rúghat, ám kétségtelenül folyamatban van. (Közléteszi: Kovács András Ferenc.)

*A serfőző, a szájas, sarki doktor,
A sintér, pintér, skribler, tisztü küldönc,
A részeg utcán zördülő kocsis,
A főszakács s a szimpla suszter is
Örökkéig csak jobban tudta nálam
Az ittlét pörköltzafos lényegét –
Kioktatott, verdiktje készen állt,
Mint kocsmapultnál presbitérium,
S mint patvarista főispáni pózban,
Szemembe mondta, sőt: kihirdeté itt,
A múltakon pöffeszkedő irigység
S rátarti álmok kultúrvárosában,
Ahol mindenhez már mindenki ért,
De persze jobban már mindenkinél –
Szóval, kimondta áperté magyarként,
Keményen, szinte szirtté székeltyülten,
Igazságát balsorsot illetőleg
S minden summáknak hitsummárumát,
Mit sundám-bundám tud bármely sumák –
Hogy büszke honfi lenni mit jelent,
S ki kit jelent fel, és kinél maholnap,
S mit illik, mit nem, mit tilos megírni
Ízig-vérig magyar poétatollnak...*

Tolnai Lajosról tervezgettem egy drámát, vagy egy hosszabb
Elbeszélő költeményt – csak ennyi lett belőle, torzónak megteszi,
Marosvásárhelyt készült 1914. július 8. és 10. között.

(Nem és nem...)

*Nem és nem, ó, Juhnyájas Olvasóm,
te nyírható, te jól terelhető,
ki birkamódra bármely irkafirkán
elkérődzöl kuvaszra sandítón,
s pajtásul bámulsz föl, ha körbefutkos,
csaholva pattog, szőrösen liheg
idegbeteg pulikkal szittyfa fajtás –
nem és nem, ó, most inkább hagyd a nyáját,
gulyásnak és pörköltnek hajtsa falka,
s mint hosszú nyelvét fújtató, dühült eb,
úgy nyújtsd felém ki nyirkos félelemtől
megnémult és tudatlan jobbkezed,
sok tapsolásban elhüllősödöttet,
s amíg acélpikkelyt növeszt a menny,
vezényelt vastaps szégyenében érces,
pirult tenyérrel égő jobbodat
hadd fogjam én ma, hadd vezesselek –
nem félre, tán egészre, tiszta jóra,
miként Vergilius vezette Dantét
Verona és Ravenna közt a bűnben,
hol mérges gázok mélyről felbőfögnek,
a vér, a var s a szar szaván keresztül –
a szuronyok szutykos szintaxisán túl
arannyal fényezett fekáliák
ragyognak és rohadnak égre rajzón,
s tündöklenek, mint hős medáliák
a harcterek behorpadt mellkasán –
hirdetve minden háborúk morálját,
gyűlölködések horgadt mámorát,
gyilkolni hurcolt gépfegyvert, nagyágyút,
halálba hajszolt milliányi mundért –
vitézkedőket, hadba kényszerült szebb
múltak s jövődők nyomorultjait...*

Groteszk háborús ciklus előhangjának szántam volna,
de semmi sem lett belőle – sem a versciklusból, sem
a prologusból, pedig milyen hosszan próbálkoztam vele...
1916. június 24-től egészen augusztus 28-ig. Aznap végleg
abbahagytam – néhány változatát összetéptem,
elégettem, de ennyit meghagytam, eltettem töredéknek.

„A könyv a forma álma...”

(Ambroise de Saint Amour fohásza)

*(Ó, a könyv, a könyv, a könyv!
Dúlt könyveink üres lappal repülnek –
Álmainkba visszadöng
Minden szavuk, ha néma írbe dűlnek.)*

*Ó, te könyv, te kész egész!
Nem érsz magadban kezdetet, se véget –
Semmiként setétbe vész
Saját valóddal megnyert veszteséged.*

*Jaj, te könyv, ki szült? Világ?
Avagy te szültél kínra szép világot –
S létre lelkesült hibák
Hibátlan volta fényre szétoiláglott?*

*Ó, te könyv, te holt papír!
Megírhatatlan, senki el sem olvas –
S mennyi égi korszak ír,
Hogy minden élőt megköthess, feloldhass!*

*(Ó, te könyv, ha létezel,
Szállj vissza, szólíts, szűk időm legyen tág!
Nyelvem angyal tépje fel –
Zengjen, mint régen elfeledt legendák!)*

LRS p.m. Marosvásárhelyt, 1910. április 7–10.

Ex

*A Legkisebb Jégkorszak előtti utolsó ősszel,
 Még jóval a teljes légtérzár előtt
 Egyik este a magyar konzul belebotlott
 Bill Clintonba a Faxaflói öbölnél,
 A hotdogos bódé mellett.
 Körül a havas koronájú vulkánok,
 S a magas, mélykék ég elkeskenyedő felhőkkel.
 Ez a világ egyik legpuritánabb
 Hullámbádog bodegája a parton,
 Betonlábazatú, színesre festett
 Deszkahomlokzatukkal, fémmanzárdjaikkal törékenynek
 És ideiglenesnek tűnő házacsák között.
 Piros sapkás kislányok gördeszakáztak körülöttük.
 Bill határozottan bácsi volt már akkor is,
 Eléggé nyüzögött a túnt a viharkabátjában.
 Összehúzva prémes kapucniját,
 Félrebillentve fejét,
 Szórakozottan hunyorgott Mátrai Ágostonra.*

*A konzul tudta, ez Bill kedvenc városa
 Négy órányi repülőútra New Yorktól,
 Valaha ez volt a kitüntetett jelentőségű
 Reykjavíki hotdogosa
 Lent a szélfúttá, kopár kikötőben:
 Ott a fotója a pénztár mellett.
 Egy parkoló autóból Metallica szivárgott.*

Well I've fucked the queen
 I've fucked Bach
 I've even sucked an old man's cock
 So what so what?
 And I've fucked a sheep
 I've fucked a goat
 I rammed my cock right down its throat
 So what so what?
 So what, so what, you boring little fuck

Ágoston mosolygott, feszengett, hátrált kicsit.
Ismerik egymást Washingtonból és máshonnét,
Bemutakoztak egymásnak vagy háromszor, régen.
„A harmadik elnök van azóta,
Már nem aktuálisak: sem az Államok, sem ő.
A gazdaság alatta volt
Utoljára szárnyalóban;
S az Államok hatalma akkor érte el
A történelmi csúcskiterjedést:
Ő volna hát a régi, jó világ?”

A konzul igazán nem akart tolakodni,
De Bill kiszúrta őt a sorban, és vállon veregette:
„Only with mustard and geysers?”
„Absolutely, Mister President.”
„Well it's a pity, I've become a vegan lately”,
Kacsintott pajzánul Bill. Kezet ráztak sietősen.
Az elnök láthatóan valami pozitív támpontot keresett:
„Hey man, wait a minute... Czech Republic?”
„Oh no... Hungary. I'm the Hungarian consul here.”
„Ahhh great, yeah... My hovercraft is full of eels,
So I have to go. Nice meeting you.”

Ágoston tréfásan tisztelgett neki búcsúzóul.
„Ez az ember az ötvenautós konvojával,
A repülőivel az anyahajókon,
Seregeivel a bázisokon,
A szivarával a gyakornoklány szájában
A végső csúcst lakta, mondjon bárki bármit”,
Gondolta, míg Clinton távolodott;
És közben kicsit sem halkult a metál.

I've fucked this
I've fucked that
I've even fucked a schoolgirl's twat
So what so what?
So what, so what you boring little fuck

Who cares
Who cares what you do
And who cares
Who cares about you, you, you, you, you, you

Verdi

*Orrore, amikor ezt mondják, orrore,
szabályosan erotikus izgalmat érzek,
ahogy ez az orrore kiszökik a légbe
zenekari kísérettel vagy anélkül,
csupaszon vagy tüll-ruhában,
az mozgalmasabb, mint egy tüntetés.
Főleg, ha hatalmas nők mondják ki,
és nem engedik át az örök sztrájtörőknek,
akik, persze, nem félnek semmitől,
és csak a legvégső esetben, kínok kínjaival
sújtva, félholtan sziszegik
csikorgó fogaik közül a légbe: orrore, orrore.*

Staunton, 2008

*A lányom Dennis Tobenskiről sokáig azt hitte, én vagyok,
hogy én éneklek a Del Tredici dalokat,
egy amerikai templomban a Staunton Fesztiválon,
2008-ban, konkrétan augusztus 23-án,
Matthew Stephens zongorakísérete mellett.
A falon gyülekezeti énekek sorszámai,
egy néma hangzástero a földi létezés mögött.
És az amerikai lobogó, persze. A szenvedélyem
ebbe áramlik: ahogy játszom a hangommal,
ahogy a kottafejek végiggurulnak a billentyűkön
a mérsékelt, könnyes, erotikus sikerig.
Ismerek olyan felvételt, amelyen maga a zeneszerző játszik,
kopott bőrgatyában, ősz hajjal, és valaki más énekel.
De az nem az igazi,
ott Dennis Tobenski nem én vagyok.*

A nehéz kotta

*A nehéz kotta lecsúszik a hangszer alá,
és ott is marad. Kimásznak belőle
a szavak. Elvegyülnek a porbolyhok között,
és túrnek, kuksolnak,
míg marad a zene,
a fejben, ujjban, mozdulatban őrzött.
Valahol leütöm, és a billentyűzet adja,
és elfog a félsz, hogy öreg vagyok,
képtelen a memorizálásra,
hogy immár
sokkal többet tud az ujj, mint az elme, az ész,
hogy okosabb a képzeletnél
a legtriviálisabb mozdulat is.
Hogy a nehéz kottát nincs, aki fölemelje.*

Fejezetek egy vándorkozmetikus életéből

Ünnepség, szoboravatás

A város utcáin keringett a por, megszűrte az ég kékjét, és lassú szürkévé kavarta. Még az autóból nézelődött, aztán lefékezett egy látványpékség előtt. A boltnak békebeli vasredőnye volt, félig leeresztve, mellette beteg tüdejű kocsmá zihálta a cigaretta füstjét, a cégtábla azt hirdette, hogy Társalkodó a neve. Kenyérillatot és dohányszagot kevergetett a hőség, és jól csinálta. A főút mentén gömbakácok, barnult szegélyű tuják és égett gesztenyefák katonái sorakoztak, némelyikről hangszóró ezüstje villogott alá a lassú, s inkább csak emlékező, mintsem gondolkodó szellőkések huzatában, de házfalakra és kapubejárók fölé is jutott a dobozokból. Nincs olyan kelet-európai város, ahol ne lennének még manapság is bódék. Itt is voltak. Bódék, standok, padok, amikre cigányok és kínaiak terítik a portékáikat.

A Főutca túloldalán két nő sétált lassú, veszélyes mozdulatokkal, a Főtér felé tartottak, egyformák voltak, tökéletesen egyszerre léptek, karjukat egymásba fonták, s ahogy feléje pillantottak, még akkor is egyszerre fordult az arcuk, egyszerre hunyták le a szemüket, hogy könnyű, összehangzó sóhajtás után ugyanabban a pillanatban emelkedjen a szemhéjuk. Finom és ijesztő, fekete lobogású lények voltak a nyakig gombolt ruhájukban. Mint akik nem ismerhetnek kegyelmi engedelmet, mint akik egymás árnyékai. Semmi kétség, ők már üres poharakból ittak, üres tányérokba étkeztek, lágyabb testrészeiket is láttatni engedő ruhákban ringtak az üres, semmibe kanyarodó utcákon, és üres életükkel tartottak egy üres halál felé. A drága, drága Kollowitz nővérek!

Kiszállt az autóból, lezárta, vett parkolójegyet. Ünnep, ünnep lesz. Van! Kortalán öregember bámult rá az újságosbódé árnyékából, valaha jószabású, finom anyagú öltönye komoran lógott az aszott testén, kerítéslécre terített madárbőr. De az öreg élénk csillogással tekintett rá.

- Jó napot, doktor úr! – mondta neki.
- Ma is kaptam szállítmányt! – recsegte az öreg, nevetett.
- Szép. Igazán szép – mondta ő.
- Tehetek mást, mint hogy fogadom őket? – kérdezte az öregember.
- Fogalmam sincsen – tanácstalankodott a Kosmetikus. – Hiszen olyan régóta megy ez.

A regény előző részletei a *Jelenkor* 2012/7–8. számában olvashatók.

– Régóta, régóta. Ebben az ügyben nem működnek az órák, a naptárak, uram
– morgolódott az öreg.

– Aki nem felejt, az se biztos, hogy emlékezik – mondta tünődve a Kozmetikus.

– 87213457 – válaszolt az öregember, oldalra hajtotta a fejét, hunyorgott, mászkáló és a szárnyaikkal magukat kaparó legyeket hagyott a homlokán. Szép volt, nem volt. Májfoltok júdásgarasai barnálltak a kézfején. Az ujjai vékonyan és finoman karmoltak a teste mellett, mint aki egész életében acélgolyókat gurigatott.

A Kozmetikus intett neki, majd az együtt ringó nővérek után sétált. Vezette a finom, fekete lobogás. Ahogy számított rá, a föllobogózott főtéren ünnepséget tartottak, amit a járási bíróság, a temetkezési vállalat és a polgármesteri hivatal újrafestett, fölújított épületei fogtak közre. Ünnepség lesz, nem is akármilyen. Erről már volt tudomása, szerzett információkat, olvasott néhány korábbi leírást és elemzést, meditációt és konfabulációt. Jól időzített, így aztán nem is darálta le holmi elvesztegetett idő. Elérte az ünnepség kezdetét, s még arra is volt ideje, hogy végiggondoljon néhány apróságot, ha már az ünnep része lesz ő is. Tünődött. És arra gondolt, hogy míg az élet valóságát a hétköznapiok szürke köpönyegei képviselik, aközben az életet mégis az ünnepek jellemzik inkább. Merthogy az ünnepbe sűrűsödik bele minden, amire vágyunk, amit hiszünk, amit ideáink tárgyává teszünk, és ami magától értetődően lehetetlen, egyszerűsmind persze haszontalan is. Minden, amire emlékezünk, ünnep lesz végül. Sötét, fojtogató ünnep, de ünnep. S ha a hétköznapiok változékonyságát észbe kellett venni – mert folyvást arra kellett számítani, hogy holnap nem az lesz a házad, a birtokod, ami eddig volt, mert elhurcolnak, kiűznek belőle, mert máséba terelnek be, hogy nem az az ember fogja a kezéd, aki eddig, mert őt is elviszik, elűzik, mert másnak adnak, vagy hogy nem ott kopácsolsz pirkadattól fogva, ahol eddig, mert elveszik, a közre írják rá, úgymond államosítják ezt és azt a műhelyt, gyáracskát, boltot – ezzel szemben az ünnepek olyanok voltak, akár a saját mozdulataikba beledermedt, vissza-visszatérő kísértetek. A kokárdás pongyolák, a vásári maszkok, a történelmi lepedők változhattak, a lényeg semmiképpen. Ő nem, a világnak ezen a tájékán az ünnepek természete évszázadok óta fikarcnyit sem változott, éppen olyan maradt, mint a repedt arcú föld, amin tartották, megrendezték és az idő múltával a semmi tepsijébe sepregették őket. Kacagány vagy susztersapka, bocskai vagy kalauzuniformis, egyre ment. Ugyanaz a tónus és hanghordozás, ugyanaz a pókhálós félelem, a képzelőerőnek ugyanaz a már-már beteges hiánya, az igazodás mániákus kényszere, ami ötven éve, száz éve, ötszáz éve. Sehol egy kikezdhető részlet, ami végső soron ne igazolná az alapok mindenhatóságát, és a belőlük táplálkozó évszázados félelem – de mondhatni gyávaságot is – mindenható jogát. Ki az, aki nyugodt szívvel állíthatja, hogy itt, ezen a földön, a világnak ezen a szegletén nem kell félni. Mert bizony félni kell. Félni jó, félni szükség, a félelem a tapasztalat előrelátása, remegő anyai kéz tuszkol még zsebkendő a forradalomba szaladó lurkó kabátzsebébe. Jöhetett bárki, jöhetett bárki aktuális megváltó, mindenki a megfélemlítéssel, a rémület és a szorongás kiterjesztésével kezdte. Végső soron a szabadság akut, jóllehet teljesen érthető hiányáról volt szó. Úgy hát ha az úgynevezett szocializmus átalakulásával – mert sem bukásról, sem valamiféle pompás és nagyszabású végről, sem összeomlásról, sem pedig fölszámoltatásról

nem lehetett szó – a hétköznapiak a szabadság jegyében bandukoltak is egymás után, sorban, sorban és rendíthetetlenül, addig az ünnepek kitartottak a régi beidegződések fönntartása és gyakorlása mellett, s mert velük kapcsolatban folyvást, de legalábbis többnyire a hagyomány szóval érveltek az aktuális gondolkodók és a hordószonokok, mert sem erejük, sem tehetségük nem volt másfajta értelmezéshez, vagyis a hagyományt csak a mozdulatlanságában voltak képesek szemlélni és elfogadni, mert el sem tudták képzelni, hogy a hagyomány mozog, a hagyomány mozdítható, úgy tehát a szellemnek és a politikai cselekvésnek ezek a figurái mindahányan a mozdulatlanságot szolgálták, nem pedig a fejlődést, a fölfedezéseket, a föltalálásokat, vagyis szükségképpen a túlélés puritánságát propagálták, olyannyira, hogy már a saját szemüknek sem hittek. Nem látták, hogy a mozdulatlan életük körül bizony mozog egy nem is oly titokzatos, hatalmas erő. Hiszen a Sárga Jézus is fel s alá tolatott az utcáikon, a házaik előtt, véres Naplementéken ő vetett hosszan elnyúló árnyékot a kertjeikre és az udvaraikra. A Sárga Jézus szólt hozzájuk, mintha az ég suttogott volna hozzájuk. Imára, beszélgetésre, vitára hívta őket.

Az ünnepségen lehettek néhány tucatnyian, talán százan is. Zászlók is lengtek, mindenfélék, csikosak, keresztetek, néha vékonyderekű dudaszó harsant. A vajfehér ingeken átütött az izzadság bűne, a hátakon fekete foltok virítottak, és az emberfejek dinnyéi között szalmakalapok billegettek. S ha azért néhány éjfekete, korpával behintett zakó dacolt is az égető nappal, mindegy volt, a hőség mindenkit számba vett és igazoltatott, természetesen őt is. Görcsökből faragott, aszalódott öregek gubbasztottak a fák árnyékában, s mintha száz éve nem mozdultak volna. S ahogy a kozmetikus nézelődött, megérkezett a szobor is, a Sárga Jézus, a város első mobilszobra, a mozgatója pedig a város könyvtárosa, Szegény Johann. A facsarodott felsőttestű férfi a homlokával tolta Sárga Jézust. Most azonban egy másik szoborról volt szó. Sárga Jézus is miatta érkezett az ünnepségre, és már megpihent az emelvény mellett. Szegény Johann zihálva kapkodta a levegőt. Megcsavarodva tartotta a fölsőttestét, a karjai természetellenes szögben váltak el a törzsétől. Mintha valami rendellenesség történt volna a testével. De most már ő is, ahogy mindenki, néhány zakós, fekete szemüveges férfiún kívül, akik az embereket fürkészték, az emelvény felé nyújtogatta a nyakát. Kiáltás harsant, éles, tudálékos. Köpcös, sapkás férfi kapaszkodott föl a falépcsőn, akkurátusan eltaposta a cigarettáját, körbehordozta tekintetét, és beszélni kezdett. Tiszta, lassan mélyülő hangja volt. A mikrofon begerjedt, mire többen összehúzták magukat. A jókora fejfedő, amit a szónokló viselt a hőség ellenére, valamiféle átmenet lehetett az usánka és a turbán között. Mindenesetre prémes és bélelt fejfedő volt, akárha a tulajdonosát nem érdekelné a gyilkos hőség. Valóban így volt, nem is érdekelte.

– Hölgyeim és Uraim, én még nem tudom, ki ő! – szólt tünődve a mikrofonba a sapkás, a még letakart szoborra mutatott. Az első sorban ott állt a szobrász, kövér, piros arcú ember, a hasa előtt összekulcsolt kezekkel, messziről érkezetett, szerény volt, megilletődött, és részeg. Folyamatosan bólogatott. A tömeg, vagy inkább csoportosulás, csöndesen figyelt, néhányan bőszen legyezgették magukat.

– Még nem tudom ki ő, és ti se tudjátok, de azért én ma felavatam ezt az alkotást. Hej, haj, mert így kell tennem! Tudom, néhányan a szívük mélyén nem

értenek velem egyet, sőt egészen mást gondolnak, de nekem nem a kétkedőkre, hanem a jövő magzatvizébe kell tekintenem. Nekem ez a dolgom, a feladatom, a küldetésem.

Újabb bólogatás, valaki a magasba emelte a karját.

– Igen, neked ez a küldetésed, Kicsi Cár!

Ő tehát a hírhedt Kicsi Cár. Sapkát, usánkát vagy turbánt hord a legnagyobb hőségben is, mint aki melegen akarja tartani a gondolatait. Középmagas, átlagos fizimiskájú alak, vastag vonású, kefes szemöldökkel, duzzadt ajkakkal. Az ilyen szeret szalonnázni. Zsebkendőjét húzta elő, belefújta az orrát, megtörölte vele a homlokát.

– Most még fogalmunk sincsen, ki ez a dicső férfiú! – lendült Kicsi Cár karja a szobor felé. – De minden erőfeszítésünk, hogy megtudjuk. Nemcsak nekünk, embereknek, zseniknek, föltalálónak, katonának, egyházfiknak és államférfiaknak, hanem a szobroknak is meg kell előzniük a korukat. Tehát a művészetnek. Ez most egy korszakosan új felfogás, és én, Kicsi Cár képviselem! Ha tehát a művészet nem előzi meg a korát, akkor a kora előzi meg őt, és miféle művészet az, ami csak kullog az események után, jövendölésre képtelen, útmutatásra képtelen, bátorításra képtelen?! Aki nem előzi meg a korát, bassza meg, az lemarad! Az ember elemi igénye, hogy ne maradjon le! De akkor ez a művészetnek is legyen elemi igénye! Ha én, az egyszerű államférfi tudom az eljövendőt, de legalábbis nagy valószínűséggel tudom, miféle események várhatók holnap, holnapután, a közeljövőben, akkor éppen a művészet tárná szét tanácstalanul a kezét, hogy jaj, barátaim, ki tudja, mit hoz a jövő?! Ha én, az egyszerű államférfi segítek a népemnek, akkor a művészet miért ne segítene nekem bölcsességgel, előrelátással? És nem is kérek sokat, csak kis együttérzést. Polgárok, belegondoltatok ti ebbe?!

– Én belegondoltam – bólintott a szobrász, letérdelt, meghajtotta a fejét. Aztán megbillent, utána kellett kapni, hogy a kövezetre ne essen. Szép, új kövezet volt, semmi kétség, bár egy-két kocka már kifordult a tér medréből.

– Itt vagy-e, Magdaléna Szemüncfény? – kiáltotta a mikrofonba Kicsi Cár. – Legyél itt! Legyél itt!

Körbeforgott néhány fej, majd sóhajok fakadtak, mert fiatal nő tartotta föl a karját. Magdaléna szorosán a nővérek mellett állt. Olyan volt az arca, mint akit sokan bámulnak epekedve, csúf gondolatokkal és nemtelen vágyakkal, mégsem tudják megrontani.

– Itt vagyok, Kicsi Cár, hogyan lennék! – csilingelte Magdaléna Szemüncfény, és elpirult. – Jól tudod, hogy engem érdekelnek a fesztiváljaid.

A sapkás bólintott, aztán végighordozta a tekintetét az embereken.

– Most pedig kérdezhetek!

– Szóval ő még senki, Kicsi Cár? – mutatott valaki a szoborra.

– Így igaz, ő még senki! – helyeselt Kicsi Cár. – Na de hogyhogy senki?!

– Akiről mintázták, még nem volt. De lesz.

– El is nevezhetjük akár? – kiabált valaki.

– De hogyan nevezzük el?

– Legyen Kicsi Cár a neve! – kiáltotta másvalaki.

Kicsi Cár szőrös, bozontos alkarjával újra végigtörölte a homlokán, majd magasba emelte a kezét. Megvillantak az aranygyűrűi. Úgy tűnt, mintha számot ve-

tett volna az ajánlattal, a Kozmetikus azonban tudta, erről szó sincs. Kicsi Cár nem mérlegelt, nem gondolkodott, legalábbis nyilvánosan nem, az ilyesmi hozzáállást a gyöngeség és a bizonytalanság jelének tekintette, így hát úgy tetszett, valóban előre tudja az események menetét, mert eltervezett minden mondatot és mozdulatot, hatást és következményt. És nem hagyta magát befolyásolni.

– Nevezzük a szobrot Reménynek – mosolygott Kicsi Cár. – És nehogy valaki azt merészelje mondani, hogy hasonlíthat rám. Tudjátok meg, aki nincs, az nem is hasonlíthat!

Moraj futott át a tömegen, mint akik a csodálkozást gyakorolják, de azért még lenne mit javítani. Aki rosszul csodálkozik, biztosan nem kapiskálja a lényegét. Galambraj csillogtatott alá ezüstöt, a madarak olyan alacsonyan húztak el a tér fölött, hogy hallatszott a szárnyak halálos surrogása, a Sárگا Jézus mintha szomorúan mosolygott volna.

– Jó, jó – csilingelt ki a tömegből Magdaléna Szemünkfénye –, de azért Te hasonlíthatsz, Kicsi Cár úr! – a lány mintha incselkedett volna a tribün urával. Más azonban nem akarta észrevenni a tréfálkozást.

– Ami nincs, valóban nem hasonlíthat arra, ami van! – kiáltott egy alak. – Viszont ami van, mint például Te, Kicsi Cár úr, mert ügyességed és bölcsességed oly egyedülálló, képes arra is hasonlítani, ami nincs. Persze, csak ha kedved tartja. Vagy ha nekünk van szükségünk ilyesmire!

A Kozmetikus látta, hogy a Kollowitz nővérek egyszerre bólogatnak, egyszerre ingatják a fejüket, egyszerre lesz elégedett az arcuk, majd egyszerre húz arcukra színházi maszkot a vizolygás.

Így történt, hogy aznap, amikor megérkezett a városba, fölavatták a Reményt. A szobor valóban nem hasonlított senkire, amennyiben azt gondoljuk, hogy a hasonlóság az emlékeztetés egyik nem elhanyagolható fajtája. Ő volt a Remény, ettől fogva a tér közepén magasodott, igaz, a biztonság kedvéért Kicsi Cár az ő nyakába is föllógattatott egy hangszórót.

A Kozmetikus ellépett a sokaságtól, és miközben fürkésző tekintetek követték, tovább sétált. A térbe futó keskeny utcát vette célba, aminek a vége olyan volt, mintha egy álmos torok ásított volna a szabad területre. Hamar talált egy talponállót, néhány üveges tekintetű törzsvendéggel, egy kócos és részeg nővel, aki a sarokban motozott a rongyai között. Mellette kínai fiú görbült, söröskupa-kokat tologatott az asztalon. A nő felemelte puffadt, nyershússzínű arcát, és kifejeztelenül bámult rá. Előttük feles poharak, sörösüvegek, mint valami sakkjáték szereplői. Errefelé nem lehetett bort inni, jóllehet a szőlő tőkái évszázadok óta kanyarogtak a parcellákon, kadarka, rizling és persze a szerbek honosította kövidinka, telepítettek szőlőt a határ árnyékosabb lejtőin is, meg a házak melletti veteményesekbe, és préseltek is belőle különféle cefréket. Bizonyos időszakokban tonnaszám fogyott a cukor. A nő föltápáskodott, odabillegett hozzá.

– Ez az egész egy nagy szar volt, uram. Remény?! Na hiszen – hajolt közelebb. Ha fizet egy kört, én elárulok egy valódi reményt – recsegte. – Nem olyat, mint ez a szar – mutatott ki az ajtón, amerre az ünnepséget tartották.

– Ha jól tudom, ezeket a szobrokat rendre fölavatják. Régóta így megy ez. És aztán elszöknek. Elszökik mindegyik remény, mondhatni. Aztán újat kell emeltetni. Igaz? – a Kozmetikus mosolygott.

– Csak rendeljen nekem, amit gondol. Én nem fogom befolyásolni. Korlátozhatom én a maga szabadságát? – a nő is vigyorgott, szüette, rossz fogai ferdén meredeztek az ínyéből.

Rendelt tehát két vodkát és két korsó sört, a pénzzel kopogott a pulton, így szokták. A csapos szóltanul szolgálta ki, és közben nem pillantott rá.

– Ez elég korrekt volt – bólintott a nő, a poharakat nézte.

– És az üzlet másik fele?

A nő lehajtotta az egyik vodkát, kicsit megrázkódott, aztán lehajtotta a másikat is. Megvonta a vállát. A kínai fiúra mutatott.

– Szerintem ő ne igyon töményet. Nem is azért, mert megárt, mert persze megárt. Még a végén megvilágosodik. Neki már a sör is túlzás.

– Tartozik nekem – mondta a nőnek. Az megfogta a karját, és közelebb tolta magát.

– A minap kölcsönöztem a fiút Zarathustra Kapitány jóváhagyásával. Ha visszaadom, majd besorozza egy következő transzportba. Igaz?

A fiú bólintott, tologatta a kupakokat.

– Szükségem volt valakire, aki vigaszt nyújt melankolikus perceimben – magyarázta a nő, fölvihogott. – Szóval ő tegnap óta a szerelmem, mert így döntöttem. Jaj, nem is tudom, mihez kezdek, ha vissza kell adni. Mert persze vissza kell adni. Fölvirrad az a nap is, bármennyire is szeretnénk, hogy álljon meg az idő a kertek alatt. Érti, uram? Szóval kíváncsi a reményemre vagy sem? – a nő a tiráda végén már suttogott, csupa könny volt a vérekes szeme.

– És miért árulja el éppen nekem?

– Mert hogy kicsoda maga, és hogy mi a faszt keres minálunk, azt még a legutolsó, agyonvert törpe is tudja! Mindenki tudja, jóuram – közben a fiú elé helyezte a söröskorsót. – Még ő is.

A kínai fiú szerényen elmosolyodott, bólintott, majd a szájához emelte a korsót, és egyhajtásra hajtotta le a sört. És aztán úgy pillantott a Szűz Máriának nevezett hajléktalanra, mint az édesanyjára.

Az első éjszaka

Az irodaházban volt a szállása, a város déli részén, errefelé emelkedett régen a malom sárga tömbje, ami már nem üzemelt, erre volt a nagykapujú gazdaház, amit lebontottak, itt állt a zsinagóga, ami halk sóhajtás után, miután évekig szokta, hogy szú eszi a padjai húsát és már soha nem lesznek karok, testek, ülepek, amik megtöltik őket, összedőlt. Beszállt a szomorú zsidópor a gömbakácok alá, és sokáig ott lebegett, táncolt, senki el nem köhintette magát. De a gyárépület még élt, sőt, azt lehet mondani, virágzott. A régmúlt esztendőkből, jó másfél száz évig mezőgazdasági gépeket kezdtek gyártani itt. Kaszákkal, kapákkal indult a gyártás, még az úgynevezett Kiegyezés előtt, boronákkal és kisebb vetőgépekkel folytatták, aztán néhány nagyobb, frissen festett munkagép is kigurult a gyárkapun. Másfél száz évig dohogott az üzem, majd a változás után – amit rendszerváltozásnak hívnak – pillanatok alatt ment csődbe. Nem, ez így nem egészen pontos. A csőd már hamarabb, jóval korábban bekövetkezett. A csődöt,

az általános krach különböző formáit és fajtáit, a csőd kellemesebb és kellemetlenebb állapotait a szocializmus tartotta fenn – az azt megelőző rendszer nem kevésbé –, az ember a csőd lélegeztetőgépjén mászta a boldogság derékmagas hegyeit, a csőd emlőin lógott, a csőd bódító házilevét szopta, a csőd éltette és hantolta el, és a többség szerette és igényelte is az efféle, életre szóló helyzeteket. Miért ne szerette volna, ha annyi mindent köszönhetett neki?! A csőd nemcsak elvesz, de karitatív is. De amikor a csőd látványosan és fellebbezhetetlenül a színpadra állt, az elnéptelenedő, egy éjszaka még az utolsó éjjeliőrét és a két kutyát is elvesztő gyár téglafalaiból hamar métermagas fű nőtt, az ereszekben darazsak ütöttek tanyát, az udvaron táncba kezdett a gazvirág, a rozsa pedig régi indulókat zenélt, Internacionálét, Székely Himnuszt, első világháborús, katonai táncdalokat. Ezt mind tudta a Kozmetikus.

Cigaretára gyújtott, mélyre szívta. Hallgatta az éjszaka zúgását, nézte a csillogok pislákolását.

S hogy a csőd, a kötelező, az elkerülhetetlen, és legfőképpen nyilvános csőd a hirtelen beköszöntő szabadság része, oly sokan nem foghatták föl. Nem érthették, hogy éppúgy meg kell merülni az elveszettség mocskában, ahogy az újszülött merül meg a világ akváriumában, fulladozva és rettegve, amikor a test még a lélegzetvételt is tanulja. Ki gondolhatott arra, hogy az emberek többségének el kell veszítenie minden addig szavatolt gyalogutat, mozdulatot, úrmértéket, árat, amit addig a folyamatok szavatoltak, mert új, eleddig nem ismert erők kezdik alakítani az életüket. Csakhogy a csőd egy újabb csődbe sétált, s ez még eleinte aligha látszott. Mindenesetre úgy kellett tekinteni a világra, hogy ettől fogva igazából már csak magára számíthatott az ember, s bárhogyan is bújít, rejtőzött, bárhogyan is takargatta énjének igazi természetét, azt már nem tudta elleplezni – ahogy egyébként korábban volt módja rá –, csak mert a szabadságban minden és mindenki pontosabban látszik. S ha a diktatúrában nem lehet szabad emberként élni, a szabadságban ugyanakkor éppúgy lehetett bárki rab, önmaga vagy mások alávetettje, mintha éppenséggel olyan viszonyok között élne, amelyek elsősorban az elnyomás formáit részesítik előnyben, de legalábbis előszeretettel preferálják. Kevések kiváltsága lehetett az új élet kínálta nagykaland, miközben persze ők sem nyerhették el a biztonságot, a múlt struktúrái és rendszerei, egy rémületesen nagy – nosztalgiaira, döbbenetre és rémületre éppúgy alkalmas – dologi világ, malmok és gyárok, vállalatok és repedt arcú földek, amikhez fillérekért jutottak hozzá, csak mert időben és jó helyen találta őket a változás, és amiket megpróbáltak új étellel megtölteni, egyik pillanatról a másikra omolhattak rájuk. A kezdeti eufória szele is romok és romhalmazok fölött keringett, törmelékek között lehelgetett.

A Kozmetikus ideiglenes otthonának ablakából majd rálát a törpegyárra, az ő udvarát viharvert drótkerítés választja el az üzem területétől, de tulajdonképpen az iroda, és a hozzá tartozó konyha és a hálószoba is a gyár része, és úgy tudta, a törpegyár állja az iroda szerény költségeit.

A törpegyár!

Esteledett, mire megérkezett, látott a homályt sötét késekként szabdaló denevéreket, a fák lombjai között feketére alvadt a fény. Beparkolt az udvarra, a csomagtartóból kivette az utazótáskáit, recsegett a kavics, ahogy az irodája felé tartott. Félúton járt, amikor zseblámpa fénye villant rá.

– Igazolja magát! – éles gyerekhang csattant rá. Persze, várható volt, hogy így lesz. Ahová jött, ott az igazoltatás ősi processzus, az ember azonosságáért nem saját maga felelt, hanem a fölötte álló erők kuszasága, amit éppúgy képviselhetett a rend őre, egy rosszkedvű kalauz vagy egy bolt szívbeteg biztonsági őre

– Azt mondtam, igazolja magát!
Fölmutatta tehát a papirosát, és aztán elcsodálkozott, hogy még mindig vele volt a remegés.

– A telepen este tíz után tilos hangoskodni – szólt a kis árny, miután belepillantott a papírba, majd visszanyújtotta. Most már nem is annyira parancsolólag, mint kérve beszélt. Nem tudta kivenni a vonásait, ahhoz már túl sok kátrányt terített szét az est. De azért azt látta, hogy a másik egy kisfiú, aki lám csak, éjjeliőr.

– Napközben sem ajánlatos a zenebona, az ilyen-olyan multság!

– Értem – mondta. – Nem lesz hangos zene, sem kiabálás.

– Itt komoly munka folyik a haza érdekében – darálta a kicsi árny olyan hangon, mint aki nagyon szeret énekelni, de bántja, hogy nem teheti, mert inkább a tiltást kell tolmácsolnia.

– Milyen volt az ünepség? – hajolt most előre egészen kíváncsian.

– Szép. Reményteli – tűnődött a Kozmetikus. – De mondd csak, hogy szólíthatlak?

– Nem tudom, ezen még nem gondolkodtam. Nem gondolkodtam, hogy maga hogy szólítson – a kicsi árny visszahúzódott.

– Mások hogy szólítanak?

– Most éppen sehogy.

– Elárulod, miért nem?

– Büntetés alatt vagyok, uram.

– Az a büntetés, hogy nem lehet néven szólítani?

A fiú bólintott, hümmögött, vakargatta a fejét.

– Kicsi Cár elvette a nevemet. És amíg meg nem bűnhődöm, nem adja vissza.

– Mit tettél?

– Nem tudom. Kicsi Cár nem árulta el. De azt mondta, nagyon csúnya dolog volt. Hogy ezt nem várta volna tőlem, éppen ezt, és hogy egészen megdöbbenette a dolog. És hogy legyek neki hálás, hogy csak a nevemet veszi el határozatlan időre.

A gyerek úgy beszélt, mint aki nem is fogja fel, mennyire fájdalmas ez neki. Mintha valaki más életéről beszélt volna.

– Azt hiszem, te nem tudsz olvasni – jegyezte meg a Kozmetikus. A kis árny hallgatott kicsit, egyik lábáról a másikra állt. Reccsent a kavics.

– Igaza van, uram, nem tudok olvasni.

– Szeretnél megtanulni?

– Az attól függ.

– Nem kérek pénzt.

– Attól függ, hogy mit kell majd olvasnom. Mert ha olvasok, én nem szeretném kellemetlen mesékre fecsérelni az időt. Ha már olvas az ember, érezze jól magát. Nem akarok olyan dolgokat olvasni, amik elveszik a kedvem az élettől, vagy amiktől megijedek. Vagy valami újabb bűnt követek el az olvasás miatt, és aztán, nem hogy a nevemet, de az életemet is elveszik.

– Nos, így persze nehezebb lesz.

A kicsi árny az állat dörzsölte.

– Jól van, majd még meggondolom, hogy mennyibe fog az magának kerülni, hogy megtaníthat olvasni.

A Kozmetikus elmosolyodott, és közben a tekintetével követte a zseblámpa fényét, ami a végtelen jelét körözte bele a sötétségbe, mióta beszélgettek.

– Tudsz valamit a gyilkosságokról?

– Persze, hogy tudok.

– Jól van, majd egyszer beszélünk róla.

Érezte, hogy a gyerek elmosolyodik.

– Kötve hiszem, uram. Bánjon jól magával az éj. A hangszórójával pedig legyen óvatos!

A Kozmetikus ingatta a fejét, hogy nem egészen érti. A gyerek a szálláshely felé mutatott.

– A maga személyes hangszórója. Szóval mintha magára programozták volna. Ott lóg az irodája bejáratánál. Az első adandó alkalommal elárulja magát.

– Furcsa, nem látok belőled semmit, pedig jó lenne – mondta a Kozmetikus.

– Ma már nem is érdemes engem megnéznie. Rendezkedjen csak be. Ahogy hallottam, uram, már holnap dolgoznia kell.

– Én már ma is dolgoztam. És azt hiszem, elég sokat dolgoztam – bólintott.

– Akkor meg még inkább ajánlom, uram.

Mintha gyerekszontokat törtek volna, recsegett a kavics, és a kicsi árnyat elnyelte a sötétség. A Kozmetikus ott toporgott az ajtajánál, a zárba illesztette a kulcsot. Könnyen fordult, de az ajtó nyikorogva nyílt. Áporodott levegőt lehelt arcába a benti sötét. Még nem lépett be. Kitapogatta a kinti lámpa kapcsolóját, a gyér fény szétterült, mint valami szakadt, piszkos lepedő. Főlnézett. Máris bogarak rajzoltak glóriákat a koszos körte köré, sercegve égették magukat. Az első pillantásra látta, hogy az ő hangszórója valahogy más, mint a többi.

– Érezte jól magát, uram – köszöntötte a hangszóró.

– Azt hiszem, nem ezért jöttem – mosolyodott el.

– Hogy hívják? – kérdezte a hangszóró.

A kozmetikus megmondta.

– Azt tanácsolom, hogy azzal a gyerekekkel, azzal a zseblámpás kis őrral vigyázzon.

– Mert cigány?

– Voltaképpen azért, még ha ezt így nem is mondanám ki. A kifinomultabbak se így mondják mifelénk. De azért... – tűnődött a hangszóró. – Mindenesetre jobb, ha tudja, a testvérei akkor járnak lopni, amikor ő látja el a telepőri feladatokat. De ez nem is érdekes.

– Hanem a bűne érdekes.

– Igen, a bűne – mélyzott a hangszóró. Semmi kétség, ő a filozofikusabb természetű szerkezetek közül való volt. És nem is egészen doboz alakú.

– Kicsi Cár azért büntette meg a fiút, mert megszületett – mondta végül. – Ennek a lurkónak egyáltalán nem kellett volna megszületnie. Semmi szükség nem volt rá. Ezzel persze nincs egyedül. Úgy ám, sok hasonló szerkezet lófrál a környéken. És akinek nem kell megszületnie, és mégis megteszi, s hogy dachból, meg-

átalkodottságból vagy szimpla jellemtelenségből, az mindegy is, vállalnia kell a következményeket. Most pedig jó éjszakát! Azt hiszem, mára elég volt ennyi jó szó – és a hangszóró halk reccsenéssel kioltotta magát.

A Kozmetikus még elszívott egy cigarettát, aztán lepakolta a holmijait a lakásban. Sorban fölkapcsolta a villanyokat. Szürkeség, egyszerűség fogadta, a falakon agyoncsapott legyek és szúnyogok nyomai. Mint egy vidéki apartmanban, ahol a lambéria szenttelen nyugalma és az alkalmi üzekedések szenvedélye keveredik. A sárga falon retusált színes képek Kicsi Cárrol, Magdaléna Szemüknkfényéről, Zarathustra Kapitányról és persze megannyi híres törpéről. Szétnézett a főzőfülkében, megtalálta a bornyitót. Palackot bontott, nem idevalót, a bort ő hozta magával, és míg öntögetett a poharába, bámulta a matracát, hol ezentúl hosszú éjeket tölt majd. Mennyi minden kavargott csak ma is körülötte. De talán a legfontosabb dolog mégis elmaradt. Magdaléna Szemüknkfényére gondolt, aztán a remegésre, ami útközben költözött a testébe, és vele maradt. Folt piroslott az ölen, nyilván a keze remegése locsolta oda a port. Elmosolyodott, s hogy szépen érjen véget a nap, magára verte a hamut.

Végignéz

Végigfogodnézni

Végigfogodnézni

Végigfogodnézni, ahogy megdöglik

Végignézni, ahogy megdöglik

Ahogy megdöglik miattad, te szarszemétkurva, ordította a férfi, újra és újra nekifutva a szavaknak, mert közben a dühtől elcsuklott a hangja. Elfogyott a levegője. Kifulladt, amíg az összevert arcú nőt leteperte, a kezeit hátrakötötte. A nő kezdetben ellenállt, aztán feladta. A lábait a férfi már korábban összekötötte. Jó szorosra, hogy fájjon. Hadd fájjon csak neki. A nő száját nem kötötte be, hogy hallja. Akarta hallani, ahogy könnyörög neki. De nem akart megkönyörülni. Volt benne valami, ami miatt nem tudott már megkönyörülni. Pedig volt idő, amikor mindent meg tudott volna bocsátani ennek a nőnek. Már tudja, hogy akkor követte el a hibát. Akkor, amikor bízott benne. Amikor még úgy hitt neki, mert szerette. Mert úgy hitte, hogy szereti. Akkor kellett volna. Most már nehéz lesz rendbe tenni a dolgokat. Ez valahol mélyen, kuszán homályos rossz érzésként, ott lappangott a férfiban. Meg hogy rendbe tenni.

Nézzélbazmeg. Akkor kellett volna sírni, amikor becsaptál, ordította a férfi.

A nő szája felszakadt. Kicsit vérzett. A szeméből ömlött a könny. A férfi teljesen be volt pörögve. Ilyenkor már nem lehetett vele beszélni. Nem lehetett leállítani se. Csak hajtogatta a magáét. Mintha örvénybe került volna, egyre mélyebbre és mélyebbre pörgött bele, le a mélyére. A gyanakvásba. A saját mániáiba. A saját kényserképzetei szippantották be.

Valld be, hogy megcsaltál, mondta a férfi. Most már mindegy. Úgy is tudom, hörögte, miközben a zsineggel küzdött.

Nem csaltalak meg, dadogta a nő. Halkan és meggyőződés nélkül, mert tudta, hogy a férfi úgyszem hallgatja meg. Mert nem akarja meghallani. Mert ez már nem jelent neki semmit. Most már csak gyötörni akarja magát, ebbe kapaszkodik, az önkínzásba, hogy újra érezni tudjon. Homályosan érezte a nő, hogy azért van erre szüksége a férfinak, hogy ne kelljen becsülnie őt. Ne kelljen emberszámba vennie. Mert ha megcsalta, ahogy el akarja magával hitetni, akkor már nem a felesége, úgy gondolja. Ha el tudja hitetni magával, hogy megcsalták, vélte a nő, akkor már bármit megtehet ellene. Bármilyen aljasságot. Akkor semmi sem érvényes mindabból, amit egymásnak fogadtak. Mintha akkor már nem volna a gyereke anyja. Mintha nem is szülte volna. Semmiképp sem szabad ráhagyni, ezt mindennél pontosabban tudta a nő.

Büdöskurva, ordította a férfi, ne hazudjál, legalább most ne hazudjál bazmeg. Láthatod, már nincsen semmi értelme, kiabálta. A férfi csapzott volt, sírva kiabált, mindent összevéve inkább szánalmas volt. A ruhaszárító kötelet ráhurkol-

ta a csillár kampójára. Megrántotta, hogy kipróbálja. A rutinszerű teherpróba. Ránéhézkedett, hogy mennyire stabil. Kibírta a súlyát. Akkor rendben, nyugtázta. A gyerekét is biztos elbírija. Az arcáról látszott, hogy jó lesz így. Ezt legalább rendesen feltette. A földémbetonba a biztonság kedvéért dübelt rakott annak idején, hogy a csillár, amely akkoriban kettőjük majd egész havi fizetését elvitte, ne-hogy leszakadjon. Akkor még nem sejtette, hogy ennek a kampónak másként fogja majd hasznát venni. Az útvefúrót, profi szerkezet volt, a munkahelyéről hozta el stikába. A főnöke rendes volt, félrenézett. Ezzel járult hozzá a fiatalok új életéhez. Hogy félrenézett. Meg néha maszekba is elvihette magával, hétvégenként, meg munka után, egy kis mellékesért. Kezdetben minden jól is indult. Csak a gyerek nem jött időben. Volt munka is. Lett lakás. Aztán egyre több lett a munka. Amíg ketten voltak, addig ez nem volt gáz. De család mellett aztán minden másképpen esett.

Sose csaltalak meg, érts meg, soha, nyöszörögte a nő.

Nézzed a fiadat, és hazudjál a szemébe is, mondta a férfi, aki ekkor a gyereket felkapta az ágyról. A gyerek nem mozdulhatott, és nem is beszélhetett. Kezét-lábát már korábban összeragasztotta a széles, barna ragasztószalaggal.

Nemcsak engem csaptál be, hanem őt is. A nőt a szoba sarkába támasztotta, hogy jól lásson mindent. A csillárt együtt választották ki évekkkel ezelőtt. Égett, mert a redőny le volt eresztve. Már nem tudták, hogy nappal van, vagy éjszaka.

Sose léptem félre, mondta a nő.

Nem léptél, hanem kúrtál. Ne urizáljál, baszódj meg, ordította a férfi.

Soha, szipogta a nő, de a férfi nem hallotta. Krákogott. Az orrából szívta fel a taknyot. Majd nagyot köpött a sarokba, az összekötözött nő felé. Kézfejjével törölte az orrát, meg az orrából kifolyó taknyot, mert a sírástól az orra is folyni kezdett. A szemét is kézfejjel próbálta törölni, maszatolás lett inkább, hogy jobban lássa a fiú kezén körbefutó zsineget, meg a csomót, ahogy a zsineggel hátul összekötözte a két vézna karocskát. A négy év körüli fiú már abbahagyta a sírást, ettől a férfi kicsit nyugodtabb lett, mert nagyon haragudott a nőre, hogy most még ez a gyerek is itt rinyál neki.

Haggyad már abba, most mit sírsz, haggyad már abbafele, ordított rá a gyerekre, aki az egészből semmit sem értett, csak a félelmet érezte, az ordítást hallotta, az anyja felrepedt száján kicsorduló vért látta. Nagy baj van, érezte mindennél jobban, hogy most nagy baj van.

Ne nekem sírjál, hanem anyádnak, ha te rád vigyázott volna, most ez az egész nem volna, nyugtatta magát. A gyerek ellenállását könnyebb volt megtörni, mint az asszonyét. A két erőtlen karocskát egy markába fogta, a másik kezével már át is tekerte raja a szárítókötelet, amelyet jövet szakított le az udvaron. Ledobálta róla azt a néhány törülközőt, konyharuhát, amelyek még ott száradtak. Aztán a padlóra lenyomott gyereket oldalra fordította, hogy a lábakat is rögzítse. Aztán hurkot készített, egyszerű csúszóhurkot, amit még az apjától tanult, és annyiszor csinált ilyet, hogy már benne volt a mozdulat a kezében. Neki kellett volna megtanítani a fiának, majd ha nagyobb lesz, hogy kell csúszóhurkot csinálni, hurkot az erdőn a nyúlnak, meg a kerítés résén, ahol a szomszéd kutyája átjár, hogy beleakadjon. Az apja mutatta meg neki is, hogy kell hurokkal elkapni a szomszéd kutyáját, macskáját, ha átjár. Reggelente együtt ellenőrizték a letett

csapdákat. Az apja vitte a nagy fejszét, és ha volt fogás, azzal verte szét a kutyák fejét. A macskákat elég volt csak fejbe kólintani, pedig fújtattak veszettül. Kapálóztak, harcoltak, küzdöttek. Hát ilyen az állat, menekülne, ha tudna.

De a gyereket is meg kellett kötözni, így biztosabb. Hadd lássa a nő, ez a büdöskurva, pedig ő rendes férj volt, túl jó is, az volt a baj. Nem verte eleget. A bajok akkor kezdődtek, amikor mégsem jött a gyerek. A nőnek nem sikerült teherbe esnie, pedig már elhatározták, hogy gyereket akarnak. Az első évben még elviccelődtek a dolgon. A másodikban már kezdték az okokat keresni. A harmadikban már egymást hibáztatták. Az a kurva cigi, meg az alkohol. Meg az anyag. Az semmi se volt, védekeztek felváltva. Azok a kurva tabletták, afaszomba. Azok. Aztán ez így ment még néhány évig. Már nem volt öröm az egészben.

Aztán egyszer meglátogatta őket három ember. Három férfi bekopogott, de nem derült ki pontosan, hogy mit kerestek. A nő mintha ismerte volna őket. A férfinak csak később lett gyanús az egész. Aztán kilenc hónapra rá megszületett a gyerek. Ki is ment a fejből a nagy örömtől az egész. Csak később kapcsolt, amikor már mindenütt beszéltek a faluban. De még akkor is elhessegette magától, az irigység, meg a pletyka, nem foglalkozott vele. Mindent a gyerekért csinált. Hogy a gyerekek majd jobb legyen. Bármit kívánt a gyerek, na meg az asszony, rohant megvenni. Aztán mivel nem lehetett másik gyerek, mint kiderült, amikor a gyerek nagyon akart egy kecskét, vettek neki. Elfér az udvaron. Meg legyen mivel játszani. Azt mondják, tejet is ad, de az asszony nem akarta megfejteni. Már akkor se azt akarta, amit a férfi. Aztán minden rosszabb lett, napról napra, veszekedtek, az asszony meg csellengett. A gyerek hol itt, hol ott volt. Aztán meg betelt a pohár, most már végképp betelt a pohár. De még mindig hazudik, nem vallja be, hogy megcsalta. Pedig tudja, mondták neki.

Nem vagy te Isten, mondta a nő, hogy Istent játsszál.

Kussoljál te meg, sír a gyerek, nem látod!? Miattad sír, bazmeg, de már nem sokáig, ha nem mondd meg, ordította a férfi, hogy megcsaltál. Vajjad már befele, amíg finom vagyok és nőies, ordította, mint régen, megjátszott göggel és bennfentesnek látszó nagyképűséggel, mint amikor részegen jött haza, akkor mondott ilyeneket. Nem volt humorérzéke, de hallotta másoktól, hogy ez jópofa. Mindig azt csinálta, amit másoktól látott, hogy imponáljon a többieknek. A nagyszájúaknak, akik ugratták. Akik mindig mindent jobban tudtak a többieknél. Akik mindig megmondták a tutit. A csillárkampóra átvett kötél végét a kezébe fogta, a csúszóhurkon átbújtatta a gyerek fejét, aki már csak néma pánikban volt, már nem sírt. A hurok megszorult az áll alatt, hogy a kötél végét húzta, kezével talpra állította a gyereket. Aztán megfeszítette a kötelet, a gyerek torkából hukkanászerű hang szállt ki, a feje a feszítéstől félrebillent. Az asszony vinnyogva sírni kezdett, kapálózott, de csak annyit ért el, hogy lecsúszott a parkettára.

Mindjárt megfullad a kölyköd, látod, mondta a férfi egyre konokabban, most már mindennek vége, vajjad befele, hallod, hogy csaltál meg, a kurvaanyád, ordított, de már nem látott, semmit se látott, csak mondta, ismételte ugyanazokat a szavakat, amelyek benne maradtak. A nő nem tudott megmozdulni. Zokogás rázta, de nem volt képes már szavakat formálni, a sírás miatt sem. Tele volt keserűséggel, hogy most fogja elveszíteni a gyereket, akire annyit várt, aki mindennél fontosabb volt számára a világon. A kötél egyre szorosabbra hurkolódott

a gyenge nyakacsán. A szeme már kidagadt a gyerekek. Az arca és szája lila szederjes színre vált. A férfi meg csak feszítette a kötelet, ordította, ugyanazokat a szavakat ismételte.

Az elmúlt napok már veszekedésben teltek. A férfi megverte a gyereket is, a nőt is. Részeg volt többször, de nem mondta, mi a baja. Reggel valahová útra kelt, vinni akarta a gyereket is, de a nő rosszat sejtett, és nem engedte. Aztán a férfi váratlanul jött haza, mindenhová berohant, valakit keresett, de nem lelt sehol senkit. Akkor kezdett el ordítani, hogy a nő az egy bűdös kurva. Minden ajtót nyitva hagyott.

Mégiscsak nehezebb felakasztani egy gyereket, mint gondolta. Nem ment. És hiába lilult a feje a kölyöknek, a nő nem vallotta be, hogy kivel, mikor, hányszor, amit pedig tudni akart a férfi. A gyerek torkából galuskás hang, szörcsögés jött már csak ki. A férfi nem bírta tovább, bár azt hitte, meg tudja tenni. Aztán végez a nővel. Meg magával is. Már nem lehet a dolgokat rendbe tenni. Kézfejjel törölte ki a könnyeket a szeméből, a taknyot az orrából.

Amikor felnézett, ott állt előtte és szemébe nézett félrehajtott fejjel egy nagy lapos arc. Furcsa arc. Mint az ördögé. A tekintete volt a legrémisztóbb. A pupillája nem kör, hanem hosszúkás fekete vonal, amely minden fényt elnyel. Nem szólt, csak nézte a férfit.

Megőrültem, ki az ördög ez, morogta a férfi. A kötelet tartó keze elernyed, kutatott az emlékezetében. A fej tetején két szarv éktelenkedett. Megőrültem, biztosan megőrültem, mondogatta. A merev tekintet csak nézett rá, minden érzelem nélkül figyelte. De nem szólalt meg. A gyerek nyöszörgött a padlón. A nő lélegzet-visszafojtva figyelt a sarokban. A tekintet étellel telt meg, amikor megszólalt. Mekegett. A kecske kiszabadult. Napok óta nem kapott se enni, se inni. Bejött az emberekhez, ahonnan a hangot hallotta. Ott állt. És nézett. Várt. Nézett.

Holdárnyék

Ismét ott ült kamaszként abban az egyetemi tanteremben, ahol maga a híres Bécsy Tamás nézett vele farkasszemet. Előzőleg Illyést húzta, most próbálta kidolgozni a tételt. Irigyelte a csajt, akinek Homéroszról kellett beszélnie. Hol a professzort nézte, hol kitekintett az ablakon keresztül a délelőtti napfényben úszó városra. Egy mondat a zsarnokságról, Testvérek, ezt a két verscímet szedte elő valahogyan az emlékezetéből. Meg hogy Illyés elszerette Kozmucza Flórát. Bárcsak a szerelmi lírájáról tudnék pikáns részleteket, szűrte a szavakat fogai között. Kezdett megbarátkozni a gondolattal, hogy sohasem lesz egyetemi polgár.

A férfi arra ébredt, hogy ruhástól szundított el az ágyon. A dohányzóasztalon egy üveg bontatlan Szalon sör; ahogy megérintette, konstata, hogy már langyos. Emlékezett, hogy a pornócsatorna műsorán aludt el néhány órája. Csakugyan; a képernyőn éppen Condoleezza Rice és Julija Tyimosenko dublőrjei nyalták-falták egymást egy, az Ovális Irodára emlékeztető helyszínen. A hangot elővigyázatosságból szerencsére levette. Hirtelen a nyitott ablakra nézett, és balsejtelmek beigazolódtek. A panzióban nem használtak szúnyoghálót, a készülék fénye pedig kitartóan hívogatta a vérszívókat. A férfi indulatosan talpra ugrott, átkozódott. Légholdi híján sarkig kellett tárnia az ablaktáblákat, hogy elviselhető legyen a pécsi nyár. Erre nincs szúnyogháló, de a pornócsatornára előfizettek. Ez az ellentmondás nem fért a fejébe. Tudta, most majd ugyanazt fogja csinálni, amit a dédapja éjjelenként negyvennégyben. Ő is nyitott szemmel fog feküdni a sötétben órákon át, és várja a közeledő zúgást. Dédapja szocdem volt Csepelen, a Liberatorok éjjeli zúgása reménységgel töltötte el. A férfi viszont rühellte a szúnyogokat, a zümmögésük rendszeresen felébresztette. Arról nem is beszélve, hogy felhólyagosodott, viszkető bőrrel indítani a másnapot nem egy felemelő élmény.

Mindig ez van, ha idegen helyen éjszakázik.

Eszébe jutott iménti álma. Még gyerekkorában azt hallotta a nagyanyjától, hogy halottal álmodni esőt jelent. Márpedig a drámaelmélet hazai doyenje hosszú évek óta halott. A férfinak általában nem volt kenyere a babona, de az álmok kérdését árnyaltabban közelítette meg, mint ismerőseinek többsége. Elvégre egy közeledő melegfront okozhat konfúz álmokat. Egyúttal rendszerint esőt is hoz magával.

Másnap reggel tényleg zuhogó esőben gördült a taxi a panzió elé. A férfinak nem volt esernyője, szinte beugrott az autóba. A volán mögött tejelesszájú kolyók ült. A várost nem ismerhette kellőképpen, mert a férfi egy GPS-t vett észre a műszerfalra rögzítve. – Rét utca kettő! – vetette oda a fiatalembernek. Amaz furcsa pillantással nyugtázta a kérést. A férfi már hozzászokott az ilyen reakciókhoz. Ebben az országban alaposan szemügyre vesznek, ha a sárgaházba

igyekszel, gondolta. A visszapillantó tükörben bosszankodva látta, hogy orra tövében és homlokán egy-egy szúnyogcsípés éktelenkedik.

Eleinte nem értette, a kölyök miért állt meg a zöld lámpánál egy kereszteződésben, de aztán ő is meghallotta a szirénát, és látta, amint átrobog előttük egy mentőautó. Egyszeriben rossz lett a szája íze, mint mindig, ha valami arra a nyári napra emlékeztette. A teljes napfogyatkozást kettesben nézték meg Magdival az erkélyről. Egymásnak adogatták a védőszemüveget, és felváltva szemlélték a napsarlót. Felesége akkor kezdett furcsán viselkedni, amikor a napfény érzékelhetően veszített az erejéből. Szó se róla, ő is megborzongott a sötétbe boruló város láttán. Magdiról azonban folyt az izzadság, görcsösen markolászta az erkély korlátját, és ide-oda forgatta fejét, akár a csapdába esett állat. A jelenség csúcspontján pedig hirtelen lekuporodott, és a háztömbök között visszhangzott artikulátlan üvöltése.

A taxi elhaladt egy füvesített futballpálya mellett. Egyesek tudni vélik, hogy itt most barátságos „cigány-paraszt” meccset szervez néhány testnevelés tanár a Gandhi Gimnáziumból. A férfi elmosolyodott. Ő a Klerikális Reakció csapatában játszott ugyanezen a pályán. Tréfásan így nevezték el a csapatot a katolikus kollégiumban, ahol a férfi kamaszéveit töltötte. Sorra kihívták a többi kollégium gárdáját, és kevés kivétellel mindig nyertek. Aztán megint elkedvetlenedett. Az intézményben azt is meg kellett gyónniuk, ha magukhoz nyúltak. A fejükbe verték, hogy házasság előtt csakis tiszta, éteri szerelem létezik, mely nélkülözi a testiség minden mozzanatát. De mivel a szexuális vágy ennek dacára kiolthatatlanul, sürgetően jelentkezett, a férfi tudattalanjában megszületett az összefüggés: szerelem és szex kizárják egymást.

Épp ez volt a baj eleinte: hogy Magdiba örülten beleszeretett. Simogatta, babusgatta a nőt randijaikon, csókolóztak – de amikor messzebb merészkedtek volna, egyszerűen nem működött a teste. Megannyi alkalommal előfordult, hogy Magdi csalódottan kelt fel mellőle. A férfi egy idő után komolyan félt attól, hogy elveszíti, szerencséjére azonban a nő nagyon szerette őt. A gordiuszi csomót is Magdi vágta át. Kihasználta a spontán reggeli merevedést. A férfi egyszer arra ébredt, hogy párja javában lovagol rajta. Nem tudatosodott benne a szerelem; izgatottan figyelte Magdi szemé előtt táncoló melleit, a két megduzzadt, sötétlő bimbóudvart. Minden rendben ment, egészen a csodálatos végkifejletig.

A reggeli szeretkezés azután tradícióvá vált náluk. Mintha egy gát szakadt volna át hirtelen, reggelente háromszor-négyszer is boldoggá tették egymást. Aztán jöttek szépen a gyerekek. Kriszta, Marci és Ildi, ebben a sorrendben. De a férfinak most nem volt kedve ahhoz, hogy az idegen taxisnak a gyerekekről készült és mindig magánál hordott fényképeket mutogassa.

Tudta, a felhőszakadás miatt ma sem ülhetnek ki a kórház kertjébe beszélgetni. Ezt persze csak ő hívja beszélgetésnek; valójában ő beszél, Magdi pedig üveges szemekkel bámul valahová. A kómába esett gyerek szülei is meg vannak róla győződve, hogy szavaik valamiféle kerülő úton eljutnak a beteghez. Holott Magdi igenis kommunikál a maga módján. Legutóbb ötféle süteményt hozott neki a férfi a Caflischból, felesége azonban csak kettőhöz nyúlt hozzá, a többit pillantásra se méltatta. Oda kellett adnia a maradék sütit Magdi szobatársának, aki viszont annál többet beszél; rögeszméje, hogy birtokában van az a jégcsá-

kány, amellyel Ramón Mercader halálra sújtotta Trockijt. – Tűzbe borítom a világot! – fogadkozott, és falta az édességeket. Az ápoló kért elnézést a férfitől, miközben a beteg poharába Haloperidolt csepegtetett.

Éjjel végiggondolta, mi mindent kell most elmesélnie Magdinak. Szóval: Marci második lett az iskolai úszóversenyen. Krisztát felvették szülővárosa legelőkelőbb gimnijébe. Ildi megpróbált tojásrántottát csinálni a tűzhelyen, de magára borította a nyers sárgáját. A férfinak kellett megvigasztalnia. Egészséges lelkületű gyerekek, és már nem kérdezzetik naponta, anyjuk miért nincs otthon szinte soha. Kriszta érteni véli, Marci pedzegeti, a legkisebb pedig úgy-ahogy beletörődött.

Az életveg szomszédasszonyról hallgatni fog. Két évvel azután, hogy Magdi kórházba került, a nő akcióba lépett. Először a gyerekekkel barátkozott össze. Aztán át-áthívta a férfit a lakásába villanszerelés vagy szifoncsere ürügyén. Negédes volt, és ügyesen használta a testbeszédet. A férfi akkor már jó ideje nélkülözte a szexet. Egyik este aztán megvárta, míg a gyerekek elalszanak, és becsöngetett a szomszédba. A nő nem tűnt meglepettnek, amikor meglátta a férfit az ajtóban. Sőt, elégedetten felnevetett, mikor az tépni kezdte róla a ruhát. Attól fogva rendszeresen átjárt hozzá a férfi éjszakánként. Úrítani, ahogy mondani szokta magában, mert a szomszédasszony semmit sem jelentett számára, a teste ellenben rántalan volt és hófehér, akár egy friss papírzsebkendő. Minden alkalommal vitt neki valamit, hogy a viszonynak prostitúció jellege legyen: aranyláncot, egy üveg parfümöt, ilyesmiket. A nő azonban egy idő után érzékelte ezt a törekvést, és megmakacsolta magát. – Addig nincs több szex – vágta a férfi képébe –, amíg el nem indítod a válást és fel nem vállalsz a gyerekek előtt!

Így hát maradtak a pornófilmek és a maszturbáció. Mert azt senki sem kívánhatja a férfitől, hogy elhagyja feleségét. Hiszen Magdi kiszabadította az impotencia fogságából, amely a rosszul értelmezett vallásosságból következett!

Nemcsak a gondolatai idegesítették, hanem a szeme előtt szüntelenül járó ablaktörlők is. A kórház kapuja előtt nagy címletű bankjegyet nyomott a taxisofőr markába, s a visszajárót meg sem várva, köszönés nélkül kiugrott a kocsiból. Állt a zuhogó esőben, hagyta, hogy a víz cseppenként folyjon végig hajtincein és elrontsa a frizuráját. Megsimította állát, és elégedetten hallgatta a borosta hersegését. Marconának kell látszania, hogy szóra bírja Magdi kezelőorvosát, aki évek óta kitérő válaszokat ad kérdéseire. Gyógyszeres kúra, elektrosokk, munkaterápia; ezeken mind átesett a felesége. Az eredmény annyi, hogy pánikrohamai megszűntek, de olyan lett, akár egy zombi. A férfi szavát se hallotta évek óta. Belső zsebéből elővette a laposüveget, és abból öntötte magába a bátorságot. Kisé tántorogva indult a kórházépület felé.

Mázlija volt, a keresett orvos éppen Magdi szobájában vizitelt. – Hogy vagyunk, hogy vagyunk? – kérdezgette kedvesen a nőt. – Nem látja, hogy a feleségem megkukult? – förmedt az orvosra durván a férfi, alighogy belépett. A pszichiáter elképedve nézett vissza rá, ez a hang új volt számára. És végig kellett hallgatnia a férfi kifakadását. Érti ő, hogy az orvosok lenézik a laikusokat, és kíséreltet sem tesznek arra, hogy közérthetően elmagyarázzanak egy-egy kórképet. Étienne de la Boétie kétféle tudatlanságot különböztet meg: a tudomány előttit és a tudomány utánit. Úgyhogy vele ne nagyképűsködjön az orvos, mert

tudás tekintetében egyenrangúak. És ez a nő az ő asszonya, nem hagyja hát, hogy tovább kísérletezzenek vele! Nem mindegy, hogy itt vegetál, avagy otthon?

Mikor idáig ért, a férfi könnyekre fakadt.

A kezelőorvos tanácstalanul pillantott az orvosírnokra, de az nem viszonzotta tekintetét; összehúzta magát, mintha a szobában sem lenne. Aztán a pszichiáter kinyitotta a száját, de nem jött ki hang a torkán. Nézte az elkeseredett férjet, amint indulattól remegő kezeit tördéli, érezte leheletének alkoholszagát. Egyszerre ébredtek rá, hogy a páciens is jelen van, akiről éppen vitatkoznak, egyszerre néztek rá a nőre, s akkor valami rendkívüli dolgot láttak.

Magdi felváltva tekintett hol kezelőorvosára, hol férjére, és szeméből, igen, szeméből patakzottak a könnyek.

Az orvos hökkenten nézett a férfira, akiből a csodálkozás és az öröm egyszeriben kimosta az indulatot. – Magának ördöge van! – somolygott odakint páciense férjére. – Spontán emocionális reakciót váltott ki a betegből. Ez reménykeltő, a javulás kezdete lehet. De tőlem ne várjon csodákat! – komolyodott el megint, és megveregette a férfi vállát. – Amint megtörténik a verbális kapcsolat-felvétel a feleségével, haladéktalanul értesítem!

Az orvos faképnél hagyta a férfit, aki hallotta is, nem is a szavait. Újra és újra felidézte magában az iménti jelenetet, egészen felvidult tőle. Tizenhárom éve csak a reménytelenség tölti ki a napjait. Gyűlöli az ünnepeket, de még a hétvégeket is, amelyeket Magdi nélkül kell töltenie. De most betört a sötétségbe egy halvány fénysugár. Egyszerre megbocsátott mindent mindenkinek. Aztán a gyerekei jutottak eszébe; elképzelte arcukat, miután beszámol majd nekik róla, hogy anya újra tud sírni.

Aznap éjjel megint ott ült a tanteremben, és a kihúzott tétellel kínlódott. Nem kis csodálkozással állapította meg, hogy a fényviszonyok rohamosan romlanak. Amint aztán kinézett az ablakon, rájött a dolog nyitjára. Odakint éppen zajlott a teljes napfogyatkozás, a holdárnyék bevonni készült a várost. Valami barom remekül időzítette a felvételi vizsgát! – gondolta bosszankodva. Akkor vette észre, hogy Magdi az a csaj, aki szemben ül a professzorral. Bécsy az *Íliász* és az *Odüsszeia* embereszménye közötti különbségről faggatta a nőt, aki válasz helyett megbűvölten bámulta a Nap helyén sötétlő foltot. A kérdezgetés egyre türelmetlenebb és követelőzőbb lett. A férfi végül nem bírta tovább. Felkelt a helyéről, odasétált feleségéhez, és némán megfogta annak egyik kezét. Magdi végre elszakította tekintetét a látványtól, és fölneézett férjére. A világ legszebb mosolya terült szét az arcán.

A férfi verítékben fürödve ébredt. A hűtőhöz lódult, kikapta belőle a párás falú üveget, és egyetlen húzással eltüntette a maradék sört. Zihálva meredt az el-mázolt szúnyogtetemekkel borított falicsempére. Az álmára gondolt, és tudta már, hogy holnap is esni fog.

Láz

Amikor sokat kellett feküdni, és még láttam a láztól a betűket, elolvastam a mesekönyveket, pedig még nem is kellett volna tudnom olvasni. Aztán elnéztem a betűk fölött vagy között abba az elmosódott világba, ami csak harmincnyolc és fél fok fölött nyílik meg. Nem sajnáltam akkor magam, feküdni és bámulni még mindig sokkal jobb volt, mint iskolába menni. Jó volt oda nem menni. De mindig maradt bennem egy halvány szégyen, amiért nekem jobb, mint a többieknek. A sok elmulasztott óra, a kihagyott feleletek, a megoldatlan házi feladatok, felmentés mindenből. Az osztálytársaim meg kitartóan sajnáltak engem. Akkor.

Ha becsukom a könyvet, egy pillanatig most is a felső élet nézem, ahol a könyvjelző kilóg a lapok közül. A kilógást veszem szemügyre, hogy mégis, hol tartok, mi várhat még rám. És mindig eszembe jutnak azok a könyvek, amiket nem nyitottam ki aztán újra. Belefogtam és nem. Ottfelejtettem a könyvjelzőt. Azok a könyvek várnak. Azzal a nem-mondom-de-tudod-féle várással, ahogy az anyák szoktak, néma szemrehányással. Megíratlan lecke, leszelt, vajzatlan, szikkadó kenyér, amitől tompa lelkifurdalása lesz az embernek. Az ottfelejtett cetlikkel biztosítom magam, hogy visszatérek, és tudom, hol kell folytatni, ha a végére akarok járni.

Régebben úgy volt, hogy az akarás olyan volt, mint a légvétel, vele járt az étellel. Olyan egyszerű, magától értetődő, minden újszülött és minden kisgyerek ezt gondolja, illetve nem gondolkozik rajta. Akar valamit, de egyszerűen nem gondol rá. Nagyon jól teszi.

Apám kézen fog, elvisz a búcsúba, amit mifelénk valamiért rövid u-val mondanak. A hegyi népek gyakran spórolnak a magánhangzókkal, és gyakran fúj a szilaj északi szél.

Kiviszlek a *bucsuba*, mondja apa, és ki is visz, gyorsan le fogja tudni ezt a dolgot. Másnapos, ki van öltözve, mert nála az a minimum, hogy ing. Másnap is. Élére vasalt vasárnap, megbecsült dolgozók fakulnak ki a napon, isszák a konyakot meg a sört. Meg a fröccsöt. Lekerekített sarkú, vastag fotópapírra nyomott bucsu ez a miénk, édességes sátrakkal, ringlispillel, egy óriási, lila héliumos lufival. Vattacukor, vagy mézeskalács, dönts el.

Vattacukor és mézeskalács, mondom. Meg nyalóka. És nem émelygek, mert akkor még sokkal töményebben bírom az édeset, mint később.

Jó, legyen, de aztán vége, ennyi, mondja apa. Aztán hazamegyünk, és anya főzni fog. Befőz egy lekvárt, főz egy levest, süt egy rétest. Gőzben áztatja az arcát, kipirul, virul, valahogy el is virul közben.

Bucusu, így mondjuk, gondolom azért, hogy röviden tartsuk nyitva a szánkat, nehogy belefújjon a szilaj északi szél. Könnyen a tüdejére kapja az ember. Ezzel

a széllel szembe menni olyan, mint a Delta elején a sífutó, az a kékesfehér ember. El nem tudom képzelni, ki lehet az, tudja-e, hogy tudományos ismeretterjesztő főcím lett, és alighanem több százszor vetítették, ahogyan küzdi magát a nem tudom hova. Persze rég halott.

Anyával megyek a bucsuba, akarok egy lufit, héliummal töltöttet, nem tudni, miért olyan rohadt fontos, hogy a csuklómhoz kötözzék, nem akarom, hogy odakössék, fogni akarom csak úgy a kezemben, vigyázni akarok rá.

Ha elrepül, nem kapsz másikat, mondja anya. Jó. Nagyon nagy ez a lufi, legalább háromszor akkora, mint a fejem. Még legalább egy hétig lesz a szobámban, napokig a plafonra tapadva göcög a légáramlatokban, amíg aztán fonnyadtan lejjebb ereszkedik. De ereje teljében még sokszor a plafonba fog ütközni. Be lesz zárva, de én büszke leszek rá, mintha én vadásztam volna. Mint egy állat. Nem tartunk állatot, lakásba nem való, mondja anya. A lufi is menekülne, de ott a plafon, és éppen úgy ütődik neki, olyan puhán és szerencsétlenül, ahogy én is neki szoktam vetni a hátam, mert akkor még tudtam repülni.

Csak álmodtad, mondja anya.

Csak akkor tudok, ha nem néz oda senki, mondom. Attól lezuhanok, hogy te azt hiszed, hogy álmodom, felelem anyának, miközben ő apró pogácsákat szaggat a sütőlemeze.

Egyetlen egyszer aztán mégis megtörténik az egyik bucsuból hazafelé menet, hogy kicsúszik a kezemből a zsinór. Hisztérikusan kapok utána, épp a ház sarkánál jártunk, majdnem hazaértem vele. Nem is tudom, mi az, hogy hisztérikus. Dagadt könnycseppek a szememben, eszelős szorítás a torkomnál.

Semmi baj, mondja anya, nézd, milyen vidáman repül, ne sírj. Nézd, mondja újra, kérlel.

Nézem, és talán először fordul elő, hogy anya meggyőz. Nézem, hogy tényleg ez vidám. Egészen kicsi fekete ponttá zsugorodik a lufi a tejkék égen, egyáltalán nem tűnik szomorúnak. Ráadásul mindent látni fog, mert abból a magasságból már mindent lehet látni, én is szoktam. Egyszerűen mindent.

Tessék, hát ez a jó a repülésben, mondanám anyának, de inkább csak nézem. Én is ezért repülnék, ha nem beszélnének folyton le róla, meg anya se hinné, hogy csak álmodom.

Aztán nem kérek többé lufit. Inkább még valamit a mézeskalácsosnál. Sárga és rózsaszín korongok, hajmeresztően színesek, anya szerint nem is lehet megenni, ki tudja, miféle ételfesték lehet rajta. Elégé bizarr. Nem mondja, hogy bizarr, még nem ismerem ezt a szót, csak gondolja. Ahogy gondolja, azt ismerem. Aztán jön egy fröccsszagú bácsi, belelehel az arcomba, megrángatja azt a helyes kis gödröcskés pofimat, és vesz nekem egy ilyen mézeskalácsot. Úgy néz ki, mintha az iskolai táblakrétával lenne beszínezve. Színre éppen olyan, izre is hasonló, de mégis émelyítően édes. Felfalom rögtön az egészet, mert nagyon jól bírom az édeset.

A gyerekkorom majális, vurstli, bucsu, búcsú, belátom, hogy a lufi héliummal az égbe vágyik, és azt is, hogy jobb ez így.

Mi lesz velem, ha már lufit sem akarok, nem is gondolok erre, csak valami halványan szokatlannak tűnik. Nem sírok egy másikért, vagy nem sírok csak úgy, magamnak, hogy szomorkodjak. Helyette az édesség pihen bennem. Tavalý

sírtam volna, idén nem. Különös. Persze, anya úgysem venne. Apa venne, anya nem. Ezt már megtanultam, mindent tudok, ami az élethez kell. Arról fogalmam sincs még, hogy apa roppant nagyvonalú, ha iszik, anya meg pontosan tudja, mennyi minden másra kell *az a kis pénz*, de majd kitanulom ezt is, amikor már cigire kell. Tudni fogom, kitől kell kérni. Hazamegyünk, és estére belázasodom. Pedig nem is kaptam fagyit.

Olvastad a Jóskönyvet, kérdezi Tom, én meg azt se tudom, hogy mi az. Azt hiszem, hogy nem tudom, aztán eszembe jut, hogy ja, de, nem. Nem olvastam.

Miért nem.

Mert el se tudom képzelni, hogy elolvassam, lehet, hogy kimaradok valami nagyon jóból, de nem, kösz.

Pedig nem is kell elolvasni, de bármikor felütheted, mondja. Választ ad a kérdéseidre.

A betyárját, mondom erre, és dezsavüm lesz. Aztán inkább kölcsönkérem tőle a Hajnali háztetőket, és soha többé nem adom vissza. Meg is mondom előre, hogy valószínűleg nem fogom visszaadni.

Megjósolom, látod, ennyi, mondom.

Igen, de ez nem jóslás, feleli Tom.

De pedig az, megmondom a jövőt, tök konkrétan, erre nevetünk, és erre iszunk. Bort.

Valaki ezt csinálta gyerekkoromban, nem is egyvalaki, hanem többen, igen, többen is mondták, elmesélték nekem, hogy a könyveket felütni jó. Volt aki a Bibliával, valaki meg a József Attila összessel. Felcsapkodták ezeket a könyveket, és böktek maguknak útmutatást. Átszellemülve mesélték, hogy magyarázatot találtak, pont mint Tom.

Egyszer én is kipróbáltam. Bibliával. Jól akartam csinálni, olyan példányt választottam, ami nem volt megtörve sehol, mert azt csalásnak éreztem volna. Más felcspálásának a nyomdokaiba lépni, betört oldalakat használni nem ér, gondoltam.

Volt vagy négy-öt Biblia a lakásban, valahogy összegyűlt. A hitetlenség kompenzációja, gondolom, na meg a könyvgyűjtés óhatatlan mellékvágánya, hogy több van, mint kéne. Volt miből választanom. A sűrű könyvespolcokon kutattam, a hátsó sorban is lehetett keresni. Tulajdonképpen az is tragédia, ha két sorba kell rakni a könyveket, mert néha egyszerűen elfelejted a hátul lévőket.

Ki akartam próbálni a *rábökést*. Elszántam magam, néztem a duplasoros rendszert: Vallástörténeti lexikon elől, meg Természettudományi Kisenciklopédia (művésznevén Kis Enci), mellette Doktor Zsvivágó, Kafka. Hátul Filléres Könyvtár, A láthatatlan ember bordó bőr kötésben, apa napokon belül azt fogja mondani, hogy azt olvassam nyáron, ha nincs más ötletem. És nem lesz más ötletem. Kivételesen szót fogadok, de nem tudom végigolvasni. Akkor. Arra gondolok, hogy nem érdemes hallgatni a felnőttekre.

A hátsó sorban is van egy Biblia, kiveszem, tiszta újnak tűnik, jó lesz. Útmutatás kell ugyanis, hogy belém fog-e szeretni a Gitáros Fiú. Egyáltalán valaha belém fog-e szeretni valaki. Na jó, egyszerre csak egy kérdés legyen, ez a szabály. Konkrétan a Gitáros belém fog-e, ez lesz az én kérdésem.

Felütöm, csukott szemmel bökök, minden szabályt betartok. Találok is részle-

tet, valamit a szeretetről, ha akarom, úgy értelmezem, hogy mi az hogy, nagyon is belém fog szeretni, viszont közben tudom, hogy nem fog. Csak kedvel, nagyon kedvelni fog, eléggé, de nem. Nem tartozom a köreihez, nem járok oda, ahova ő, például nem járok istentiszteletre, nem járok a színjátszó csoportba se. Jártam egy darabig, aztán az előadásra mégsem mentem el, mert begyulladt a torkom. Begyulladtam, és azt mondtam, hogy a torkom. Vagy tényleg a torkom volt.

Találomra bökök a Bibliában a szeretetre, amiről úgylátom tudom, hogy nem vonatkozik rám, nem tartozik ide, akkor meg *miafaszt* böködök, kérdezem magamtól. Csak én találom ki, úgylátom én találom ki, hogy mi van. Mi legyen.

Nekem nem jött be ez felcsapós-bökődös dolog, mondom aztán Tomnak. Kábé húsz éve kipróbáltam egyszer.

Biztos nem jól csináltad, mondja.

Igen. Nagy a hibalehetőség, gondolom. Felcsapsz, böksz, nyilván nem mindegy, hogyan csinálod. Vagy nem voltam eléggé átszellemülve. Ezt nem mondom, csak gondolom, magamban tartom a véleményem, nem úzok tréfát mások szokásaiból, ezt addigra jól megtanulom. Addigra kinövök a nyílt színi gúnyolódásból. Megtartom magamnak. És addigra kinövök a felcsapás-bökés-tanakodásból is. De ezt sem mondom meg.

Ő még mindig bököd a könyvekben. Azért kiszalad a számon, hogy szerintem hülyeség, nem bírom visszatartani. De Tom úgy mosolyog, mintha tudna valamit, amit én nem tudok.

Még abban az évben el kell adnia azt az új építésű, félig berendezett, kétszintes összkomfortot, ahol annyiszor bökött csukott szemmel egy könyvben lévő szövegre, ahol néhányszor beheltük a csukott tetőablakot, ahol egyszer egy egész üveg vörösbort ejtettem a szép járólapra, amit a nyél nélküli felmosófejjel töröltünk fel. Négykézláb, vihogva. Nem volt hozzá nyél, aztán már nem is volt érdemes venni, arra a kis időre.

Eladta végül a házat, ahonnan olyan volt hajnalban a kilátás, amikor a paplant magam köré csavarva kiléptem az erkélyre, hogy egészen a hegyekig vitte a tekintetet. Mintha körülöttünk nem is lettek volna utcák, odalent nem jártak volna az autók és a nagy szatyrokkal az öreg, hájas hasú nénik. Ez vár rám, pont ilyen öregasszony leszek, gondoltam mindig, ha lenéztem. Inkább nem is néztem le, csak el, a kék hegyek felé, belefújtam a füstöt a hajnali ködökbe.

Szerettük ezt a házat, ahol egyszer lábujjhegyre állva kémleltem kifelé a tetőn, a résnyire nyitott ablakon, és Tom mögém állt, és nagyon kevés szóval, lényegre törően mondta bele a nyakamba, hogy tetszem neki, és hogy mit tervez éjszakára.

El kellett adnia, aztán egy öregszerű albérletbe költözött. Soha nem mondtam neki, hogy látod, milyen rosszul csapkodod fel a kurva könyveidet. Nem mondtam, egyszerűen nem hoztam fel a témát. Tom az egyetlen, akivel barátiilag le lehet fekdülni, nem mondom neki olyat, hogy én megmondtam. Ő az, akivel lehet eszelősen szeretkezni, aztán barátiilag lefeküdni, és úgy ébredni reggel. Talán mégis tud valami Nagy Titkot, csak még nem fejtettem meg.

A Bibliában meg amúgy is jó eséllyel bökhettünk a szeretetre, vagy valamilyen gusztustalan pusztításra, nem érdemes sokat várni tőle.

Ha istent emlegetem, mindjárt mindenki azt hiszi, hogy bajom van vele, pláne kisbetűvel, a *jóistenáldjonmeg*, teljesen mindegy, nincs bajom, még Istennel se. A Gitáros Fiú is azt hihette, mert ő szerette az Istent. Őt szerette az Isten.

Amikor már nem vagyok gyerek és még nem vagyok felnőtt, képesnek tartom magam a világnézetem megválasztására, gondolom. Mindennél jobban akarok egy világnézetet. Nincs. Van, de nem olyan. Ha közösségbe járok, anya aggodik. Nincs hozzá joga, gondolom. Kezeljen felnőttként, gondolom. Így határolom el magam minden felnőttől, főleg ha az a felnőtt az anyám vagy az apám, ne adj Isten egy tanár.

Azt hiszem, örökre megmaradhatok ebben a szerepben, nem is kell mást tennem, csak így maradni. Ez a tervem az életre. Mindenki kinyalhatja a seggem, persze csak ha megengedem, ez volna az alapállás.

Az elszánás úgy köt meg bennem, mint ahogy Valci szemét nézem hosszú órákon át, tanítás után. Belefonódom. Közénk szövődik a kíváncsi szeretés a Boltíves Udvarban. Nálam is örültebb lehet, gondolom akkor, és nézek a lobogó szürkés-kék szemébe, mintha forróvizű forrásba bámulnék, ami mindig éppen akkor zubog föl.

Amikor ránézek, magamat teljesen normálisnak hiszem. Bolond.

Valcit örökre fogadták, basszus, nincs anyja vagy mi. A haja sárga láng. Nincs anyja. Van, de nem ott. Csak azért hagyhatta el, mert valami iszonyú nagy bajban volt szegény, épp akkor, amikor a Valci született. Kénytelen volt elhagyni. Mind csalódik.

De a Valci Anyja egy napon majd eljön ám érte. Már ha lesz bátorsága. Ennyi idő után lehet, hogy nem lesz. Vagy talán gonosz erők állják útját, erre gondolkunk. Rögtön el is képzelem Valci Anyját, szépnek és fiatalnak, hosszú, barna haja van. Egy távoli rét közepén áll, vagy inkább valami sziklaszirten, küzd az elemekkel. Magányosan, kitaróan. Valamikor ide fog érni. Vagy Valci megelőzi, egyszerűen betölti a tizenhatot, és akkor megkeresheti. Azzal kezdi majd, hogy megkérdezi, a Nem Tudjuk Még Kitől, hogy hol van az anyja. Az megmondja, és onnantól örökké boldogan élnek majd.

Nagy pocakú, fekete öltönyös, kétember magas embertől fogja megkérdezni, aki egy óriási, vaskos könyvből kiolvassa, hogy hol van az anyja, s ő majd buszra száll, vagy vonatra, esetleg hajóra, én annyira beleélem magam, hogy repülőre is, és felkutatja, és majd lassítva szaladnak egymás felé.

Meg tudnám csókolni, ahogy mindenfélét összehord. Olvassa a verseimet, sír az egyiken, zavaros, szürke szeméből kibuggyan a víz. Olyan könnyen ment akkor még ez is. Megsimogatom a haját. Árvalányhaj, gondolom közben. Rőtsárga, rőtörös, nyáron kifakul.

Idegesen gyűjtött rá mindig, mintha sietne, pedig nem sietett sehova. Suli után órákig lógtunk az utcákon, a Boltíves Udvarban. Sietni csak odáig kellett, aztán a kettővel későbbi busszal mentünk haza. Télen lefagyott az ujjunk vége, hideg nyirkosság tapadt a csizmánk belsejébe, amíg megvártuk a következő buszt.

Meg tudnám csókolni, gondoltam néha, ahogy összehordott mindenfélét, mint a szél a szemetet a buszmegállóban. Ilyen könnyű lenne lesbikusnak lenni. Miért gondoltam, hogy nem maradhatok meg ott, ahol ilyen könnyű volt szeretni.

Menj, találj ki, mi leszel, ez az általános felhívás. Állandóan mondják. Találd ki, mi leszel, *ha nagy leszel*. Találd már ki. Most. Vagy holnap. De ne húzd az időt, találj ki valamit. Találja a halál. Ja, de, tudom, én tenni fogok valamit az emberiségért. Idióta vagy, gondolják. Álmodozz csak, gondolják. Majd rájössz, mondják.

Annyira szép tervem van, hogy magam is meghatódom, miközben tombolnak a hormonjaim. A hormon olyan, mint egy résnyire nyitott szájon elmormolt átok. Anyának is vannak hormonjai, azért volt kórházban, tehát a hormon szardolog, kórházba lehet vele kerülni. Nem akarok tudni a saját hormonjaimról.

Nem is emlékszem az első menstruációra. Nagyon is emlékszem, akkoriban történik, amikor amúgy is mindenki menstruálni akar. Mimi már menstruál, de lehet, hogy csak hazudja, mert Saz szerint a nővérétől lop intimbetétet. Mire Saznak meg nekem megjön az első vérzésünk, már szárnyas betétet is lehet kapni, apa meg fel van háborodva, hogy a tévében ilyesmit reklámoznak. Főleg, amikor vacsorázik. Amikortól meg már a filmek közben is van reklám, megfogadja, hogy nem is nézi többet ezt a *szar tévét*, de megszokja, és nézi. Mindenki megszokja, mindenki nézi.

Annyira szerelmes akarok lenni, hogy minden zenészbe beleszeretek. Aztán beleszeretek Gitáros Fiúba. Posztereket tartok a falon a legjobb pasikról, a legjobb albumok neveit felírom a falra, Master of Puppets, Appetite for Destruction, micsoda mázli, hogy a rockerek jobban tetszenek, mint a diszkósok. A füleimnek kész szerencse. Use Your Illusion.

Ebédnél úgyis szigorúan Kossuthrádióbudapest, Czigány György kérdez, Gianni Morandi, húsleves, enyém a csirke szíve, apa mindig nekem adja, miután bekapcsolta a rádiót. Ha Hofi van, mindenki röhög. Záraivámosiról sokáig azt hiszem, ez egy név. Kinyerma, egy szó. Nem tudom, mit jelent. Szöul rendezi az olimpiát. Az emeszempé kábé ülése. Nem tudom, hogy lehet kábé ülésezni, most vagy üléseznek vagy nem, és tényleg mi a franc az a Kinyerma.

Kimegy az is aztán a divatból, ahogy a rendszer, az iskola meg az utca neve, ahogy a bakelit, fogja magát és kimegy. Mire rockereket hallgatok, mire menstruálok, már Saznak is van kétkazettás magnója a lengyelpiacról. Miminek walkmant hoznak Cseszkóból, mindenki Cseszkóba jár. Csak mi nem járunk. Harisnyát vesznek, aztán vókment, négy ceruzaelemmel, övre is csíptethető. Négy ceruzaelem az rohadt nehéz, lehúzza a nadrágodat. Narancssárga, szivacsos fejhallgató, vékony lemezpánt tartja össze a fejtetőn, állandóan eltörik, megragasztjuk piros szigetelőszalaggal. Kétkazettás magnót akarok, hogy felvehessem a számokat a rádióból, átmásolhassam a mások kazettáit. Előbb-utóbb kapok, de előbb-utóbb mindenki kap. A bakelit lemez az gáz, az az érzésem, hogy ami rajta van, az is gáz, de sokáig hallgatom még, amikor egyedül vagyok otthon. Amíg végleg be nem mondja az unalmast a Tesla.

Nagy László, dupla. Nagy László a saját verseit mondja, könnyű neki, aki ilyen verseket ír. Anya szereti. Azt hiszem, én is szeretem. Majd rájövök.

Elgété, Káéfté, ha zenekarom lenne, én is csak értelmetlen betűkből választanék nevet. Illés, na, ahhoz legalább tartozik egy szekér, mindjárt más. A lényeg az, hogy *A dal a miénk*, még a miénk, de mindjárt kimegy a divatból. Mire meg-

tudom, hogy Lokomotív, hogy Korlátozott Felelősségű, hogy Központi Bizottság, kimegy a divatból, leváltják. Kimegy az erősítő, tönkremegy a Tesla.

Mindig a nagyobb testvérnek van előbb magnója, irigylem, de előbb-utóbb úgyis minden az enyém lesz. Mire az enyém lesz, már pont nem kell, na persze, mi az, hogy divat. Az az, hogy amikor rájövök, hogy nem is kell, addigra lesz valamim. Húgnak lenni, kisebb testvérnek lenni erről szól, gondolom, hogy mindent megörökölsz.

Saz is csak sok év múlva vallja be, hogy mennyire irigyelt a bátyáért. Megmondhatta volna, a rohadt életbe, akkor, elvégre időben tudnia kellene az embernek arról, ha irigylik. Talán más szemmel méricskéltem volna magamat a vakfoltos tükörben. Talán azt mondtam volna, hogy no lám, itt egy lány, akit mégiscsak lehet valamiért irigyelni.

Állok a tükör előtt, látom benne a fogason lógó kabátokat. Jé, egy lódenkabát. Harmincévesen majd megkérdezem apától, mi az a lóden. Addigra anya például meghal.

Hogy mi a lóden, hát ezt se tudod, mondja apa, hát az, ami olyan sokáig ott lógott, mondja, és odamutat a fogasra. Az a vastagabb, nem a ballon, hanem a másik. Régen mindenki lódenkabátot hordott. Apa a szürke fényképeken hideg időben a barátaival lódenít. Ballonkabát, lódenkabát, plusz télen-nyáron kalap. És a fényes mandzsettagomb.

Apa tisztá Don Corleone, mert a régi képeken mindenki színész vagy maffiózó. Apa munkásruhában, koszosra maszkírozva, bajusszal, aztán apa a film sztár, műtermi, aztán anyával egy bálon, egy szilveszteren, korabeli paparazzi-fotók, mindenki minden képen másik szerepben. Ahogy haladsz előre az időben, egyre gyakrabban néznek ki a képből. Valahová oldalra, arra a helyre, amit nem örökített meg a fotós. Ami a legérdekesebb lenne.

Anyá és apa elviselik a kétkazettás magnót, apa például sokkal jobban bírja, mint az Erikát, lehet, hogy romlik a hallása. Minden számot felveszek a rádióból, ami tetszik. Ami nagyon tetszik, azt végtelenítve felmásolom, hogy ne kelljen visszatekerni. Ez az igazán szórakoztató elektronika. Jó sokáig elszórakozok a másolással. Fogom a műsoros kazettákat, becelluxozom az alját, onnantól bármit rá lehet venni.

A Deltában azt mondják, hogy a kazetta nemsokára a múlté lesz, ezek hülyék, nyugtázom egyszerűen. Nem lehet a múlté, hiszen most jött a bakelit helyett. Állítólag megint lemezek lesznek, de kicsik és fényesek. Á, ez soha nem terjed el, gondolom akkor.

A bátyám megjavítja a Teslát, pont amikor már nem is lehet bakelit lemezt kapni, de *nincs az az isten*, hogy meg ne javítsa. Azzal kezdi, hogy szétszedi. Nincs az az isten, hogy valamit szét ne szedjen. Anya ilyenkor már egyáltalán nincs megijedve. A Tesla megjavul. Szól Hendrix meg a Floyd. Kurvajól hangzik, jól szól, ülünk törökülésben a földön, és amikor megint kimegy egy hangfal, beköltözik a nagymama.

Éjjel arra ébredek, hogy nem talál ki a vécére. Hogy lehet ilyen ütődött, hogy lehet ilyen öreg. Megtanulom azt a szót, hogy szenilis, úgy tíz év múlva megtanulom, hogy vaszkuláris demencia, de addigra meghal. Egyébként a demenciá-

ba nem lehet belehalni, szóval sokkal jobb, mint a hormon meg a rák. Fél év múlva már nem is olyan zavarodott.

Kitisztultak a mérgek, mondja a körzeti orvos.

Első világháború, második világháború, földelések rádió, repülőgép, tévé, mosógép, hát hogy lehet valaki ilyen öreg, mint a nagymama. Szaz nagymamája süteményt süt vasárnap, Tis nagymamája minden télen disznót vág, az enyémem emlékezik.

Az egész nagymama már életében rémlik, úgy rémlik, hogy sült süteményt, valamikor, régen, amikor még nem nálunk lakott. Sült mindent a sparhelton. Sparhelten, sparhelten. Ülök a hokedlin, két bucsu és néhány héliumos lufi kifulladásá közt, nézem a nagypapa fényképét, amin *ugye, milyen snájdig* volt. A két háború közt nagypapa ingben, hócentrágerrel.

Sajtós stangli, nem is vagyunk svábok. Tedd ki az eszcájgot, húzd be a firhangot. Svábok vagyunk-e, kérdezem egyszer anyától. Nem vagyunk, mondja. A nagymama se, a nagypapa se, senki se sváb. Jó, ha nem, hát nem.

Az utca felé van egy ablak, az a nagymama ablaka. Ha elmegyek alatta, ma is úgy hiszem, hogy odabent minden ugyanúgy van, a nehéz diófa szekrény is, mert azt nem is lehetne onnan elmozdítani, olyan súlyosan böhömködik a hosszabbik fal mentén. Tetején a birsalma, a fiókban a selyempapír, a lámpában a homály. Persze nincs már ott bent semmi.

Nagymama tüchtig kis menyecske volt, dolgos, rendes, barna fényképekből jött ki, most E.T.-re hasonlít. Még tíz évig hasonlít rá, aztán meghal. Haláláig kontyban, összeziherájsztűzött otthonkában. Nem tudja teljesen kinyújtani az ujjait.

A sok munkától van, mondja. Mire megtanulom, hogy polyarthrititis rheumatica, már halott lesz.

Meg a mosás hideg vízben, mondja, meg a kenyérdagasztás. Tudod te mi az, milyen nehéz munka, kérdezi. Nem tudom, kussolok. Meghallgatom, hogy milyen nehéz munka hajnalban kelni, dagasztani, befűteni a kemencét, mit tudsz te, hát persze hogy semmit, semmit se tudsz.

Örülj neki, hogy ilyen jó világod van, mondja. Kussolok. Benyomok egy sajtos stanglit vagy egy szelet narancssárga piskótát. Láttam már olyat, hogy dagasztás. Anya néha csinál olyat. Dögönyözi a tésztát, kipirul bele, pirosra sül, mint a kalács. Sárga és meleg olyankor a konyha, felfűt az élesztő, puffad a massa. Anya homloka gyöngyözve fénylik, puha élet vesz körül, biztonságban vagyok, bár csak mindig valami konyhában lennénk, gondolom olyankor. Bár csak mindig készülnénk valamire, valami ünnepre, ami sosem jön el, azt se bánám, ha a karácsony lenne az. Akkor sosem lenne vége.

Nagymama sparheltje vörösen izzik, forró a platni, mit tudsz te, nem tudsz te semmit. A barna fényképen nagypapa barna bajusszal, nézem, ő volt hát az anyám apja. Régen. Idebent mindig félhomály van, ha feloltod a lámpát, akkor is, csak sárgább. Mi az, hogy feloltod, nagymama így mondja, hogy feloltja. Húzd be a firhangot, belátnak. Behúdom, zárt homály, lassan izzító régi tévé, alma a spájzban, a stelázsi alatt.

Ne a szépből vegyél, ha azt eszed, a többi rám rohad, mondja a nagymama. Mindig szottyadt almát kapok tőle, egyébként meg elvermeli a sárgarépát. Régebben jégszekrénye volt, az tényleg egy szekrény, amibe jeget tettek, na persze

nem túl gyakran, mert a jég drága dolog volt, meg nem is járt mindig a jeges. Eszembe fog jutni a jég szekrény meg a veremlés, amikor fehér hűtőgépek közt válogatok. Eszembe fog jutni a hideg homok, ahogy belefúrom az ujjam, a zöldségek, a krumpli, a fonnyatag alma, a nagymama kezén a bőr.

A világháború szintén barna dolog. Olyasmi barna, mint a foltok nagymama kézfejen. A nagymama egész családját megbarnult egyébként. Szépiatestvérek állnak a képen egy szatócsbolt előtt, egyikük kiment Amerikába. Az Usába. Valaki meghalt. Nem is az Usába ment, Kanadába.

Mindegy, messze van, mondom.

Nem mindegy, az egy másik ország, mondja anya. Kimentek, és nem jöttek vissza. *Disszidáltak*. Az vajon mi. Jobb, mint a repülő, az biztos. Disszidálni valami titokzatos dolog lehet, mert egy árnyalattal mindenki halkabban mondja. Már a szó is olyan, mintha püsszegnének. Nehogy meghallja valaki.

Most már azoknak is unokáik vannak Kanadában. Ott is öregszenek tehát az emberek. Fenyőfakertészetük van, küldenek képeslapot, fenyőfákról persze, meg fényképeket magukról. Valamelyik meghal, nagymama a hokedlin ül, gyászkeretes borítékot szorongat, sír.

Anya is szomorúnak látszik, habár ő se nagyon ismerte már a kedves halottat. Még írni fog a lánya, de ő már nem nagyon tud magyarul. Az unokák egyáltalán nem tudnak.

Akkor ezek most a rokonaim, de nem magyarok, pedig magyarok voltak, vagy mi van. Rágógumi-színű fényképeket küldenek, nagyon messziről mosolyognak ide, a fogalmuk sincs hova. Nagyon nagy ház előtt állnak, a nőnek saját kocsija van (az is nagyon nagy), megcsinálták a szerencsájukat, mondja a nagymama. Meg hogy *jóraivaló*, dolgos emberek voltak az ő testvérei, szorgalmasak, meg is érdemelték, hogy jól éljenek. Nagymama is jóraivaló meg szorgalmas volt, mégis ilyen szerencsétlen. Mondja ő.

Kívánj valamit.

Fújd el a gyertyákat a tortán, kívánj, de ne mondd ki. Azt kívánom, hogy megkapjam karácsonyra a kétkazettás magnót, kapjak vókmént, kapjak rendes biciklit, azt kívánom, hogy szeressen belém valaki, mondjuk a Gitáros Fiú. Vókmennel a derekamon, a fülemben a zenémmel biciklizzek ki az erdő szélére, ő meg mondja, hogy beszélni akar velem, hívjon félre, ne törődjön vele, hogy mit gondolnak a többiek. Szaz vigyorogjon, ő tudja egyedül, hogy miről van szó. Legyen róla szó, ja és legyen világbéke. Ilyenkor bármit kívánhatsz.

Az az igazi szegénység, ha valaki már álmodni sem mer, mondja anya, én meg rögtön sajnálni kezdem azt a valakit. Elképzelem, két nagy nyomorúságos szem, lefelé biggyedő száj, olyasvalaki ő, aki aztán igazán, de tényleg és nagyon szegény, hiszen álmodni nem kerül semmibe, gondolom akkor.

Azt kívánom, hogy amibe belefogok, az mind sikerüljön, ha igazán akarom, és mindent megteszek érte. Ezt kívánom magamnak a tizenharmadik születésnapomon is, de minek egészítem ki ezzel a kitéttel, hogy mindent megteszek érte, nem tudom. Nálam valami ilyesmit jelenthet a becsületesség. És becsületességnek lenni nem kerül semmibe, gondolom akkor.

Hogy lehetek ennyire gyerek, egyedem-begyedem. Mit kívánsz, éljek örökké,

tengertánc, semmi konkrét, illetve de, engedjenek el a Guns n' Roses-koncertre. És persze legyen végre saját szobám, ne kelljen osztozni senkivel. Nagymama meghal, megkapom a szobáját, mostantól vigyázok, mit kívánok. A következő tortánál épp nem jut eszembe semmi, anya megint kórházban van, nem jut eszembe semmi, csak hogy jöjjön haza, meg a cukorrózsa, amit idén lefelejtettek a tortámról. A cukorszálak pont úgy kavarnak benne, mint a tócsa tetején az olaj, ha belepiszkálsz egy vékony, száraz ággal. Esőben minden tócsa szívárvány, nézd, anya. Ugye neked is tetszik.

Igen, csak kár, hogy az olaj miatt ilyen, mondja anya. Biztos vagyok benne, hogy ha nagy leszek, bele tudok menni minden szívárványba, és a pocsolókba is, nemcsak beleállni, hanem átlépni rajtuk egy másik világba, de nem mondom el senkinek, hátha lebeszélnek róla, mint a repülésről.

Olyan ez, mint Konderné, meg a pocsek dolgozat, pont irodalomból, az ilyeneket nem lehet nekem elnézni. Mégis, mire gondolt a költő, mondja Konderné, nem igazán kérdezi. Senki nem tudja, gondolom én. Azt hiszem, én vagyok az első, akinek ez megfordul a fejében, meghagyom hát a tanárokat végig abban a hitben, hogy ők jobban tudják.

Azt is gondolom, hogy a költők mind halottak. Mind szegények voltak, és szenvedtek az élettől. Már mind halottak, és nem tudják elmondani, mire gondoltak. Ezért írtak verset, fejtsd meg. Találj ki magadnak belőle valamit. Mit tudhat erről a Konderné, mit tudhatok én, semmit. Hallgatok az osztály előtt, mint egy gumicsizma a pocsolójában.

Esik. Ősszel néha nehéz elképzelni, honnan jöhet ennyi víz. Anya hagyja, hogy beleugrájak a pocsolókba hazafelé menet. Szatyrokat cipel, amikről nem veszek tudomást. Áll az esőben, azt mondja, hogy menjek már. Biztosan nehezek a szatyrok. Anyánál mindig van legalább egy szatyor, úgyhogy nekem fel se tűnik, hogy húzza a karját.

Gyere, mondja. Türelmes, de türelmetlen. Virágos esernyőjéről rázza le a vizet, kifordította az előbb a szél. A lépcsőházunk előtt állunk, közben a sapkáját verik az esőcseppek, a szél bevágja őket a gallér és a sapka közé, és anya azt mondja, hogy persze, mert ide még egy rendes ereszt se bírtak tenni. Egészen kiscire összecukható az ernyője.

Meg fogsz fázni, mondja nekem.

Nem fogok, felelem.

Összehajtható börtön az esőkabát, nem veszem fel, ha csak rám nem kényszerítik. Az esernyőnek meg nincs mifelénk sok értelme, kifordítja a szilaj északi szél. Mary Poppins ezzel aztán nem jutna messzire, gondolom, közben várom, várom, hogy felkapjon. Cibál a szél, a szilaj, északi szél, esőben lehet-e repülni, kérdezem.

Jó, én bemegyek, mondja anya. Hazaviszi a szatyrokat, a fürdőkádba teszi az ernyőjét, mire bemegyek, fő a tea. Kristálycukorba mártom a kifacsart citromot. Lenyalom, szúrósan édes, szúrósan savanyú.

Vedd le a vizes ruhát, szól anya.

Nem veszem, nem is vizes.

Vedd le.

Leveszem, jobb a szárazban, de a vizes zoknit nem vallom be, titokban rajtam marad, azért is. Miért kell mindig piszkálni az embert. Negyven fok leszek éjjelre.

Mary Poppins a keleti széllel érkezik a Cseresznyefa utcába.

Jó lehet egy fáról elnevezett utcában lakni, biztos sokkal jobb, mint olyanban, amit ismeretlen halottokról neveznek el. Köztársaság, kikiáltás, átnevezés, akármi lehet nálunk, az utcánk mindig egy ismeretlen, halott emberről lesz elnevezve, sosem valami szép fáról.

A Cseresznyefa utcában egyébként kertkapu is van, meg kert is, nem pedig lépcsőházi bejárat, meg lépcsőház. És nem felső szomszéd, aki reggel hatkor betolja a heverőt, este nyolckor centrifugáz. Ott hall van, meg hálósobák. Én nem ismerem a keleti szelet. Az biztos csak Nyugaton fúj.

Biliárd a Dobray szállóban

4.

A muraszombati kórház pincéjében, ahol a halottasház is volt, pénteken késő éjszakáig égett a lámpa.

Vrbnjak doktor, aki mindent csinált, operált epét és vakbelet, gyógyította a himlőt és az utóbbi pár napban főként a lőtt meg az égési sérüléseket, és szinte futószalagon varrta össze a késsel, pisztollyal és aknákkal okozott sebeket. A pincében egyre több lett a halott, mert odafent hiányzott minden, kötszer, gyógyszer, tiszta sebészeszköz, főként pedig az orvosok, akik legalább ideig-óráig enyhíteni tudták volna a sok emberi nyomorúságot.

Ezért örült Vrbnjak doktor minden önkéntes segítségnek, nővérnek, ápolónőnek, bárkinek, aki elhordta a halottakat, gondoskodott a halottasházban a rendről, ahol már összecserélték, rosszul azonosították a holttesteket. Itt ugyanis a sárgaságban, vérmérgezésben vagy tüdőgyulladásban elhunyt murántúliak mellett ott heverték a halottak egész Európából. Oroszok, németek, magyarok, osztrákok, szerbek, lengyelek és angolok is, vagyis akiket itt ért a front ezen vagy azon az oldalon és könnyörtelenül idetaszított a világnak ebbe az elfeledett, eldugott zugába. Itt, a Mura és a Rába között, a két folyó közé zárt tájékon, a síkság közepén e boldogtalan lelkeket úgyszólván csak pár órával a háború vége előtt érte utol a halál. És most ott feküdtek a túlszűfolt muraszombati kórházban, egymás mellett, békében, csendben, mint mikor minden elcsendesül a testvérviszályban.

Lina ugyebár mindjárt a Fótéren lezajlott értelmetlen lövöldözés után idejött a kórházba, amikor úgyszólván a lovak miatt csapott össze a két elfáradt, lerészegedett hadsereg. A lövöldözés és a meglőtt lovak nyerítése közepette Lina még az Ascher-házban tartózkodott, Púpos Mihával, aki az első elcsattanó lövésre elfutott, és messze a várostól elrejtőzött, hogy majd csak este térjen vissza.

Dušan Šarotar (1968) szlovén író, költő, publicista, dokumentumfilmek, forgatókönyvek szerzője. Kiadó és lapszerkesztő Ljubljánában, kritikát, esszét is publikál, irodalmi találkozókát szervez.

Biliárd a Dobray szállóban című regényével szülővárosa, Muraszombat nehéz időszakát, a második világháború utolsó évét, utolsó napjait idézi fel. A városból kivonulnak a német és a magyar csapatok, a szovjet erők torkolattüzei már az égbolton villódnak. Tito partizánjai is megjelennek a környéken. Ekkor tér vissza Auschwitzból a szerző nagyapja, akinek sorsában felidéződik a négyszáz muraszombati zsidó tragédiája. Šarotar nemcsak történelmi dokumentumregényt ír az egykor virágzó polgárváros szlovén, magyar és zsidó lakóiról, hanem visszaadja a mindenkitől elfeledett háttárszéli Muraszombat különleges légkörét is. Ennek megtestesítője a bár és étterem, szálloda és kaszinó valamint bordély gyanánt működő, ma is álló Dobray Szálló a város főterén. (A ford.)

Mikor a fegyverek elhallgattak, Lina is ott rohant az utcán. Az első, amit megpillantott, az úton heverő lelőtt lovak voltak, ott fújtattak, hörögtek habzó szájjal, a megmaradt lovak szétfutottak, Benko hentesei estig hajkurászták őket a szűk utcákban.

A Dobray Szállóban teljes volt a zűrzavar, senki sem tudta, mi történt, a katonaság azt gondolta, hogy az oroszok már a városban vannak, és az éjszaka már bekerítették őket.

Sárdy József, a kihelyezett katonai rögtönítélő bíróság titkára egy szál zokni-ban és női pongyolában figyelte a leszámolást a Dobray Szálló balkonjáról, miközben Cukor még mindig ott feküdt a biliárdasztalon, mint egy halott.

Azon az éjszakán Sárdy egyetlen biliárdgolyót sem talált el, azok ott maradtak a mozdulatlan és számára ismeretlen női test körül. Most sietve felöltözött, fájós lábára nagy nehezen felhúzta a csizmáját, és leszaladt az emeletről.

Ekkor Lina már az ő Kolosváryjánál volt, aki sebesülten hevert az ablak előtt, és a falba vésett képeket bámulta, nem is értve a történeteket.

– Indulás, mars, kifelé, бүдös disznók, mire vártok, nem látjátok, hogy az oroszok mindjárt felkoncolnak bennünket!? Kifelé! – ordította Sárdy József, a kihelyezett katonai rögtönítélő bíróság titkára.

Lina ebben a pillanatban megragadta Kolosváry katonaköpenyét, és letakar-ta a katonát.

– Meghalt! – ordította, és zokogva borult a tetemre.

A katonaság fejtellenül és parancs nélkül futott végig a Főutcán a muraszombati börtön felé. Sárdy Józsefnek, a kihelyezett katonai rögtönítélő bíróság titkárának már a visszavonulás közben jutott eszébe valami, bizonyítván, hogy nem véletlenül viselte ezt a címet.

– Velünk jönnek a madárkák, ha már repülünk, repüljünk együtt!

Egy óra sem telt bele és már a muracsermelyi határban voltak, ahol a tizen-nyolc túszt egyszerűen agyonlőtték. Az öntudatos szlovén diák Gašparičot, aki ezt fennhangon megjövendölte a kávéházi asztalnál, két hónappal később talál-ták meg a szántóföldek között, ahová súlyos sebesülten még el tudott kúszni, s ahonnan utoljára még visszapillantott a vesztőhelyre.

Így, a köpennyel letakarva mentette meg Lina a katonáját. A súlyosan sebesült Kolosváryt Lacival vitték el a kórházba. Lina azonnal felajánlotta a segítségét Vrbnjak doktornak, csak hogy a férfi mellett maradjon, akit most már neki rendelt a sors, gondolta.

– Ki maga? – Vrbnjak doktor csak ennyit kérdezett tőle.

Este már ott segédkezett a halottasházban.

5.

A telefon sokáig csörgött, mire az irodája sötétjében ücsörgő Josip Benko felemel-te a kagylót. A rézkulcsot háromszor megforgatta a háta mögött, de a varázslat ezúttal nem hatott.

Megint nem kívánt egyebet, mindössze nyugalmat és magányt, amit nem talált többé az utóbbi napokban, már az erős goricskói pálinka sem hatott.

Most, hogy már csak messziről, a Mura felől lehetett hallani a távoli lövéseket és becsapódásokat, mindinkább tudta, hogy a holnap már éltetett béke és szabadság csak látszólagos lesz, szép gondolat, palackba zárt szellem, talán azt is tudta már, hogy a korszellem, amiről nem olyan régen még a biliárd mellett bölcselkedtek, nem lesz kegyes hozzá, ezt abból is érezte, ahogyan beszéltek vele, ránéztek és most már nyíltan parancsolgattak neki, zsarolták az újabb meg újabb kívánságokkal, éreztették vele, hogy idegen a házban, a városban, amit a maga eszközeivel ő is segített felépíteni.

A foteljában ült, és a lámpák visszfényét bámulta a mennyezeten. A ház előtt újra meg újra elrobogott a Muraszombat utcáin köröző oldalkocsis motorkerékpár. Jól tudta, ki engedhet meg magának ilyen furikázást a sötét utcákon meg ívászatot az oldalkocsiban. Púpos Miha, vágott bele újra meg újra a felismerés, mikor a dolgozószobába bevillant a lámpa fénye.

– Ez a gyűlés az utolsó, amit megteszek ezért a városért – mozdult meg benne végre valami, mint aki akaratlanul már eldöntötte, hogy megkockáztatja, kiáll magáért, kerül, amibe kerül, ahogy mindig is ki tudott állni Josip Benko, az igazgató, a nagyiparos, a volt polgármester, szövetségi parlamenti képviselő és mindenekelőtt a tiszteletre méltó férj és apa, a tekintélyes muraszombati polgár.

Mégis volt még valami ebben a döntésben, amit magának sem vallott be, amire többé nem tudott gondolni, hiszen fájt, izzott benne, égette, ahogyan csak a lelkiismeret égethet, most már csak Benko volt, a hentesek és az előmunkások számára is, még pár nap és nem lesz ő semmiféle igazgató, sem nagyiparos, sem polgármester, sem országgyűlési képviselő, és Muraszombat sem lesz többé olyan, amilyennek ő ismerte. Semmi egyebe nem maradt odaadó feleségénél és fiánál, akivel már rég meg akart békélni.

Most először sajdult meg igazán értük a szíve, amikor látta, mennyi minden úszott el, mindazt, ami fontos volt, otthagytá a vonaton, amely soha többé nem tér vissza.

– Uram, a Dobrayból hívom – hallotta, amikor végre felemelte a kagylót, hogy véget érjen az utálatos csengetés. Rögtön megismerte az utolsónak megmaradt szállodás Laci tiszteletteljes hangját. – A postást holtan találták –, közölte majd kínos hallgatás következett. – Behoztak vele valami prémes kabátot, Cukor már börtönben van. Egyedül ön segíthet. Mégpedig azonnal, különben késő lesz.

Hirtelen csend lett megint.

Benko hatalmas, pazar hajója, amellyel a világot is meghódíthatta volna, süllyedni kezdett. A kapitány magára maradt terveivel, reményeivel és hitével is. Mindent, amit kemény évek munkájával és lemondásával megteremtett magának – és következésképpen sokat adott elmaradott, elfeledett szülőföldjének is, amely ezt nem volt képes vagy nem akarta megérteni –, úgy elfújta a szél, mint az útra hullott falevelet.

Most volt még idő, mielőtt ez a láthatatlan Pannon-tenger, ez a föld, amihez már csak a vakok ragaszkodtak konokul, el nem nyeli Benko hajóját, vagyis most még volt lehetőség a futásra, a vízözönből való megmenekülésre.

Persze nyíltan megmondták neki, legjobb, ha szedi a sátorfáját és átmegy a határon, odaát az ő kapcsolataival, összeköttetéseivel és a tehetségével mindent újrakezdehet. Addig a péntek estig úgyszólván minden ajtó nyitva állt előtte.

Ha nemrég még tőprengett, terveket kovácsolt és kereste a lehetőségeket a távozásra, hogy megmentse magát, az üzletet és persze a családját, az egyetlen, ami megmaradt, akkor most arra a szilárd elhatározásra jutott, hogy itt marad. És ezt tudta mindenki, a felesége és a fia is. Egyedül itt van órá szükség, tisztában volt vele, hogy tud segíteni, még sok dolgom van, hogy ez a világ itt talpra álljon, mondta magában.

Persze az ígéret is ott volt, miszerint Linát biztonságba helyezi. A lány anyja, és ezt egyedül Benko tudta, már börtönben ült, vagyis elkezdődött. Most már senki sem volt biztonságban.

Noha talán nem tudott mindent abban a pillanatban, azt ugyanis, hogy milyen kapcsolat volt a tetem és Lina között, pusztán véletlen vagy tévedés, hogy megtalálták a kabátot és a cipőt, amiről csak Benko és Laci tudta, hogy azon az éjszakán Lina viselte. A postás többet nem jelentkezett az este után, nem is kereste senki, mert meg voltak győződve arról, hogy már biztosan beállt valamelyik partizánegységbe, minderről nem beszélt Linával, tudva, hogy az most a kórházban van az embere mellett.

Hogy akkor történt-e még valami, biztosan sohasem fogjuk megtudni.

Benko újra felemelte a súlyos telefonkagylót, és tárcsázott. Késő volt már, tizenegy óra körül, nem sokat kellett várnia.

– Szépen kérlek, sürgősen gyere a vágóhídra, dögöt kell kivinni a városból.

Benko többé nem tudott intézkedni a szokott módon, nem tudott autózni, a kocsiját a felszabadulás után azonnal elvették tőle, és az ideiglenes katonai hatóság számtalan bizottsági tagja, komisszára és aktivistája rendelkezésére bocsátották. Munkavezetőt is rendeltek melléje, miután Ruszlanov az oroszok bejövetele után eltűnt a városból, Karas elvtársat, aki azelőtt Benko kereskedelmi utazója volt. Most ennél voltak a kulcsok, és ő fuvarozta az általa jól ismert terepen a tiszteket és a hatóság embereit.

Benko először is őt hívta. Annak ellenére, hogy kettejük között most minden a feje tetejére állt, megőrizték a kölcsönös tiszteletet és bizalmat, ami csöppet sem volt megszokott.

Benko tudta, hogy Karas becsületes ember, akiben megbízhat. Vele sohasem volt konfliktusa, csak irigykedő felesége panaszkodott folyton, mert nem tudott mindenben versenyezni a muraszombati dámákkal a tekintély és a pénz dolgában, amiből sohasem volt elég.

Majd felhívta Vrbnjak doktort, akivel együtt sakkoztak, és akinek szívességet tett, többször adott neki húst a vágóhídjáról.

Megkérte, készítse fel Linát és a sebesült katonát, hosszú útra kell menniük. Várják a hátsó kapunál, a hullaház kijáratánál, nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a dolog bizalmas természetű, és kérte, ne szóljon senkinek. A doktor persze megértette.

Éjfél előtt nem sokkal oldalán nagy felirattal – Josip Benko Hús- és Húsáru Nagykereskedés – a teherautó készen állt a kapualjban. Lámpája nem égett, de a motor járt.

Benko persze megint végiggondolta, valószínűleg ez az utolsó alkalom, hogy a családjával beüljön az autóba és örökre elhagyja városát.

Hagyta őket nyugodtan aludni, beült Karas mellé, az vezetett.

– A kórházba, gyorsan.

Vártak egy pillanatot a sötétben, és meggyőződtek róla, hogy üres a Lendvai út, Benko a városban köröző oldalkocsis motorra gondolt elsősorban, de Karasnak nem akart szólni.

Végighajtottak a Lendvai úton, és befordultak a Főutcába, még mindig égett a villany a Dobray Szálló emeletén. Ahogy elhajtottak a hotel mellett, Benko meglátta a motort, ott állt a bejárat előtt, és ez valamennyire megnyugtatta.

A város sötét volt, csendes és látszatra nyugodt, mindenki alszik, gondolta Benko.

Aztán kifordultak a Vasút utcába, és elrobogtak a kórház felé. Hallgattak.

Csak a pincében égett a lámpa.

– A halottasházhoz, hátra – mondta kurtán.

A teherautó lekapcsolt lámpával és járó motorral állt oda a muraszombati kórház pinceajtájához. Minden készen állt. Lina fehér köpenyben, hosszú szárú csizmában állt ott, keményen fogta a hordágyat, azon aludt, talán álmodott az embere. Benko megfogta a hordágy másik végét. Hallgattak.

A sebesültet és kísérijét bezárták a teherkabinba, a felszabadítók másnapi gyűlésére előkészített nagy darab lóhúsok közé.

– Ez az – csak ennyit mondott Benko, átadva az előkészített csomagot Vrbnjak doktornak, aki nem kérdezett semmit.

Karas egész idő alatt a volánnál ült, és azonnal indított, ahogy Benko gazda beszállt – még mindig így szólította régi főnökét.

A teherautó végigzötyögött a makadámúton, vissza a Dobray Szálló felé. Már kifordultak a Főutára, amikor a sötétben teljes gőzzel elhajtott mellettük az oldalkocsis motor. Benko visszafojtotta a lélegzetét, és megpróbálta megőrizni a nyugalmat, tudta, hogy Karast fölöslegesen olyasmibe keverte, aminek a sikeréről maga sem volt meggyőződve.

– És most hová – kérdezte Karas, érezve, hogy nagyon sietős az útjuk.

– Ausztriába!

Már ott robogtak a Dobray Szálló mellett, odafent még mindig égtek a lámpák, de a motor már nem volt ott.

Lina kinézett a teherautó hátsó ablakán. Cukorra gondolt, aki pár órája már le volt csukva gyilkosság vádjával, de ezt Lina nem tudta, talán soha nem is fogja megtudni, ahogy azt sem, hogy a nő az anyja volt, és most úgy is viselkedett. Vagyis megvédte őt, kockáztatta és feltette az életét a lányáért, habár sose vette a bátorságot, hogy ezt neki is megmondja. Hiába kerültek közel egymáshoz, bíztak meg egymásban, sohasem tudta megmondani neki, hogy én, Cukor, akinek nem is ez volt az igazi neve, a nőcske, aki csupán a férfiakhoz ért, én vagyok az anyád.

Továbbá: – Egyedül erre a mesterségre tanítottalak.

De Lina most boldog volt, amikor azt remélte, elhagyja ezt a várost, hogyne örült volna, mindig erről álmódott, hogy majd együtt a katonájával, aki most reá függesztette bánatos szemét, egyszer szabad lesz, és nem kell szégyellnie magát, ha lefekszenek együtt e tágas és mély pannon égbolt alatt.

Egyszer talán, ha valamikor visszajövünk ide, akkor a Dobray Szállóban, ahol új életet kezdtem, énekelni fogok.

6.

Éjjel egy óra után pár perccel rakéták világították be az eget, és sorra hulltak le pár kilométerrel a Mura túlsópartján.

A túlsóparton halált osztó lövedékek sivítása belevésődött a síkságon élő emberek lelkébe, ezen a parton elsősorban félelmet és szorongást keltett, és akkor sem csillapodott, amikor az autó megállt az éppen csak születőben lévő Jugoszláviát a régi Ausztriától elválasztó patak menti rejtékúton.

A határ még nem volt megerősítve, sem véglegesítve, a következő hónapok során még tömegesen fognak itt átszökni félelmükben a túloldalra, azt remélve, hogy ez a láthatatlan határ, amit még senki sem húzott meg, válaszítja el az életet a haláltól.

Benko tudta, hogy nagyon kell sietniük.

Ha követték, amiben szinte biztos volt, már csak pár perc előnyük van.

Kiszállt a fülkéből, a sofőr a volán mellett maradt, a motor járt a sötétben. Segített talpra állítani a sebesültet. Az Linára és a mankójára támaszkodott.

– A patak túlsópartja már Ausztria. Menekültek vagytok, keressetek fuvart Halbenrainig, ott elrejtőzhetek Huber hentesnél, várjátok ki, hogy elmúljon az öldöklés. Isten legyen veletek. És most gyerünk.

A patak vize halkán csobbant, és elmosott minden nyomot a sötétben eltűnő két lélek után.

Benko csak egy pillanatig maradt, hogy rágyújtson az első cigarettára azon az éjszakán. Mélyet sóhajtott, valahol a fák koronájában zúgni kezdett a szél, hallotta a felriadt madarakat, mintha azt hajtogatták volna, „ki vagy, ki vagy”, mire kifújta a puha és langyos füstfelhőt, már el is némultak.

GÁLLOS ORSOLYA fordítása

ár után

*az autó fröcskölte
és a
cserépről
tetőablakról
csatornabádogról
folyó víz*

*gödörnyi tócsákba gyűlik a kavicsoson
előnti a gaz-repedt járdát*

a föld nem fogadja be

papírpénz

*kabát-hideg
csepeli reggelen
buszra vársz
nem szállsz fel
otthon maradsz*

*szobádban ismered
árnyékkod minden helyzetét*

*délután mégis elmész
sétálsz a körúton
átszeled
vasalt Petőfi-tízes a sínen
csendet hagy maga után
a villamos*

Délután

*Színes ruhában jössz
a nagy nyárban, mintáit
nem tudom szétszálazni,
csak lobban a nehéz
melegben a kék, a fűvön
jövök feléd, de mintha
túl tágas lenne a környék,
egy kőre lépek,
felforrósodott üvegeken
futnak át a fények a kerti
asztalon, amely mellől épp
felálltam, ebben a filmként
felidéződő délutánban.
Másképp is elindulhatok,
előnt és eltelít az érzés,
hogy szomjas vagyok,
mozgó, kék foltok
a levegőben, pattogzik
felettem az ég.*

Napszúrás

*Állj ki a napra, csak egy órára,
mikor öblösen mélyzöldek
a spaletták, és támaszkodj
kiszáradtan a falnak, nézve
a villanó kékséget, mely
szemedben szilánkokra bomlik,
ahogy darabjai lüktetnek, éget,
nézz magad mellé; mintha
matrac volna a pad, nézd
a lepattogzó festéket. Nem
tudod, hogy az előtted nyúló
parton majd mihez kezdj. Ismeretlenek*

*járkálnak előtted, s nem messze
tőled áll egy pingpongasztal, amin
langyosan átlátszó, gyors
mozgásaival siklik át a teli fény.*

DOMJÁN GÁBOR

Egyszerű pék

*A pék gumicsizmát árul
és irhabundát
a rögtönzött piacon,
januári szürkületben.*

*Könnyes szemmel mondja,
nekem ingyen is ad,
aztán mégis inkább
a gumicsizma árából
enged ezer forintot,
így csak kilencezerbe kerül.*

*Nagyszerű ember a pék!
A legjobb kenyeret süti,
pingpongozni is tud
és verseket ír.*

*Lágy, kelt-tészta hangon,
ha felolvas,
odaragadok a székhöz,
kosaramban
a hűlő kenyérrel.*

Történet a szerencséről

*Nagymama lottózott.
Majdnem a négyesig jutott.
Egy-egy „majdnem”-re
évekig várt a család.
Szerettem volna gazdag
lenni én is. Tőzsdéztem hát.
Gardénia-részvényeket vettem,
de hamar túladtam rajtuk
fiam halála után.
Kellett a pénz a temetésre.
És micsoda szerencsém volt!
A Gardénia másnap
zuhanni kezdett,
s a teljes értékvesztés
határán fogott padlót.*

A LÁNYOK A SZÍNES RUHÁK BOLONDJAI

Dickens titkos babaháza

az ötvenes tizenkilenc éves volt,
betörte az ablakokat, és sírt

Idén tavasszal a Semmelweis utcai kis ausztrál könyvesboltban találtam egy könyvet – *Charles Dickens és a bukott nők háza*.¹ Szokás szerint ott, helyben lecövekeltem, és nekiláttam felderíteni a történetet.

1847 novemberének végén újabb menhely nyílt Londonban, ezúttal fiatal prostituáltak számára, az *Urania Cottage* – A Home for Fallen Women in Shepherd’s Bush, Lime Grove. A belvárostól nagyjából nyolc kilométernyire, nyugati irányban, a Hammersmith and Fulham kerületben van ez a környék, mely a Viktória-korban még messzinek számított. Kicsit kieső helyen áll a ház, de szép a táj – írta egy levélben Dickens. A bérleti díjat, a berendezést és az összes többi költséget mecénása, Miss Coutts fizette.²

Már az előbeszédében kedves ismerősre lelek, Henry Morley professzor írására Dickens *Household Words*³ című folyóiratából. E régi cikk hamar világhírré jutott, ausztrál vonatkozásai miatt már megjelenése után pár hónappal a *The Sydney Morning Herald*⁴ is közölte.

„1852. január 13-a határozottan nedves nap volt, te csak árnyék vagy, olvasóm, semmiféle időjárás nem zavar; én mozdulatlan, átázott cókmoikként állok a Blackwall vasútállomás ívei alatt, fönn az ég hatalmas paláját bámulva, alant meg a pár emberi rongycsomót, kiket végzetük ilyen-olyan okból a kikötői móló tócsái közé zavart. A folyó bágyadt, beteges árnyalatú volt, mint ki épp egy szennyvízcsatorna felfalásából érkezett. Egy ilyen vacak reggelen az egész környék kifejezetten nyomasztó érzést keltett a kikötővel együtt.

¹ Jenny Hartley, *Charles Dickens and the House of Fallen Women*, Methuen 2009.

² Miss Angela Burdett-Coutts (1814–1906) Sir Francis Burdett (1770–1844) kisebbik leánya volt. A későbbi radikális honatya fiatalon Párizsban tartózkodott a forradalom idején, hallotta a Nemzetgyűlés nagy szónokait. 1793-ban nőül vette III. György bankárának lányát, Sophiát, három év múlva a parlament tagja lett, s kis híján forradalmat robbantott ki Westminsterben, úgyhogy őt a Towerbe zárták, a várost pedig sok ezer katona szállta meg. Mikor pár hét múlva kiengedték a vízi kapun, s csöndben elcsónakázott a Temzén, lelkes híveinek üres hintót kellett a Piccadilly-re vonatniuk.

³ Morley írása a hetilap 96. számában jelent meg 1852. január 24-én, a 409-415. oldalakon, 13 és fél kolumna terjedelemben: *A Rainy Day on „The Euphrates” [women emigrants bound for Australia]. A Household Words történetéről ld. a Jelenkor 2010. májusi számában: <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=2017>*

⁴ A cikket az 1852. május 31-i, hétfői szám *English Extracts* című rovatában hozta az ausztráliai New-South Wales tartomány folyóirata, mely 1842-től 1954-ig jelent meg.

Úgy terveztük, fél órával azelőtt a Blackwallra érünk, hogy kifutna a kis gőzös, melyen az emigráns-hajóhoz megyünk. »Az Euphrates« délután készült útra kelni, ha a széljárás megfelelő. Használjuk ki e lopott fél órát, távol az időjárás viszontagságaitól, s a közeli váróterem kandallója mellett elmesélem, mi okból akartunk »Az Euphrates«-re látogatni.

Kísérőivel e percben hagyja el London rengetegét 60 szegény lány, kik bár keményen dolgoztak, súroltak, varrtak, próbáltak tisztességesen élni, ám mindhiába. Mégse gondolja senki szerencsétlennek őket. Nemsokára ideérnek, akkor csatlakozunk hozzájuk. Már csak fél óráig érzik lábuk alatt az angol földet. Életük majd' minden napján nyirkos bánat ülte meg szívüket, épp mint ez, mely most érzéseinket tompítja el. Fél órán belül örökre felemelik lábukat a talajról, mely számukra oly szűkösen mérte gyümölcseit, és a kedves »Euphrates« vitorláit jobb jövő felé repítik őket. A szegény varrónők és állástalan szolgáltólányok huszadik és legnagyobb csoportja ez, melynek utazását a Nagy Tiszteletű Sidney Herbert úr⁵ alapítványra, a Female Emigration Fund szervezi. Eddig hatszázharminchét emigránst támogattak, vagyis e csoporttal együtt már vagy hétszáz szegény lány menekült el így, reményei földje felé. (...)”

– Fél órán belül felemelik lábukat e földről... – Morley professzor cikkében az írónt ez a fájdalmas érzés foghatta meg, hisz ő is hasonló történetet mesél el, három, névről is ismert lány, Julia Mosley, Martha Goldsmith és Jane Westaway sorsát követi, s hogy Dickensnek miféle kapcsolata volt velük.

Nos, ő alapította számukra az *Othont*. E kifejezés fejlődés eredménye volt – életünk döntései néha épp olyanok, mintha rendesen meg akarnánk írni valamit –, Dickens először *Asylumot*, később *Institutiont* írt, s csak ezek után jutott el a tökéletes névig, *Home*. Ő kereste és találta a megfelelő házat is a kisebb bűnökért elítélt s már szabaduló rosszlánnyok számára. Kislányok voltak. Nemcsak a személyzet kiválasztását felügyelte személyesen, de a szóba jöhető bentlakókkal is elbeszélgetett – magukkal hozták az egész pokoli alvilágot hozományul.

Büntetésük letöltése után kerülhettek ide a lányok, tehát megtapasztalták a kényszerű hallgatást. A *hallgatórendszert* és a *magányrendszert* Szemere Bertalan útinaplójából⁶ régről ismerem – a huszonöt éves utazó minden országban azt vizsgálta, amiben élen jártak, az angoloknál a büntetőrendszerüket:

„Mi a megtérésnek fő feltétele? A gondolkodás, magunkba szállás, mire szükség e l ő s z ő r; hogy magunkat magányban s otthonilag érezzük, mint a quakerok érzik csendes és lakházhoz hasonló egyházaikban, mert beszéd a legjobb sem pótolhatja ki a lélek' e munkásságát (...) M á s o d s z o r szükség a hallgatás, mi természetes úta az elmélkedésnek; lehív, levezet, leszállít a lélekbe és a szívbe, hol gyökere van jónak és gonosznak. De e tekintetből az ének' elhagyását nem javallhatom, mert éneklés közben a lélek megfoghatatlan ihletéssel válik alkalmassá emelkedni s tisztulni. Hogy a javítórendszer eszméjének egy quaker' fejében kellett támadni, már sejtém mielőtt olvastam volna, s onnét

⁵ A részben orosz származású Sidney Herbert nemcsak parlamenti képviselő volt, de kormányzatók meglepően hosszú sora alatt hadügyi államtitkár – e minőségében sokat foglalkozott a katonaiskolák ügyével is. Mint Gladstone miniszterelnök is kiemeli egyik levelében, Herbert volt Miss Florence Nightingale, az angol közegészségügyet átalakító ápolónő egyik legjelentősebb hivatalos támogatója, bár ezek az ügyek nem is tartoztak tárcája alá. A rengeteget jótékonykodó politikust az évtizedek során megviselte a munka, így amikor öregen, súlyos betegen bárói címet kapott, és ezzel a Lordok háza tagja lett, nem sokáig örülhetett.

⁶ *Utazás Külföldön. Irta Szemere Bertalan. I. Kötet. Németföld, Franczország.; II. Kötet. N. Britannia s Irland, Németalföld, Belgium, Rajnavidék, Helvétzia.* Budapest. A Magyar. Kir. Egyetem' Betűivel. MDCCCXL.

sejtém, mert ez istentisztelet ép azon elven alapul, melyen a javítórendszer, t. i. a hallgatáson s magányon.” (...)”⁷

Beszélni tilos, csak énekelni lehet – elvagyunk némán és dúdolgatunk.

Henry Mayhew⁸ szerint a XIX. század közepén vagy tízezer fiatal nő élt a metropolis utcáin. Barátja, Dickens éjszakánként a sikátorokat és túlzásúfolt menhelyeket járta, az utcalányokat győzködte Ausztrália, az új élet előnyeiről, ám ők megátalkodottan a transzportáláshoz hasonlították az emigrációt. Ekkor toborzó-levelet írt a börtönökben fogva tartott nőkhöz, reményekkel kecsegtető – nyomtatott – sorait börtönigazgató barátai olvasták fel London-szerte, munkahelyükön.⁹ E szövegben már a *Home* kifejezést használta Dickens – nem kevesebbet ígért, mint egy második esélyt, egy Otthont, ahol saját kis kertjük lehet, s olyan ismereteket tanulhatnak, melyek majd jól jönnek önálló otthonukban, egy tisztességes férfi oldalán. Hisz miután minden szükséges, hasznos dolgot sebtiben megtanultak, tökéletes szolgálólányok, házvezetőnők, sőt! akár dolgos kis feleségek lehetnek a kenguruk és kacsacsőrű emlősök földjén.¹⁰

Akkoriban a szigetországban sok intézetet alapítottak női elitéltek számára, többnyire az anglikán egyház, ezek dologházak voltak, profiljukat tekintve főként nagybani mosodák. A nők egész nap keményen dolgoztak csöndben, napjában háromszor istentiszteleten kellett részt venniük, némán – működött a hallgatási rendszer. Dickens ilyesmi, apácázárdával kombinált rabüzemet nem akart.

Ausztrália azonban még a büntetésüket letöltött nők számára sem volt az ígért földje. Igaz, hogy a britek gondolkodásában az 1840-es évek végén az emigráció mint a menekülés egyetlen formája élt, valóban milliók vándoroltak ki például Amerikába, csak-hogy nyomorult, Angliában mélyen lenézett írek, a honi éhínség elől. Ráadásul 1847-ben – mint a szerzőnő írja – az ír emigránsok közel ötödrésze meghalt még a tengeri út során, mielőtt elérte volna Amerika partjait. Ehhez jött, hogy akkoriban, mindenki tudta, a legnagyobb bűnösök rémisztő ítélete volt a száműzetés börtönhajókon Ausztráliába, tehát a lányoknak egy ír sorsára vagy egy gyilkos büntetésére kellett volna örömteli reménykedéssel várniuk. Dickensnek erről kellett meggyőznie őket.

Ő ekkor, harmincas évei elején már Anglia egyik leghíresebb embere volt, sokkönyves, világhírű szerző, újságalapító, amatőr színész – például Punch szerepében is fellépetett Mayhew-val együtt, szóval ő volt a bábuk hercege. Egy kész dandy és hatgyermekes apa – később, a tizedik gyermektől már kissé visszariadt.

Élete egyik leghosszabb levelét írta a nála két évvel fiatalabb Miss Couttsnak az *Urania Cottage* ügyében – tizennégy oldalnyi „levélmamutot”, benne az emigrációval kombinált házasság gyönyöreinek ecsetelésével. 1830-ban találkoztak a hölgygel – „pénz-tenek lehetett – jegyzi meg később Dickens –, hiszen pénteki napon történt minden, ami fontossá vált életemben” –, s valóban gyümölcsözőnek bizonyult e kapcsolat, a hölgy

⁷ Szemere B., i. m. LXI. f. II. k. 11. o.

⁸ Henry Mayhew írta a világ egyik legjobb könyvét, a *London Labour and the London Poor* című hatalmas őssinterjú-gyűjteményt. (A *madárfészekárus* című könyvemben igyekeztem őt méltón bemutatni.) Ezek az írásai először Ruskin és Engels kedves folyóiratának, a *Morning Chronicle*-nek számaiban jelentek meg, a nagy londoni világhiállítás környékén, 1849–50 között, és csak 1861–62-ben adták ki az egész anyagot könyv formában, négy kötetben. Az utolsó rész nyitó, legnagyobb fejezete, melyet Mayhew egyik munkatársa, Bracebridge Hemyng szerkesztett, a londoni prostitúció leírása.

⁹ Könyve II. Appendixében Jenny Hartley bemutatja e levelet.

¹⁰ 1848. augusztusában, mikor még egyetlen otthonbeli lány se vitorlázott új hazájába, ott már anynyira várták őket, hogy újságcikk is megjelent róluk – „Nők Ausztráliának!”

nemcsak Dickens jótékony terveit támogatta, hanem például fia, Charles megfelelően arisztokratikus, etoni iskoláztatását is. Míg Miss Coutts Dickens folytatásos regényeinek lelkes olvasója volt már első, füzetes formájukban, a képviselő papa egyenesen a *Twist Olivérből* idézett parlamenti beszédeiben. 1837-ben aztán az irodalomrajongó hölgy egy pillanat alatt Anglia leggazdagabb örökösnoje lett, akitől alkalomadtán pénzt kölcsönzött az épp trónra lépő ifjú királynő, Viktória is.

Az Otthonba végül az első turnusban tizenhárom lányt fogadtak be a tervezett harminc helyett – vagyis Dickens alternatív családja majdnem akkora volt, mint a sajátja. A nemrég, 1820-ban épült házat '47 elején még senkiföldje vette körül. Dickens ezer fontot kapott az örökösnotól, hogy megfelelően berendezze a babaházat – megfelelőnek tűnik itt e kifejezés, ha Viktória királynő csodás babaházaira gondolunk. Az író, számláján a pénzzel, el is indult végigjárni a nagy boltokat, áruházakat – ő válogatta az összes bútor, ágyakat, ruhásszekrényeket, konyhafelszerelést, könyvespolcokat, természetesen a rajtuk sorakozó könyveket is, például kedvenc mesegyűjteményét, a *Child's Fairy Libraryt* – tényleg egy babaház berendezése volt ez, tizenhárom bűnös lánybabának –, küldött nekik kenguruképet is.

Félelmetes kis történet tartozik ide. A mecénás elborzadt az Otthon nemrégiben kinevezett kormányzójának határozott véleményétől, miszerint a lányok romlásának egyik fő oka a bolond ruhamánia! ... az a sok színpompás ruha! ... és hogy ennek jegyében igen építő jellegű lesz, ha a bentlakók majd mindannyian jó kis szénfeketében járnak. Mikor a hölgy egy levélben Dickensnek is elpanaszolta a dolgot, az író így válaszolt: – Színeket ezeknek a szegényeknek! Ó, istenem, színeket e gépies, öntöttvas korban!

Szedte magát, és különös gondossággal saját maga választotta ki a bentlakók ruháihoz szánt anyagot is, világnézete szerint. Odafigyelt, hogy ha a „lányok”, ahogy nevezte őket, majd az utcára mennek, ne legyenek egyenruhaszerűen egyformán öltözve, ennek jegyében négy különféle, vidám színekben pompázó szövetet választott, hogy ha a lányok valahol nyilvánosan megjelennek, mindig legalább négyféle ruhát viseljenek – a járókelőnek így nehezebben jutott eszébe, hogy meg kell őket vetnie. Az otthonbeliek többé már nem voltak olyanok, mint a dologházi lányok s a Coldbath Fields-i¹¹ és Tothill Fields-i rabnők, az úgynevezett *Magdalénák*, kiket egyből megbélyegeztek a durva, sötét anyagokból készült egyforma ruhák. Az író úszott a boldogságban, mikor Shoolbred'snél,¹² a Tottenham Court Roadon elkapott egy jó kis végkiárusítást.

Ahogy beköltöztek az első bentlakók, kijárt hozzájuk az elejétől fogva. Igyekezett őket alaposan megismerni. – Már elég jól megértem mindannyiuk gondolkodását – írta Miss Couttsnak egy levelében –, hasznos tanácsokat tudok adni a főnőnek velük kapcsolatban. A lányokat, az igazgatót, a főnőit és alnőit is ő maga választotta ki személyes interjúk során. Mint gondos teremtő, nemcsak a házra és berendezésére ügyelt, kézben tartotta a lelkeket is, a saját maga teremtette teljes kis univerzumot. Nyolcvanhét *Urania Cottage*-beli lány neve maradt fenn. Dickens levelezésében.¹³ Mert csupán innen tudunk róluk.

¹¹ „A Millbankon kívül az egész birodalomban legnagyobb a Coldbath-fields nevű, mely kisugárzó három nagy épületében 900 rabnak ad helyet, úgy hogy 520 külön kamrában hál, a többi csak külön ágyban, folytonos felügyezés alatt. Itt a hallgatórendszer legpontosb alkalmazásban láthatni egész N. Britanniában.” (Szemere B., i. m. II. k. 81. o. A szerző itt oldalakon át, részletesen leírja az összes körülményeket, a rabok elesését és ruházatát is.

¹² A *James Shoolbred & Co* cég 1820-ban nyitott áruházat a fent említett utca 155. száma alatt, hamosan másik boltokat is vettek, és egészen a nagy világgazdasági válságig bírták is a versenyt, ám 1931-ben ők is becsődöltek. Hatalmas, részletes katalógusaik máig a kor londoni lakberendezés-divatjának tán legjobb forrásai.

¹³ Könyve I. Appendixében Jenny Hartley felsorolja a neveket.

Ő majd' minden este kijárt a babakázba, a mecénás és társalkodónője, Hannah Meredith szombatoként kocsiztak ki a Piccadillyről, aztán még ritkábban, Dickens ekkor úgy vélte, hasznos lenne legalább folyamatosan küldözött levelekkel fenntartani nélkülözhetetlen támogatója személyes érdeklődését, ezért írta a regényes és részletes levelek százait.

Az *Urania Cottage* tán a leglényegesebb dologban épp ellene ment a korabeli angol gondolkodásnak. A prostitúció félelmetes arányú elterjedésének korában ugyanis az angolok nem hittek a sors megfordíthatóságában, a javulás lehetőségében – aki egyszer elbukott, az bukott marad és nincs mese.¹⁴ Számomra szép és logikus, mikor épp egy író próbálja megmutatni, hogy van mese.

Persze, mint a legjobb mesékben, e történetben is akadnak sötét árnyalatok, például Dickensnek az Otthon egyik régi főnőjével folytatott levelezésében pár passzus úgy is értelmezhető, hogy az író egy jötevőnél mélyebb érzelmeket táplált tini védenecsei iránt. Ezt a szakértők egy része is felvetette már régebben, megjegyezve, hogy az Otthon neve Aphrodité Urániára is utalhat, a szerelem istennőjére, bár maga az *uránia* szó görögül egyszerűen égít, mennybélit jelent – ennek jegyében az asztronómia múzsája ő.

A lányok többsége már megjárta a Pokol bugyrait tizenéves korára, mire az Otthonba került. Az egyik ilyen *chamber of horrors* egy vidéki intézmény volt, Mr. Benjamin Drouet menhelye – *Pauper Asylum for Children* –, az innen kikerülő gyerekeknek fogalmuk sem volt, hogy mikor születtek. E hely ellen Dickens 1849-ben egész cikksorozatot írt az *Examiner* címoldalain *Paradise of Tooting* címen – mivel a műintézmény egy Tooting nevű faluban fejtette ki gyerekveréssel kombinált áldásos tevékenységét. Jellemző, hogy a helyi előljáróság még azután sem akart lépni az ügyben, hogy már több mint nyolcvan kis holttestet találtak, csak akkor mozdult valami, amikor a botrány már a szomszédos Nyugat-Middlesexbe ért, ott szerencsére Dickens barátja, London első orvosi végzettségű halottkéme, a politikus Thomas Wakley¹⁵ volt a coroner, a világ egyik legrégebb és máig legjobb orvosi lapjának, a *Lancet*nek¹⁶ alapítója. A jóságos Drouet mestert ezután hamar az Old Baileybe csukták (ahonnan eljárási hiba miatt szépen ki is szabadult).

Miként a ház berendezését, úgy a nap óráit is Dickens felügyelte, ő tervezte meg a napirendet – ébresztő reggel hatkor, attól fogva este tízig a lányok minden perce egy táblázatban meghatározott rendet követett. Ettől függetlenül, meg az alaposan bekerített udvar ellenére, az Otthon nem volt börtön, bár hangulatát elég jól jellemzi Jenny Hartley egy idézete ez ügyben: „– És mit gondolna kegyed egy marha nagy kutyáról a kertben – kérdezte mecénását Dickens egy levelében –, lakhatna egy hordóban.” Maguk a lányok is elláthatnák a portaszolgálatot – persze csak úgy, ha valaki vigyáz rájuk, például a kertész. Akit majd gondosan kiválasztunk. Mint a lányokat, főnénit, alnénit, igazgatót, szekrényt és ruhát. „Active management.” Az emigráció legmegfelelőbb időpontjáról is ő határozott, hogy mikor készültek fel az utazáshoz Ausztráliába – általában egy évi bentlakás után. Ahogy a szerzőnő fogalmaz – ha nem is volt velük, csak zsebórájára nézett, és pontosan tudta, abban a félórában mit csinálnak. Mindennek ragyognia kellett, épp, mint

¹⁴ Wellington herceg próbálta lebeszélni Miss Couttst az Otthon alapításáról, mondván, a statisztikával nem lehet vitába szállni, a „Szerencsétlenek Osztályát” lehetetlen megmenteni. Nos, az első csapat 1849-ben szállt hajóra a „rabmentes” Adelaide felé, öt év múltán az ötvenhat lány közül harmincan munkát találtak és megjavultak. Dickens sosem járt Ausztráliában – pedig egy felolvasó körutért vagyont kínáltak neki –, két fiát szinte erőszakkal elküldte oda, de egyikük se vitte sokra – regényhősei viszont mind mesésen boldogultak.

¹⁵ Thomas Wakley életéről ld. a *Jelenkor* 2011. szeptemberi számában: <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=2392>

¹⁶ 1860-ban a *Lancet* közölte Duka Tivadar tanulmányát Semmelweis Ignác munkásságáról.

Dickens saját otthonában, ahol az író, mint nagyobbik lánya, Mamie mesélte, minden reggel körbejárt ellenőrizni, hogy az összes székek helyükön állnak-e, s a földön nem hevernek-e kósza morzsák.

Az író naponta fürdött, a lányok számára a fürdés napjaként a szombatot írták elő – aznap templomba mentek, és a Hölgyek is kijöttek. Mikor 1857-ben az utcába bevezették a gázt, a bekötésről Dickens azonnal intézkedett. Míg más bentlakásos intézményekben a lányokat többnyire bezárták, az otthonbeliek sokszor kijárhattak – persze gondos felügyelet alatt –, és a városi boltokban ezt-azt vásárolhattak is.

Gyerekes anyák nem jöhettek szóba mint „Urania alapanyag”, s a lányoknak az Otthonban sem születhetett gyermekük. A huszonhét éves Almira Holgate-et például nemcsak kora, de kilenc hónapos babája miatt sem vették fel az intézménybe, bármennyire dicserőte őt Dickens – akit nemcsak a nő megjelenése, de neve is elbűvölt –, a mecénás határozottan elzárkózott ettől – az *Urania Cottage*-ot nem többgenerációs intézménynek szánta. Egy év alatt átnevelik őket, s miután csodálatos metamorfózison estek át – megtisztultak, kigömbölyödtek és prostituáltakból Mary Poppinsokká lényegültek –, a tengerpartról utánuk integető mosolygós rendőrfőnök rájuk se ismer.

A lányok viszonylagos szabadságban éltek a külvilág börtöneihez képest, nem vizsgálták őket oly szorosán, és csupán hárman-négyen aludtak egy helyiségben. Dickens utasításainak megfelelően mindannyian megfigyelték egymást – ha valamelyikük pár percet késétt, a többieknek egyből jelenteniük kellett –, mindnek saját ágya volt, de nem maguk ágyaztak – egyébként elrejtettek volna valamit –, nem volt magánélet, magántulajdon – ezek bűnre csábítanak –, ők varrták és javították ruháikat, de a főnéni elzárva tartotta szép, színes kimenő öltözetüket. Itt nem úgy ment, mint régi börtönökben, nem volt kötelező a némaság. Egy dolgról azonban hallgatniuk kellett, tilos volt beszélniük a múlttól, az Otthon előtti időkről. De erről majd később mesélek.

Dickens elveinek egy része Captain Alexander Maconochie műveiből származott. (Érdekes, cikkében később Macconochie-nak írta a nevet.) Sir John Franklin¹⁷ titkára gyakorlatban is kipróbálta saját büntető-jutalmazó rendszerét Új-Dél-Wales közelében, a Norfolk Island börtönöszigetén, melynek kormányzója volt.¹⁸ Oly sikerrel tette ezt, hogy a *démonok* büntetésük lejárta után a világvégén akartak maradni, és még akkor is emlegették őt, mikor szerdán és szombaton már rég nem játszhatott a rabzenekar.

A kapitány *Bűn és büntetés* című könyvét¹⁹ alaposan tanulmányozta Dickens, találkozott is a szerzővel – tőle vette át az *Urania Cottage* jutalmazó rendszerét. Ez abból állt, hogy a főnéni minden nap fekete jópontokat és piros rosszpontokat adott a lányoknak, az egészséget egy nagy könyvbe vezette, s a lányoknak is volt egy-egy kis könyvük, ahová felírhatták egyenlegüket. Sírtak, mikor egyetlen piros pont eltörölt negyven nehezen összegyűjtött feketét. A főnéni kilenc rubrikába írta naponta pontjaikat: Truthfulness, Industry, Temper, Propriety of Conduct and Conversation, Temperance, Order, Punctuality, Economy,

¹⁷ Sir John Franklin (1786–1847), az Északnyugati-átjáró jégmezőkön eltűnt felfedezője az 1820-as években kezdte sarki expedícióit, épp a nagy romantikus nemzedék, Shelley, Byron és Keats korában. A brit életrajzok nemzeti gyűjteményében (*DoNB*) e tengerész élete kész regényt vágott magának – 10 és fél hasábon –, Dickens is lelkesedett érte – az ő élete ugyanitt 24 és fél hasáb.

¹⁸ Norfolk Island ma a Brit Nemzetközösség része, vagyis alkotmányos monarchia, a rabok leszármazottainak uralkodója II. Erzsébet. Most bánom, hogy nem jutott eszembe megfigyelni, vajon 2012. július 27-én éjjel Norfolk Island csapata is körbesétált-e az East Enden épült új stadionban, a londoni olimpián – Dickens, a kanadai mellúszó felvonult.

¹⁹ *Crime and Punishment. The Mark System, Framed to Mix Persuasion with Punishment, and Make their Effect Improving, yet Their Operation Severe.* By Captain Maconochie, R. N., K. H., Late Superintendent of Norfolk Island. London: J. Hatchard and Son, 187, Piccadilly. 1846.

és Cleanliness. Ha valamelyik lány megbetegedett, gyógyulásáig a jellemző napi pontadagját kapta, ám, ha figyelmetlenségből például összeégette magát, gyógyulásáig nem kapott pontokat. A könyvecske volt az egyetlen tulajdonuk. Semmi másuk nem volt, csupán a pontjaik. Ám ezeket, mikor végül egy év múltán az ausztráliai utazásra került a sor, pénzre válthatták be, mint kisdobos a takarékbélyeget – ezer jópont hat shilling tíz pennyt ért.

Nem tudok aludni, ideülök a mese elé, a néma éjben más a hangulatom. Nevek. Most egyszerre máshogy gondolok rájuk. Felveszik az ismerős lányok arcait. Hol marad életünk az *Urania Cottage*-ről írott levelekből? Nyolcvanhét név, egy fiatal téglagyári munkás, aki egy csillagtalan estén vágtyól hajtva átmászott az Uránia falán, némi gyerekes csökönyösségek emléke, pár könny, egy-egy összeomlás, egy mini babaházforradalom...²⁰ Hirtelen azt kívánom perverzül, vadul, hogy ő, bárcsak a lányok is írtak volna egymásról, ne csak figyelték és szóban jelentették volna egymást, hanem legalább írott feljelentéseket hagytak volna hátra kis füzetekben, egymás emlékét, egymás lelkét a pontjaik mellett.

Aztán már elkalandozom, azon töprengek, Dickens átszabta-e a lányok számára a Norfolk szigeti zsványok pontjait? Mert ha nem, az elég tragikomikus – megpróbálom elképzelni, mit is jelenthetett az igazmondás, szorgalom, kedély, illendőség viselkedésben és társalgásban, mértékletesség, rendesség-rendetlenség, pontosság, takarékoság és tisztaság vén kalózok, tetovált démonok közt, a fegyencgyarmaton.

Ahhoz képest, hogy a rendszer lényege egymás szoros megfigyelése, szükség esetén azonnali feljelentése volt, abszurd, hogy az Otthon mennyire támogatta a barátságok kialakulását, úgy gondolták, ez majd az emigráció idején is hasznos lehet, az ember idegenben egyedül oly elveszett – ellenben, ha mellettem áll saját, megszokott feljelentőm, nagy baj nem lehet.

1870 tavaszán – hálából a nézegetni küldött amerikai polgárháborús fotókért – Viktória királynő meghívta Charles Dickenst egy személyes beszélgetésre a Buckingham palotába. Az udvari etikett szerint a látogatók természetesen nem ülhetek le ilyenkor – kivéve, ha koruk vagy egészségi állapotuk szükségesé tette ezt. Dickens büszke volt bevallani, hogy beteg a lába, tehát állva beszélgetett a királynővel, aki erre finoman és meglehetősen rendhagyó módon, azzal fejezte ki alattvalója iránt érzett tiszteletét, hogy ő sem ült le. Másfél óráig állva beszélgetett kedves regényírójával, közben egy szófa végéhez támaszkodott. A palotából Dickens a Cork Streetre sietett, hisz a *Blue Posts*-ba beszéltek meg találkozót George Dolbyval. E kocsma London közepe, a Piccadillyről a Burlington Arcade-en átkelve lehetett eljutni a hátszínnek és velős csontok paradicsomába. Dickens végre kényelmesen leült, és büszkén elmesélte élete nagy eseményét haverjának – felolvasásai menedzserének –, miközben elmajszolgatta élete tán utolsó velős csontját e márciusi estén. Az év júniusában, ötvennyolc éves korában ugyanis meghalt, és sírba vitte magával a titkokat. A titok a lányok élete volt.

Dickens hosszasan beszélgetett mindegyikkel, először még a börtönben, aztán egyből az Otthonba költözésük után, végül még legalább egyszer, nagy utazásuk előtt. Büszke volt arra, hogy ő milyen jó hallgatóság – saját módszere volt, hogy szedje ki az elbeszélőkből az alvilági életrajzok legkisebb részleteit is: „– Végig a beszélgetések során egy rándulással sem mutatom előttük, hogy az épp mesélt dolog inyemre van-e, hiába nézik az arcomat.”

²⁰ Ma reggel a földszinti fordulóban kamaszok csókolóznak, az álomszép, fekete hajú lány ráment a fiú vállá fölé – tizenhat lehet. Csóklátásból már ismerem – az Otthonba nem mehetnek fel látogatók, ők valami ürüggyel lejönnek hát, és minden áldott nap itt csókolóznak a kapualjban. Házunk félemeletén ugyanis némely lakók felháborodására egy Otthon, a MOMO gyermekvédő alapítvány működik.

A kezdetektől naplót vezetett mindegyikükről, a levelezéseiben többször is emlegetett *Case Bookot*.²¹ Látogatásai alkalmával órákra, néha egy egész napra *Urania Cottage*-beli asztalához ült, elővette e nagy albumot, melybe, mint Raziél, feljegyezte a kislányok neveit, aztán nevük után odaírta életüket és a velük történt, általa fontosnak ítélt eseményeket. Régi életükről ettől fogva tilos volt egymásnak beszélniük.²² Mindent, amit a múltból elmondtak, magába zárt a könyv. Minden élet, minden egyes szó az író regényeinek alapanyaga lett. A sorszámokkal ellátott kis életek a titkos nagy könyvben lapultak, amely nyomtalanul eltűnt Dickens halála után.

Pár dolog bizonyos csupán, olyasmi töredékek, hogy az ötvenes tizenkilenc éves volt, betörte az ablakokat, és sírt, mikor az Otthonban kopaszra borotválták a fejét.

„A huszonhetes számú eset úgy tizenkilenc lehetett, fogalma sem volt, hány éves és milyen napon született, gyerekkorában meghaltak szülei, ő három másikkal egy művirágkészítőnél dolgozott, azok szép sorban leléptek, ő szökött meg utoljára, a műhelyből összekapkodott – mint később mondta – »pár ócska ruhát«, s elment egy vén házalóval, aki fésűkkel, egyebekkel járta az utcát. Ezt elengedték, ő hat hónapot kapott, szabadulása után jött az Otthonba, kezdetben feltűnően tudatlan volt, de aztán jól tanult. Különös képessége volt a másolás, bármilyen szöveget csodásan lemásolt anélkül, hogy annak jelentéséről a legkisebb fogalma lett volna – olyasmi lehetett ez számára, mint a selyemvirágok. Egy évig maradt, a hajón a hölgyeknek művirágokat készített, nagyon szerették, megérkezése után munkát kapott, boldogan él, értékelik, addig a világon egyetlen barátja se volt, nem ismert érzelmeket, senkihez sem fűzte kötelék a föld kerekén. (...)

A tizenhármast tizennyolc éves lány volt, ki már félig éhen vészett, apja meghalt, alighogy ő megszületett, rengeteget küszködött, hogy varrással eltartsa beteg anyját és önmagát. Anyja végül meghalt a dologházban, lassan a munka is elfogyott, ő kilenc hónapon át szenvedte a nyomor minden rémségeit. Egy éjjel, minden fedél nélkül, elment egy régi szomszédasszonyukhoz, kérte, hadd húzza meg magát a lépcsőházban. Kidobták, mire ellopott egy sálát, és eladta egy pennyért. Két hét múlva még mindig nyomorgott és nem volt hol aludnia, visszament hát a nőhöz, és kérlelte őt, ám megint kidobták, ekkor ellopott egy Bibliát, és eladta két pennyért. A tettet hamar felfedezték, őt meg elkapták a közeli dologház udvarának sarkában, ahová aludni összekuporodott. Három hónapot kapott. Ezután jött az Otthonba, kiváló jellemű volt, kicsit több mint egy évig maradt, aztán emigrált, ott is hasonlóan jól viselte magát, mára megházasodott. (...)

Az ötvennégyes eset egy csinos, huszonnégy éves lány volt, kit azért ítélték börtönbüntetésre, mert megpróbálta megölni magát. Még nem volt két éves, mikor édesanyja meghalt, apja újránősült, ő anyjáról és mostohaanyjáról is szeretettel beszélt. Egy öregasszony úti szolgálója lett, mikor az Oroszországba utazott, apja házába visszatért. Hajnalig kimaradt egy portással, akit külföldről ismert, aztán szőgyellt hazamenni, és így rossz útra

²¹ Csak öt és fél év múltán írt minderről Dickens, egyetlen alkalommal, akkor viszont saját hetilapja elején, és érezhetően nagyon gondosan – *Home for Homeless Women*, Household Words. A Weekly Journal. Conducted by Charles Dickens. No.161. Saturday, April 23, 1853. vol.VII. pp. 169-175. Fontos dokumentum ez, hiszen közlés előtt ellenőrizte Miss Coutts is, aki addig megakadályozta a beszámoló megjelenését.

²² Az *Otthon* is titok volt, nevét és helyét magánlevelezésén kívül Dickens nem írta le – az *Urania Cottage* kifejezés London jótékonyági intézményeinek 1850-ben kiadott lajstromában nem szerepel, a John Forster-féle nagy Dickens-életrajz korai kiadásainak keresőjében sem található. A mecénás személyéről, nevééről se tudott szinte senki, Miss Coutts nem hogy név nélkül, de többes számban említette az író – „the Ladies who established the home.” Maguk a lányok pedig kívülről láthatatlanok voltak – Dickens egyre csak magasztani akarta a kerítést, a ház tulajdonosai alig tudták megakadályozni az utolsó, már tényleg ijesztő méretű rácsépítést.

tért. Egyre lejjebb süllyedve végül egy vasúti jegykezelővel állt össze, ki hamar megunt. Egy éjszakán, mikor a jegykezelő éppen dolgozott, őt egy kocsi rakta – azzal az ürüggyel, hogy zavarja a munkát –, mondván, az majd biztonságban hazaviszi, ekkor a lány felhúzta a kocsiablakot, és megivott két shilling értékű tömény mandulaolajat, amit a patikusnál vett egy órával előbb. A kocsi kiszúrta a mozdulatot, azonnal mindent megértett, s volt annyi lélekjelenléte, hogy egyenesen az ispotályba hajtott, hol aztán a lány egy hónapon át feküdt. [Akkoriban börtönbe zárták, aki öngyilkossággal próbálkozott.] A börtönben olyan mély depresszióba zuhant, hogy komoly kérdés volt, biztonságos-e az Otthonba jönnie, ahol majdnem lehetetlen lett volna megakadályozni egy következő öngyilkossági kísérletét. Az egyik legjobb bentlakó lett belőle, hét hónapig maradt. Apja is eljött meglátogatni, aki pedig azóta nem látta, hogy megszökött.”²³

(Napház, 2012. június-július)

²³ *Home for Homeless Women*, p. 175. (ford.: L. E.)

„EGY NAGY TEMPLOM.”

Szilasi László: Szentek hárfája

BS:

A párizsi Notre-Dame 1482 című Victor Hugo-regény harmadik könyvének legelején az elbeszélő először „nagyszabású kőszimfóniának” nevezi a híres székesegyházat, majd a rákövetkező fejezetben a formátumos épülethez méltó, nagy ívű pillantást vet a tizenötödik századi Párizsra. Ráadásul a történetmondást megakasztó épület- és városleírás után nem sokkal, az ötödik könyv legelején vissza is tér a címadó épülethez, amely immár „hatalmas kétfejű szfinx gyanánt gubbaszt” a titokzatos „tours-i baráttal” (azaz magával a francia királlyal) beszélgető Claude Frollo főesperes előtt:

*A főesperes egy ideig hallgatagon szemlélte a gigászi építményt, majd jobbát sóhajtván az asztalán nyitva lévő nyomtatott könyv felé, balját pedig a Notre-Dame felé nyújtva, s fájdalmas pillantását a könyvről a templomra emelve így szól:
– Ó, jaj! Ez elpusztítja amazt.*

A súlyos beszélgetést követő fejezetben az elbeszélő – miután előzékenyen engedélyt kért „hölgyolvasóitól” – újabb kitérőbe kezd: visszatér a főesperes fájdalmas jóslatához, és folytatja az építészet és a könyvnyomtatás közötti harci helyzet elemzését. Eszerint a középkorral, pontosabban az egészelvű középkori világlátással együtt hanyatló építészet meghatározó helyét az újkorban átveszi a nyomtatott könyv, amennyiben „az életerő, amely elszáll az építészetből, belé költözik át”. Úgy is mondhatnánk, hogy az *‘ut architectura poesis’* békésnek tűnő viszonya megbomlik, vagyis a szövegszerű épület és az épületszerű szöveg Vitruvius-féle analógiájának hierarchikus szerkezete fellazul; aminek ékes példája éppenséggel: Victor Hugo regénye. Merthogy, végül is, akárhonnán nézzük, a párizsi Notre-Dame épületének, a tizenötödik századi nagyváros épített koronájának szemlélése helyett mégiscsak *A párizsi Notre-Dame 1482* című tizenkilencedik századi regényt olvassuk. Csipetnyi túlfogalmazással: amaz (a regény) legyőzte emezt (az épületet). Vagy legalábbis a saját műveleti területén győzelmet aratott. Amennyiben megalkotta, szavakból és mondatokból mintegy felépítette a saját párizsi Notre-Dame-ját. Hiszen egyfelől nem kell látnunk (ismernünk, szeretnünk...) a valóságos székesegyházat ahhoz, hogy élvezzük a regényt, és persze benne a „gigászi építmény” leírását; másfelől meg nem tudjuk nem egyfajta nemes versengésként, a művészeti formák közötti kölcsönhatások irodalmi műfajaként, épületleíró *ekphraszisz*ként olvasni a regényrészletet. Eszerint a szavak nem csupán képviselik, azaz ábrázolják, de figurálisan helyettesítik is a középkori építményt, amely bizony így menthetetlenül távol marad (a romantikus regényíróknak csak

A közeljövőben a Kalligram Kiadónál megjelenő könyv egyik jelenetének rövidített változata. A kötetben a szerzők kölcsönösen jegyzetelik egymás írásait.

időben, nekünk viszont – jobbra – térben is). Többszörös távolságok nyílnak tehát a különböző művészeti formák között, a különböző történelmi korok között, valamint a különböző helyzetű befogadók (nézők és olvasók) között: Claude Frolo 1482-ben nézi közvetlenül a párizsi székesegyházat (legalábbis így szól a kitalált történet); Victor Hugo viszont 1831-ben regényt ír a tizenötödik század Párizsának székesegyházáról; mi pedig a vadonatúj ezredforduló tájkán olvashatjuk *A párizsi Notre-Dame 1482* című tizenkilencedik századi francia művet (Antal László 1979-es magyarításában) – történetesen Szilasi László *Szentek hárfája* című 2010-es regényének szomszédságában, amelynek monumentális alakzata, néma főszereplője éppenséggel egy tizennyolcadik században épült magyarországi templom.

*

Az árpádharagosi evangélikus Nagytemplom mintája: a békéscsabai evangélikus Nagytemplom. Tulajdonképpen ez – Magyarország legnagyobb evangélikus templomának írott mása – volna Szilasi jócskán széttartó regényének jóformán egyetlen biztos pontja. Már amennyire biztos pontnak nevezhetünk egy olyan épületet, amely folyamatos mozgásban van, vagy legalábbis állandóan mozgásnak van kitéve. És valóban, a templom többszörösen is mozog. Egyrészt tervezése, építése és története során a valóságos békéscsabai evangélikus Nagytemplom és környezete folyamatosan változott. Másrészt Szilasi is elmozdítja az épületet saját békéscsabai valóságából a *Szentek hárfájának* árpádharagosi valóságába. Harmadrészt a regényvalóságban több – legalább négy – leírást és értelmezést olvashatunk ugyanarról a templomról, mégpedig mindig különböző elbeszélőktől és/vagy szereplőktől, többé-kevésbé eltérő helyzetekben és hangfekvésekben. Negyedrészt még az evangélikus Nagytemplommal szemben fekvő kistemplom is elmozdul: először akkor, amikor a tizennyolcadik század végén az új templomuk építésére készülő evangélikusok eladják a reformátusoknak; másodszer pedig akkor, amikor a „technikabolond református pap” által megbízott amerikai cég jóvoltából fizikailag is elmozdítják eredeti helyéről, csak hogy ott megépülhessen egy vadonatúj üzletközpont, amelynek megnyitásakor egészen a Kossuth tér szemközti foghíjtelkére költöztetett református templomig ér a sor.

És hogy ne szűkítsük az épület elmozdításának, saját világából történő kiforgatásának lehetőségét kizárólag a regényfikció terére, gondoljunk csak arra, hogy a *Szentek hárfájában* néhányszor mellékesen megemlített – az ötvenes években még csak „rothadó”, a nyolcvanas évek végén meg már „szétrohadt” – Luther utcai zsinagógák egyike a valóságban ugyan a helyén maradt, ámde teljesen beburkolva, csúf kockaformájú bútorboltként. Mindenesetre, az eredeti helyétől megfosztott, ugyanakkor továbbra is működő árpádharagosi református (korábban evangélikus; a békéscsabai valóságban viszont immár újra evangélikussá lett) templom szépen allegorizálja Szilasi regényének létmódját. Hogy mi a regény ma. De nézzük először magát a meghökkentő képet, az óriási munkagéppel elmozdított templomot, pontosabban az elmozdítás művészetbölcséleti távlatait. Mert amit például Martin Heidegger mond Raffaello jó ideje Drezdában látható *Sixtusi Madonnájának* történelmi sorsáról, hogy tudniillik annak már nincs „helye” (*Ort*), csupán „állásai” (*Stellen*), azaz elmozdításai vannak, azon belül éppen adott „megjelenítése” (*Vorstellen*) és „kiállításai” (*Ausstellung*)... Nos mindez immár nem kizárólag a képzőművészet, de az építészet terén is érvényesnek tűnik, és nem csak képletesen, de szó szerint is; legalábbis Szilasi könyvében. Hiszen ezúttal nem pusztán elmozdítanak valamit a templomból, mint III. Ágost szász király Raffaello képét a piacenzai kolostorból, vagy egyenesen a templomról, mint lord Elgin a márványfrízeket a Parthenón timpanójáról, hanem magát a templomot vontatják el – és mekkorát hördülne itt a modern technika uralmi törekvéseit ostromozó schwarzwaldi bölcselő! – valamely bonyolult műszaki appa-

rátus segítségével. A regénybeli elmozdított templom metaforikus jelöltjében, azaz magában a regényben sincs semmi az eredeti, pontosabban megszokott (az előzetes műfaji elvárásoknak megfelelő) helyén: nincs végigvezetett történet (négy különböző időben játszódó történetet olvashatunk); nincs egységes elbeszélői nézőpont (három elbeszélő változtatja egymást); nincs műfaji tisztaság (többféle szövegtípus keveredik, az életrajztól az épületleírásig); nincs egységes nyelvi közeg (minden elbeszélőnek megvan a maga saját 'dialektusa')...

Továbbá nincs megfogalmazható tanulság, és nincs megosztható üzenet sem. Mert például van gyilkosság, sőt több gyilkosság, és van nyomozás is, ámde nincs megfejtés. Egyetlen bizonyosság van csak: a tetthely, vagyis az árpádharagosi evangélikus Nagytemplom, ahol 1924. december 24-én, a karácsonyi istentisztelet során Grynæus Tamás diák több pisztolylövéssel megölte Omaszta Mátyás gazdát, majd mindketten nyomtalanul eltűntek – ahogyan arról a gimnáziumi pedellus Makovicza Bálint néhány évvel későbbi beszámolójából, egyúttal regényünk első fejezetéből értesülünk. A gyilkos és áldozata hollétére végül misztikus fény vetül az utolsó fejezetben – megintcsak Makovicza jóvoltából. Ugyanakkor a keretes szerkezet ellenére (véres rejtély – látványos megfejtés) a kötetzáró akciófilmszerű látomás nem tekinthető érvényes megoldásnak, legfeljebb markáns értelmezésnek, valamiféle hagyományos költői magyarázatnak. Meg egyébként is, a Makovicza-féle irat körüli zavart csak fokozzák a rejtélyes gyilkosságot övező további rejtélyek és gyilkosságok után nyomozó további elbeszélők: az 1956-ban meghalt ávós tiszt, Ladik István és a róla 1989 után tanulmányt író gimnáziumi tanár, Kanetti Norbert.

És míg a rejtélyekben gazdag történetre vonatkozó elbeszélések ugyancsak széttartanak, addig a többször is felbukkanó evangélikus Nagytemplom valamiképpen mégiscsak összefogja – no nem a széteső történetet, hanem annak terét. A jelentős épület mintegy maga köré szervezi a regény időben és eseményekben szinte a követhetetlenlenségig tagolt világát, minek jóvoltából egyre ismerősebbé, már-már otthonossá válhat számunkra annak helyszíne, a dél-alföldi mezőváros. Így tehát a műfaji elvárásokat beteljesítő, azaz célirányos időélmény helyett, a kevert műfaji paletta jóvoltából, tetemes érzéki tér tapasztalatban részesülhetünk – továbbá nagyszabású intellektuális kalandba is bocsátkozhatunk. És ahogyan a valóságos templom befogadja a hitvalló gyülekezet minden egyes tagját, úgy mozdítja elő a többszörös regénybeli templomleírás annak lehetőségét, hogy – a misztikus lelkigyakorlat technikáját elemző Roland Barthes szavaival – megszülessen az olvasók virtuális közösségének imaginárius tér tapasztalatát szolgáló retorikai „topográfia”, azaz a „hely kompozíciója”. Az evangélikus Nagytemplom vonatkozásában szerveződő Kossuth tér „kompozíciója”. Mégpedig négy egymásra épülő fokozatban; négy ekphrasztikus szövegváltozatban.

*

(az *árpádharagosi Nagytemplom – először*) A *Makovicza, 1924* című első fejezetben tulajdonképpen már mindent megtudunk az épületről, annak szerkezetéről és történetéről – mégpedig az árpádharagosi evangélikus szlovák gyülekezet nevében beszélő, következésképpen a történelmi és közösségi léptékű többes szám első személyt használó pedellustól. Szilasi valójában nem is tesz egyebet, csak szorgosan begyűjti a békéscsabai evangélikus Nagytemplomra vonatkozó adatokat, majd egyik árpádharagosi elbeszélőjével színre viteli átfogó szerzői tudását. Ráadásul a szócsóként működő Makovicza nagyon keveset értelmez vagy értékkel, inkább csak a tények fáradhatatlan halmozásával („Tizenhét év megfeszített munka. Tizennégy haláleset. Háromezer-ötszáz léleknyi pad, lóca és kijelölt álló-hely...”) nyomatékosítja az épület jelentőségét, azaz fokozza az épületleírás hatását. Így tehát mégiscsak értékkel; többek között néhány keresetlen szófordu-

latával és hasonlatával, mondjuk ezzel: „Ástak akkora alapot, hogy belefért volna a katolikus templom, na, nem mondom, a tornya nélkül.” Csak hogy aztán nyugodt lélekkel ki-mondhassa a globális léptékű következtetést: „A legnagyobb evangélikus templom Wittenbergtől keletre. Isztambulból jövet az első, Párizs felől az utolsó.” Az egyfelől ténylegesen a kistemplom fölé magasodó, másfelől a felsorolás és fokozás retorikájával helyzetbe hozott Nagytemplom mellé ráadásul – szabatos keletkezési rendben – felsorakozik az evangélikus gimnázium és a katolikus templom is. Így végül az időben fokozatosan kiépülő Kossuth tér jelentős tereptárgyainak hálózatában összpontosulhat a regényvilág átfogó térmapasztalata.

A tizenharmadik századi (immár) református kistemplom, a tizenkilencedik századi evangélikus Nagytemplom és a huszadik század eleji katolikus templom összalakzata szervezi egybe a Kossuth teret, amelynek már-már költői leírása megelőlegezi a regény végére került nagyszabású Makovicza-víziót a két templom között kifeszített acélsodronyon sikló Omasztáról, Grynæusról és Makoviczáról: „Délen a katolikus templom. Északon a miénk. Velük szemben meg, középpütt, a nyugati oldalon, a reformátusoké a vaskakassal. Össze vannak kötve, remegő szálak százaival, bár emberi szem ezek közül nem észleli, csak a szilveszteri dísz-kivilágítás előkészületeinek magasban meg-megvillanó, vékony, s most még üres acél-sodronyát. Zúg halkán a szélben, mint a hárfa húrja.” Ahogy a templomok között feszülő sodronyok egybefogják a teret, úgy a „mint a hárfa húrja” hasonlatával megidézett szlovák nyelvű énekeskönyv, a *Cithara Sanctorum* (a kompilátor Juraj Tranovský neve után: *Tranoscius*) is összetartja a város evangélikus gyülekezetét. Minket, olvasókat meg a *Szentek hárfája* című regény tudálékos (szerzője által írányított) elbeszélői – közöttük Makovicza – terelnek a valóságos Békéscsabán élőködő Árpádharagos világába, aprólékosan ábrázolt városi terébe.

(az *árpádharagosi Nagytemplom – másodszor*) A *Dalmand és Palandor, 1928* című második fejezetben az Omaszta-gyilkosság után nyomozó két kalandor tragikus végű történetét elmesélő Ladik István írja le a templomot és a gimnáziumot – alkalmi művészettörténészként. Makovicza beszámolójához képest itt jórészt személytelen ismertetést olvashatunk, telezsúfolva mindenféle tudományos szakkifejezéssel: „barokk”; „empire”; „klasszicizmus”; „lizéna”; „oltárpredella”; „timpanon”... Ugyanakkor a leírás szenvtelen retorikáját minduntalan felhasítja valamiféle értékelő szenvedély, bizonyos jelzők és kollokvialis fordulatok formájában: „... unalmas, túl nagyra növesztett...”; „... iszonyatos méretű kancsódíszel...”; „... hogy basznád szájba azt az eklektikus anyádat...” Nem mintha Ladik beszédmódja mentes volna a stiláris eklektikusságtól. Hiszen ugyanaz a kritikai meg-látás akár többféle hangfekvésben is megfogalmazódhat – mondjuk az alábbi két mondatban, amelyek közül az első (a „nagyon” jelzőt leszámítva) megmarad a tárgyilagosság síkján, míg a második mondat immár enyhe iróniával zabolázza a beszélő zsigeri indulatát: „De a sisakot 1843-ban *nagyon elrontották*. Guldner és Fliegel végül közös erővel, *egy-sített tehetségtelenséggel* cserélték le a Czigler tervezte eredetit.” (kiemelések: BS) És hogy honnan származik Ladik túlságos szenvedélye, heves templom- és gimnáziumundora? Talán még a gyerekkorából, evangélikus gimnáziumi diákmúltjából. Az épületleírások visszafogott indulata nem véletlenül tör ki éppen a gimnázium épületére vonatkozó be-kezdésben, többek között az „*architekturális oxymoron*” terminologikusan összpontosított retorikai alakzatában. De talán Ladik épületfóbiája még inkább fakadhat a regény – lényegében teljhatalmú – szerzőjének vasakaratóból, vagy éppen jövőbelátó képességéből; hiszen az ávós tisztet a fikció szerint éppen a bőszen kritizált épület timpanonfeliratának néhány betűje sújtja majd halálra 1956-ban, mégpedig a templom iránt szintúgy már-már atavisztikus indulattal viseltető orosz katona nyelvi agresszióval kísért („... basszátok meg, magyarok, a buzogányotokat...”) géppisztolysorozatának következtében. Ha tet-

szik, tulajdonképpen csak Ladik indulata teljeseedik ki az ő nyers szófordulataira emlékeztető módon megnyilvánuló szovjet harcokcsiparancsnok nyelvi és fegyveres akciójában – éppenséggel Ladik kárára. A „nagy templom” – némi katonai rásegítéssel – bosszút áll az őt szidalmazó kis emberen.

Ugyanakkor a kettős épületleírás legárulkodóbb nyelvi formája talán nem is ott keresendő, ahol az értékelő indulat megsérti a tudományos(kodó) leírás szabatos nyelvét, hanem az alábbi ritmikus, mindenféle mondatéktímtől mentes s így puritán szerkezetű felsorolás-alakzat szemet gyönyörködtető, sormintaszerű ornamentikájában: „Téglalap, fölötté négyzet. Téglalap, fölötté négyzet. Téglalap, fölötté négyzet. Hússzor. Nem is értem. 1807. 1811. 1813. 1824.” Hiszen a *Szentek hárfájának* szerzője sem tesz egyebet, mint – technikai értelemben – egymás mellé rendez bizonyos szövegtípusokat. Amilyen szövegfajta például a négyszer megismételt épületleírás. És ha már elég közel mentünk a fent idézett szövegrészlethez, nem tudjuk nem észrevenni, hogy a templom szerkezetére vonatkozó igei mondat („Nem is értem.”) éppenséggel kettő, egyenként négy nominális mondatból álló közlésegyeséget választ el egymástól. A kétszer négy mondat tüköralakzatai egyszerre hasonlítanak és különböznek. Éppúgy, mint a négy épületleírás. És miként a templomépítés négy meghatározó időpontját jelölő számsor tagjai („1807. 1811. 1813. 1824.”), akként a négy templomleírás nyelvi elemei is részben ismétlődnek, részben változnak, de leginkább hatásukban fokozódnak – a klasszikus retorika *'repetitio – variatio – amplificatio'* összalakzatának tengelyén. A változatosan fokozásos (vagy fokozásosan változatos) ismétlés átfogó retorikai alakzata egyébként tetten érhető a regény minden szintjén, a szöveg minden porcikájában – a fejezetek címadásaitól (amelyeknek szerkezete: név/nevek plusz dátum/dátumok) az egyes motívumok újrahazsnosításáig (például a címben kiemelt „hárfa” szó egyaránt jelenthet templomi énekeskönyvet, valóságos vagy képzeletbeli összekötőszálakat, vagy éppen politikai foglyok kínzására szolgáló „nehéz hárfahúr-korbácot”). Végső soron, Szilasi regényében a narráció helyét magabiztosan elfoglalja a retorika; miáltal a történet egészének íve híján, a többszörösen megtört elbeszélői ívek pótlékkaként, a leíró részek változatos hurokalakzatai – a terminologikusan poétikus regénybeszéd „hárfahúrjainak” bájoló hangzatai – gyönyörködtetik az olvasót. Nagyon úgy tűnik, hogy a *Szentek hárfájának* értéke leginkább a retorikusan kidolgozott és egymásra vonatkoztatott részletekben keresendő. Most éppen a két Ladik-féle templomleírás különbségeinek részletszépségeiben.

(az *árpádharagosi Nagytemplom – harmadszor*) A *Ladik és Béres, 1954–1956* című harmadik fejezet feltehetően Kanetti Norbert által közölt *Mellékletében* találjuk Ladik vázlatát az „árpádharagosi evangélikus Nagytemplom stílusának értelmezéséhez”, amely tulajdonképpen nem más, mint a megelőző fejezet indulatos színezetű épületleírásának visszafogottabb változata, jelentésmódosító és ismeretbővítő megismétlése. Nézzünk egyetlen példapárt, a templom stílustörténeti elhelyezéséről:

Helyi rajongói empire stílusúnak mondják. Igazi csoda lenne, errefelé, bizvoást állíthatom. Unalmas, túl nagyra növesztett, dél-alföldi tucat-copf. (...)
(...) A barokk letűnt. A klasszicizmus még nem érkezett meg. Az empire igen, csak ide már túl későn. De milyen ember lehetett, akinek éppen ez volt a szép. Mindegy.

A haragosi Nagytemplom tervezésének és építésének idején (1807–1824) a barokk és a copf kései stílusváltozatai már kimerültek, a klasszicizmus pedig még nem alakult ki, illetve nem nyert teret. Ebben az átmeneti időszakban Nyugat-Európában a kubizmusra és motóniára hajló empire építészeti virágzott.

Ladik második templomleírás-változatában már nem az alany személyes elfogultságát, hanem bőven dokumentált és tárgyirányult értelmezését olvashatjuk, például forma és jelentés szerves kapcsolatáról – történetesen az előző fejezetben jócskán leszólt templomtorony kapcsán: „A torony itt a vallásszabadságot hirdető templom szerves tartozéka lett. A tornyos nyugati homlokzat a hazai barokk *katolikus* templomok jellegzetes megformálását fogalmazza újra, s ezzel nyíltan hirdeti felekezeti egyenrangúságát.” Ráadásul Ladik röviden utal a templomforma hatásának „titkára” is. A rövid és töredékes értekezésvázlat következtetését nem tudjuk nem a néhai pedellus által az első fejezetben okadaltoltan felrajzolt, majd az utolsó fejezetben látomásosan átmázolt architekturális-urbanisztikai „erőtér” vonatkozásában olvasni: „A három templom és a gimnázium a város különleges erőterü épületegyüttese. Hatása a Fő tér és környezetének későbbi tudatos megkomponálásánál még nagy lehetőségeket rejt magában.”

A „megkomponálási lehetőségek” egyike valósul meg torz formában akkor, amikor 1956 őszén a Kossuth térbe torkolló Luther utca, a kistemplom és a Nagytemplom vonalában kibontakozó művelti területen a kalasnyikovos szovjet katona „két girbegurba vonalat” – egyfajta profanizált keresztalakzatot – rajzol a Nagytemplom homlokzatára. Minek következtében a bejárat feletti márványtábláról lehull egy „nagyjából háromszög alakú” darab. Géppisztollyal írt kereszt és összetört háromszög: vegyítiszta (ráadásul szakrális vonatkozású) geometrikus formák váratlan találkozására a templom megrongált homlokzatán. A löfegyverrel megrajzolt alakzat által kijelölt háromszögformában új helyi értéket, rendhagyó ornamentális szerepet kap a timpanon latin nyelvű feliratában egymás mellé került két szó („*gratia*” – „*terris*”) két lehulló betűje („*a*” – „*t*”). A kegyességi felirat értelemszerűségéből kiszakított betűk hiánya, pontosabban a hiány háromszögalakzata – különös vizuális jelentőségre, sőt jelenlétre tesz szert; nem is beszélve arról, hogy a lehulló törmelékek egyúttal a timpanon alakját elemző, továbbá annak feliratát latinul és magyarul is közlő Ladik halálát okozzák. Akinek tehát így szépen kikerekedik a története – mégpedig az általa „elképesztő épületnek” nevezett evangélikus Nagytemplom vonatkozásában, azon belül három retorikusan felépített fokozatban: (1) Ladik indult templomleírása; (2) Ladik templom ’által’ okozott halála; (3) Ladik posztumusz közreadott templomelemzése. Az árpádharagosi Nagytemplom azonban – Omasztán és Ladikon kívül – további áldozatokat is követel.

(az árpádharagosi Nagytemplom – negyedszer) A Kanetti és Omaszta, 1989 című negyedik fejezetben az előző fejezet Ladik-életrajzát író (valamint annak templomleírását közlő) Kanetti saját történetét követhetjük nyomon. Az elbeszélő hős az egykor meggyilkolt gazda utódjával, Omaszta Andrással vállalkozik a Nagytemplom megmászására annak reményében, hogy a toronysisak gombjában megtalálják a több évtizede halott Makovicza iratát a rejtélyes 1924-es gyilkosságról, amely viszont az 1956-os géppisztolysorozat által ütött lyuk következtében 1989-re immár végképp tönkreázott. A kaland célja tehát az évtizedek során megsemmisült. Ami marad: a hiábavaló erőfeszítés pusztja ténye. A mászás maga. A mászás technikája. És persze a mászás technikáját bemutató leírás retorikája. Az épület testét szorosan végigkövető templomleírás retorikája.

A templomfalat megmászó Kanetti és Omaszta rövid időre megpihennek a tetőgerincen. Az eléjük táruló látványban újra felvázolódik a Makovicza és Ladik által már többször is rögzített térszerkezet: „Kitárult a Kossuth tér. Látszott, valaki úgy tervezte meg, hogy felmászott ide, és eltöprengett azon, hogyan tölthetné fel a legorganikusabban az előtte tátongó nagy ürességet.” Kanetti akcionista látásmódjában és retorikájában az „ősi város” teljességgel átváltozik „működő maketté”. Mint ahogyan Szilasi is leginkább mozgatható bábfigurákkal benépesíthető „makettként” építi fel és „működteti” a regényét. A regényvilág – mint terepasztal; amelynek leginkább kidolgozott részlete a Kossuth tér,

azon belül az evangélikus Nagytemplom, tornyostul, sőt toronygombostul. Az aprólékosan megmunkált makett-templom részletei ráadásul most testközelbe is kerülnek; a toronycsúcs felé mászók érzéki kapcsolatba lépnek az épülettel, annak formájával és anyagával: „... hozzátapadunk a nedvesen csillogó, mohás burkolathoz...”; „Jobb kézzel végigtapogatom a Remény arcát. Tömör, hideg.”; „Belekapaszkodom az egyik ágba. Elbírna.” A lemászás során még így is mindketten lezuhannak a templomtornyórról. Omaszta azonnal szörnyethal, Kanetti pedig mintha csupán azért maradna életben nyomorékként, hogy megírja a templom megmászásának történetét.

*

Az épületeírás klasszikus műfaját megkoronázó Kanetti egy ízben az evangélikus gimnázium könyvtárában „ráalszik” az Árpádharagosi Népújság egyik 1974-es számában megjelent Pilinszky-versre, az *Ékszerre*. Az általa „gyönyörűnek” nevezett költemény egyébként az alábbi lenyűgöző képpel kezdődik: „Remekbe készült, ovális tükörben / nézi magát az antilop. / Nyakában drágakő.” Az öntükröző női szépségre vonatkozó állatmetafora a nem sokkal később keletkezett *Gótikában* immár átváltozik a női szépséget és a gótikus épületforma fenséges voltát egybefogalmazó (ezúttal jóval durvább állatmetaforával dúsított) lírai tapasztalattá – hangsúlyosan az önmagát kicsinyítő, alázas, sőt megalázott szemlélő vakító térélményében:

*A csúszó-mászó, belefeledkezve
vállra omló hajadba, figyelni
romolhatatlan, veszendő tökélyed.*

*A senki néz.
A semmi néz.
Az ízeltlábú nézi a napot.
A tört, a gyúrt, a szaggatott
A kereket, lángolót, mozdulatlant.*

*Most minden egy. Együtt van. Egybeolvad.
A mindenség modellje, áll a templom.*

A gyönyörű nőként megjelenített katedrális (vagy hatalmas katedrálisként láttatott nő) – a „mindenség modellje” – előtt teljességgel eltörpül, mintegy megsemmisül a rá vágyakozó torzfigura. Mint ahogyan megsemmisül, azaz lezuhan, pontosabban a púpos templomszolga által letaszítatik a párizsi Notre-Dame tornyáról a szép spanyol cigánylányért hasztalanul epekedő Claude Frollo főesperes is. Vagy mint ahogyan lezuhannak az árpádharagosi evangélikus Nagytemplom toronysisakjáról a Makovicza-kéziratért hiába felkapaszkodó fiatalemberek. És mint ahogyan a mélybe hullik a címadó énekeskönyv a katolikus templom és az evangélikus templom között kifeszített acélsodronyon sikló Makovicza kezéből – Makovicza látomásos kézírata szerint. Az árpádharagosi templom-sisakról lezuhanó Kanetti és Omaszta irodalmi archetípusa, a Notre-Dame-i főesperes az esése során „többször megpördül maga körül” – miként Makovicza *Tranosciusa* is látványosan „pörögve hull alá”. Az aláhullása közben szó szerint olvashatatlanná váló énekeskönyvről nem tud nem eszünkbe jutni Szilasi azonos (csak éppen magyar) címet viselő, noha egészen más értelemben olvashatatlan, azaz nem is annyira egyenesvonalú epikus műként, mint inkább térszerű – templommal megkoronázott várostérhez fogható – szövegképződményként olvasható könyve.

A *Cithara Sanctorum* című énekeskönyv – amely tehát a *Szentek hárfája* című regény belső tükréként is értelmezhető – pörgő aláhullásának emlékezetes látványa a zárófejezetben valamiképpen enyhíti, azazhogyz stilizálja, vagy ha tetszik, szimbolikusan elmaszatolja, figurálisan eltolja a megelőző fejezet tragikus kimenetű zuhanását. Ember helyett könyv. Tragédia helyett irodalmi vízió. Szépirodalom, amelyben leginkább nyelvi cselekedeteket olvashatunk, akár több változatban is. Az árpádharagosi evangélikus Nagytplom leírását például – legalább – négy változatban.

WGA:

A szövegfiguráknak rendszerint nemcsak nyelve, hanem helye is van; az események nemcsak időben, hanem egy bizonyos térben is zajlanak. A történetek kitöltene *valamilyen* keretet, a mozgások és a tekintet meghatároznak *bizonyos* irányokat, de ezek – legtöbbször néhány utalással, laza ecsetvonással, ritkán atmoszférateremtő, inkább illusztratív jelleggel – jobbára az olvasó rekonstrukciójaként születnek meg, és gyakran támaszkodnak bizonyos kollektív képzetekre. Bizonytalan a határvonal, amelyen túl a szövegekben ábrázolt építészeti milió túllép a staffázsjellegen, a tájleírason, annak rögzítésén, hogy a párbeszéd elhangzanak *valahol*, és figurává, netán főszereplővé válna. Az írott tér és a szövegház jobbára ornamentika, illusztratív stílusrészlet. Köszönhető ez részben annak, hogy – az építészetet egyfajta társadalmi művészetként elfogadva – sokkal alkalmasabbnak tűnik egy házat a hősök jellemzésére, esetleg az összecsapó akaratok bemutatására használni, semmint főszereplővé emelni. És köszönhető továbbá annak a prózatechnikai kihívásnak is, amelyben úgy kell hidat verni az olvasás időbelisége és a ház időfüggetlen térbeli ténye között, hogy a szöveg ne forduljon át esetleg a szerzői szándéktól idegen *ekphraszisszá*, netán épületmonográfiává. (Ezt a nehézséget az építészeti lektűrök – Ayn Rand *Ősforrása* vagy Ken Follett katedrális-történetei –, de még William Golding *A torony* című regénye is úgy oldják meg, hogy a házat eloldják időbeni állandóságától, és a figyelmet a lineáris olvasással könnyen összhangba hozható építésre összpontosítják; az épületet nem testként vagy tárgyként, hanem elmesélhető, gyakran persze példázatos *történetként* tárlják.)

Az építészet – nem csak irodalmon belüli – jelképértéke szinte kimeríthetetlen. Kafka kastélya sem ház, esetleg együttes, hanem áthatolhatatlan viszonyrendszerek szimbóluma; inkább szolgál egy jelenség, egy helyzet bemutatására, a legyőzhetetlen távolság illusztrálására, semmint ürügy konkrét térbeli helyzetek alakítására. Westwest gróf úr kastélya – K. előzetes elképzeléseivel ellentétben – nem ódon lovagvár, sem pedig pazar újsütetű palota. A kastélyhoz rendelhető hagyományos építészeti ikonográfiával ellentétben pusztán kiterjedt épülettömeg, néhány kétemeletes és sok egymásra zsúfolódó alacsony házzal. Az önkéntelen építés, a tervezetlenség tér- és tárgyhalmaza, amelyről K., ha nem *tudja*, hogy kastély, „azt hihette volna, hogy valami városka”. Nyomorúságos városka falusi házakból összerakva; annyiban lehet különb egy valódi városnál, hogy itt alighanem minden kőből épült. Az egykori, tán sosemvolt gazdagságnak csak nyomai vannak: a festés már rég lepattogzott a falakról, és úgy látszik, a kövek is málladoznak.

A 'kastélynak' egyetlen tornya van – körötte varjak szálldosnak –, de az sem templomhoz, hanem lakóházhoz csatlakozik. Kerek és jellegtelen alkotmány, párkányos kiképzésű tetején a bizonytalan falcsipkék úgy rajzolódnak a kék égre, „mintha riadt vagy hanyag gyermekkéz” vetette volna őket: „Mintha egy nyomott kedélyű lakó, aki a ház leghátsóbb szobájába zárkózva él, áttörte volna a tetőt, és fölébe emelkedett volna, hogy megmutatkozzék a világnak.” E bizonytalan, cél nélküli együttes áll szemben – mintegy az eltökéltség illusztrációjaként – K. szülővárosa, amely nem sokkal marad el „e mögött az állítólagos kastély mögött”; a hazai templomtorony határozottan, nyílegyenesen,

fölfelé egyre keskenyedve szökken a magasba: „földi épület, de magasabb céllal”. Emez: földi épület, de cél nélkül.

K. a későbbiekben még egyszer összeveti a két tornyot, ám Kafka ezzel végére is ér a kastély leírásának. Leszámolása a már említett olvasói rekonstrukciót lehetővé tevő kastély-ikonográfiával pedig rendeltetésében is felfüggeszti az együtttest. K. nem jut közelebb céljához, vele együtt az olvasó sem tud meg többet a házról mint rendszeről. A kastély ugyan a környezet metaforája, de kérdéses lenne – Szilasi László szavával – figuraként azonosítani.

Noha egy építészfamília három generációja, Heinrich, Robert és Joseph Fährmel sorsfordító tapasztalata kötődik a Sankt Anton apátság épületéhez Heinrich Böll *Billiárd fél tíz-kor* című könyvében (vázlatos történeteszólat és időbeliséget rendelve az épülethez: Heinrich megépíti, Robert, a fia felrobbantja, az unoka, Joseph Fährmel pedig újjáépíti az apátságot), leírások elvértve olvashatók csak a házról. Az épület ennek ellenére mindenütt jelen van a könyvben, olyasfajta hátteret, érzelmi, intellektuális és – a figurákkal egygyé váló – szakmai díszletet képez, amelynek hiányában nem értelmezhető sem a történet, sem az egyes alakok építészeti önazonossága, netán felelőssége. Hatalmas, ha szabad így fogalmaznom: prózatechnikai terhet cipel a Sankt Anton apátság (Heinrich, a fiatal építész a házzal párhuzamosan találja ki, tervezi meg, építi fel önmaga mítoszát), ám ez nem jelenti azt, hogy a mű végére – egyetlen részletet leszámítva – Böll bármiféle képet rajzolna az épületről. Az olvasó az apró utalásokból legfeljebb egy – Berlagét vagy Tessenowot idéző – architektúrára asszociálhat, közelebbi támpontok azonban nincsenek. Annyit tudunk, hogy az apátság „szervesen van a tájba illesztve, a gyakorlati hasznú gazdasági udvar négyszöge, világosan elválasztva a keresztfolyosó és a klauzúra szigorú négyszögétől...” Az olvasó ugyan nem, azonban a pályázatot bíráló bizottság egyik tagja, az apát képes beköltözni a tervbe, mint sajátjába: tetszik neki minden, a kutak, a zarándokszállás; mosolyog. Ha létezik – legalábbis egy építész számára – nehezebb feladat az épületleírásnál, az a tervleírás. Többszörös elvonatkoztatás; előbb a tér bizonytalan képzete válik vonalak halmazává, amelyet aztán egy szöveg mintájára kell újra térré olvasni, végül pedig szavakkal átadni. Apró, de briliáns részlet, ahogy Böll az apátot a tervbe költöztetve mégsem rajzot, hanem életet ismerttet: „... [az apát] uralkodott a refektóriumban, ült a kórusban, meglátogatta a beteg rendtársakat, átment az ökonómushoz, hogy megkóstolja a bort, átcsorgassa kezén a gabonát; kenyér a testvérek és a szegények részére, a földjein termett gabona; lám a fiatal építész a koldusok számára is tervezett egy kis fedett fülkét, mindjárt a porta mellett, kívül padok nyárára; belül székek, asztalok és kályha, télire.”

A könyv legutolsó – mitikus architektúra-gyilkosságot felvillantó – oldalán derül ki, hogy az apátságnak tornya is volt. A tervező, Heinrich Fährmel nyolcvanadik születésnapjára készült meglepetéstorta: az apátság természetű modellje. Az öreg építész – elképedésében, haragjában – először két kézzel rombolná szét a makettet; ehelyett – elvágva mindazt, ami saját mítoszához az apátság pecsétszerű lenyomatán keresztül köti – késsel nyesi le az apátság toronysisakját, és a tányért a fiának, Robertnek nyújtja át. A ház már-már didaktikus tükrévé lesz a viszonyoknak, amely Böllt a német közelmúlthoz köti; felrobbantása és kivégzése csaknem zavarba ejtően szimbolizált ítéletté válik a katolikus egyház érintettségéről, náci kapcsolatairól. Böll nem pusztán az élet kereteként, annak színtereként számol le az apátsággal, hanem – jelentsenek bármit is e szavak – a ‘korszellem’, a ‘társadalmi gondolkodás’ emlékműveként rombolja le azt. Ezzel a pusztá cselekedettel változatlanul ama gondolkodásrend részeként látja az építészetet, amelyet poétikus eleganciával ábrázol Victor Hugo *A párizsi Notre-Dame 1482* című regény *Ez elpusztítja amazt* című esszéjében.

Hugo a tizenötödik századdal kezdve a tudás és a korakarat Babel-tornyának tekintti a nyomtatott szót (addig az emberiség nagy könyve az építészeti volt); Böll építészeti gyilkossága pedig csakis akkor nyer értelmet, ha az architektúra a korakarat – Hugo által vi-

zionált, de mára megszűnt – pecsétjének tekinthető. (Hugo architektúra-vonzalmának rafinált illusztrációja, hogy az építészetet felváltó nyomtatott szövegeket éppen Bábel tornyának metaforikus – ismét építészeti – alakzatával jellemzi. Kezdetben az építmény válik szóvá, majd a szavak válnak immáron véget nem érő építménnyé.)

Látható: Hugo és Böll között alapvető különbség van az építészet (épp aktuális) *jelenkori* szerepének megítélésében, gondolkodásrendjükben azonban mindketten illeszkednek a hagyományos nézethez, miszerint mégiscsak létezik *valamilyen* artefaktum, amely változatlanul írja a közösség nagy könyvét. Ha ez nem így lenne, értelmét veszítené Böll építészeti gyilkossága. (Ezt Robert a statikus békeidőben úgy folytatja, hogy az új kormányzati megrendelés terveit rossz adatokkal számítja ki, eleve pusztulásra ítélve egy még meg sem épült házat.)

Szilasi László *Szentelek hárfája* című regénye – úgyszintén építészeti gyilkosság formájában – kiszakítja az építészetet az Hugo-regényben hatalmas tömbök formájában felidézett, rendkívül képszerűen megfogalmazott, de Kafka és Böll által is elfogadott hagyományból. Ráadásul kettős értelemben: Szilasinál az építészet egyszerre öl és válik áldozattá. Áldozat mivolta pedig nem más, mint annak a leszámolásnak az eredménye, amellyel egy fiatalember szakít a kamaszkora mindennapjait nyomasztóan meghatározó városi, de még inkább iskolai környezettel.

*

A *Szentelek hárfájában* az építészet nem korlenyomatként, mementóként, szimbólumként, érzelmeket vagy lelki tényezőket illusztráló alakzatként, hanem alakként, szereplőként, „figuraként” jelenik meg. A helyszín, Árpádharagos – az író szerint – „körülbelül ott van, ahol Békéscsaba, de valahogy alatta, vagy fölötte, vagy a mélyben van benne valahol”.

Árpádharagos és Békéscsaba viszonya kevésbé az értékszerkezeteket tükröző alávagy föléhelyeztettség rendszereivel írható le; a két város összehasonlításra és közös értelmezésre csábít; mondhatni alak-háttér viszonyban állnak egymással. Akár Ernst Hans Josef Gombrich nyúl-kacsája, amelyet az elme pillanatnyi állapota és a képolvasási képesség enged látni az egyik vagy a másik, esetleg a kettő között folyamatosan oszcilláló figuraként. A pezsögőspohárrá alakuló, szimmetrikus profilrajzok módjára válik Békéscsaba és Árpádharagos egyazon síkon egymás háttérévé és alakjává. Akár egyik, akár másik hasonlatot vesszük alapul, talán látszik, hogy a regény építészeti részletei inspirálják az erős olvasatot: a hatásos értelemkonstrukciókat éppúgy, mint a tér, a szöveg és a helytörténet között támadt repedésekbe illeszthető értelmezéseket.

Szembetűnő, ahogyan a regény a cselekmény és a szöveg alapján újraépíthető valóság szerkezetek kapcsán is megismétli az Árpádharagos 1944. szeptember 21-i bombázásáról ugyancsak Szilasi által írt, *A középső Liberátor* című esszé szerkezetét. A kollektív emlékezet által rögzített tények, a katonai archívumokból fellelhető faktummozaikok és bizonyos helytörténeti tények finom – az esszében már bemutatott – eltérései olvashatók újra a regényben, persze az esszétől eltérő cselekménykeretbe ágyazva. Ezek az eltérések nem pusztán az 'ahány elbeszélő, annyi történet' jól bejártott prózatechnikai fogásának következményei, hanem ugyancsak repedésként jelennek meg a tér, a teret interpretáló helytörténet és az átvevő szövegtér által közvetített tudás között is. Szilasinak nem (feltétlenül) az a célja, hogy az iskolás éveit olyannyira meghatározó, már-már demonizáló épülettárgyak kapcsán folytasson műtörténeti kutatásokat – Kanetti Norbertet persze tisztességgel megtaníttják a bölcsészkaron jegyzetelni, cédulázni –, hanem hogy a már létező, a helytörténeti hagyománytól elválaszthatatlan, abból kinövő tudások szöveglenyomatait el- és átvéve, az egyes szereplők városviszonyulásának megfelelően szántsza, egyengesse azokat a regény szövegéhez.

Szilasi a szó szoros és átvitt értelmében téglákra bontja az alapanyagot, hogy azokból ne csak tapasztalt szövegalkotó, hanem kőműves módjára is emeljen új szerkezetet. Makovicza kerettörténete posztamensként és azzal csaknem azonos kiülésű koronázó párkányként fogja közre a három, egymástól üres térrel (idővel) elválasztott, más-más bérlővel (mesélővel) belakott szinteket.

Érdeemes egy pillanatra szemügyre venni azokat a mondattéglákat is, amelyeket Szilasi vet a rendelkezésére álló helytörténeti (szöveg) tudásból.

A templom legnagyobb evangélikus temploma a mai Magyarországnak, a történelmi Magyarországnak, a Kárpát-medencének és Közép-Európának.	A legnagyobb evangélikus templom Wittenbergtől keletre.
Abban a különleges helyzetben van, hogy ha valaki kelet felől érkezik, itt találkozik az első ilyen nagy méretű evangélikus templommal, ha pedig valaki nyugat felől érkezik, még talál itt egy ilyen monumentális templomot.	Isztambulból jövet az első, Párizs felől az utolsó.
Elszomorító, hogy hazánk legnagyobb evangélikus templomának egyetlen harangja sincs, mert azt az I. világháborúban elrekvirálták a kistemplom három harangjával együtt.	Harang nincs. '43-ban elrekvirálták.
A hétboltszakaszos, rapidzmennyezetes, kétemeletes karzattal rendelkező tér ülőhelyeinek száma 3500, közel 5000 hívő befogadására alkalmas.	Háromezer-ötszáz ülőhely. Ötezer hívő.

Tovább nem tömöríthető mondatok, amelyek az eredeti textusok távolságtartó uniformizáltságát csontozzák személyessé. Ugyanazok a semleges értéktartalmú internetes leírásokból származó szövegtéglák válnak – eltérő textúrájú falazatként – az elragadtatás prózájává Makovicza beszámolójában, a gyűlölet és az elutasítás alapszerkezetévé Ladik István belső beszédeiben, és csitulnak rácsodálkozó profizmussá a Kanetti-monológokban.

Makoviczát lenyűgözi és büszkeséggel tölti el az építéstörténet heroizmusa, elbűvölik a tér adatai; érzi, semmint értelmezi a szemein keresztül is monumentálisnak tetsző házakat – a három templomot és az evangélikus gimnáziumot.

A provincializmus vélelméből táplálkozik az idős arisztokrata, Kehrheim Anton: „Egy nagy templom. Helyi rajongói empire stílusúnak mondják. Igazi csoda lenne, errefelé, bízvást állíthatom. Unalmas, túl nagyra növesztett, dél-alföldi tucat-copf.”

Az ide száműzött Ladik István gyűlöli a várost: „A belem kifordul ettől a helytől. (...) Iszonyat, borzalom. Nem él, nem született, meg se halt, még csak meg se szállt ebben a rohadt városban soha senki, akit ismerni lenne érdemes”. Engesztelhetetlen(nek tűnő) gyűlölete ellenére briliáns, érzelemmentes műtörténeti elemzésre sarkallja a Nagytemplom. A téglák mindhárom esetben – a városgyűlölet szövegtöredékeitől eltekintve, amelyekről bizonyára nem választható el Szilasi viszonya szülőföldjéhez –, nos e szövegtéglák minden esetben egymással komoly átfedést mutató helytörténeti dolgozatokból

származnak. És mégis: eltérő kontextusuk engedi azokat egyszerre az elfogadás és elutasítás egyenszilárdságú szerkezeteivé válni.

A tér, a helytörténeti tudásmasszívum és a regényszöveg közötti számtalan finom eltérés egyikére lehet példa a „rapidz-mennyezet” fordulata, amely Szilasinál már „rapitz-mennyezet”-ként, a szaknyelvben viszont ’rabitz-mennyezet’-ként létezik – csak hogy a térben értelmezhetetlenné váljon az enteriőr csehboltozatos szerkezetére pillantva. A rabitz-mennyezet szükségképp álságos, talmi: a főhajó és a karzatok boltozata viszont – ha szabad így fogalmazni – rendszeren meg van csinálva: a szerkezet még a tetőszékekben is látszik. Akad még efféle apróság: a belső tér pilaszterei nem korinthoszi, hanem kompozit oszlopfőben végződnek; felettük viszont olyannyira túlrajzolt és geometrikus fejezetekről indulnak az ívek, hogy az már önmagában is eldönti az empire vagy copf vitáját – az előbbi javára; jóllehet a ’klasszicizáló barokk’ és a ’racionalizáló klasszicizmus’ között terminológiai szinten sincs drámai különbség.

Szilasi szövege csábít a vad, építész-olvasásra. De éppily vadul, a regényfikciót papírra vetve olvassa Ladik István – vagy hogy is nevezzük: Zádor Márton – Kipling *Különös vágóját*. A regény „legvége felé Jukes talál a halott jegyzetfüzetében egy papírlapot. Szögletes útvonalterv, szökés a futóhomokból: »Négy kifelé a varjúdombtól; három balra; kilenc ki;« és a többi. Ladik meg lerajzolta, szépen, precízen. Rekonstruálta az útvonalat a kockás papíron (az első kísérlet egyszerűen nem fért el rajta, ezért aztán újakezdté), hogy láthassa a teljesen nyilvánvalót: tényleg nem vezet sehova.” Ladik rekonstrukciós kísérlete a jellemzéseket a látvánnyal, az érzeteket a térrel összeolvasó érdeklődéssel rokon. Az efféle érdeklődés fedezi fel az Árpádharagost, Békéscsabát és a regényszöveget is *azonos ponton* átszűrő szövegkarókat. Dalmand és Palandor 1928-ban „szép egyenesen, majd-hogynem toronyiránt, végighajtottak a városon. Franklin utca vasúti átkelés, Szerdahelyi utca, jobbkanyar, Kazinczy utca, balkanyar, Illésházy utca, enyhe bal-, majd szinte azonnal jobbkanyar, Luther utca. Kossuth Lajos tér, Nagytemplom...” Betűre azonos útvonalon kerekedik a Belvárosba Kanetti Norbert 1989-ben, hogy ő is elkezdje nyomozását. Vannak persze apró eltérések: „Nem bonyolítottam, szép egyenesen, ~~majdhogynem~~ majd-hogynem toronyiránt ~~végighajtottak~~ tekertem végig a városon. Franklin utca vasúti átkelés, Szerdahelyi utca, jobbkanyar, lakótelep, Kazinczy utca, balkanyar, Illésházy utca, enyhe bal-, majd szinte azonnal jobbkanyar, Luther utca, Gimnázium, Kossuth ~~Lajos~~ tér, ~~Nagytemplom~~ Belváros.” Apró redők, amelyeket a szereplőkhöz rendelt nyelv és város-szerkezet mozgásai gyúrnek fel.

*

A ’rabitz-kekeckedéseknél’ figyelemreméltóbb az, hogy a békéscsabai együttes, vagyis a gimnázium, az evangélikus kistemplom és Nagytemplom, továbbá a katolikus templom jóval kevésbé fenyegető, démonikus figurák, mint az árpádharagosi asszamlázás. Noha esik erről szó a leírásokban, mégsem válik eléggé hangsúlyossá, hogy a ’gyilkos’ templom Árpádharagoston éppoly világos, fénnel átszőtt, mint Békéscsabán – nem véletlen, hogy a kulcsfontosságú jelenetek itt éjjel, sötétben zajlanak; ráadásul a templombelső a liturgia térigénye, a karzatok centralitása okán átjárható, mondhatni transzparens enteriőr-ként nyílik fel. Léptéke persze meghatározó úgy a Kossuth tér, mint a Luther utca, de leginkább a Kiss Ernő utca irányából: a hatalmas hátsó oromfal valamely mindent látó, a teret minden irányban uraló épületszörny érzetét kelti.

És valóban: az árpádharagosi épületek szörnyűek, történetüktől elválaszthatatlan a halál. 1924. december 24-én az éjfél misén Grynæus Tamás diák a templomban oltja ki Omaszta Mátyás nagygazda életét. A gyilkosság után kitör a pánik – erről a regénytalapzat térbeli ellenalakzataként megjelenő, keretes zárófejezetből értesülünk –, amelynek so-

rán a menekülő ember mivoltából kivetkőzve, a templomkapunak szorult tömeg vál-
lán, egymást taposva próbálnak felmászni az orgona-karzatra.

1928-ban a nyomozást végző Dalmand és Palandor ellen a Fiume ivójában követnek
el valakik, valamik bombamerényletet; csak Dalmand marad életben. Továbbá kötődik
haláleset az Alpár Ignác tervezte evangélikus gimnáziumhoz is. 1919 tavaszán, amikor
a román seregek „mint a víz” elöntik a tereket, megszállják a várost, elkezdődik a foszto-
gatás, amelynek során „az egyik félőrült regáti dzsidás lóval kaptat fel” a második eme-
leti lépcsőfordulóig, és ott „csákánnyal veri szét” a Kossuth téri nagyszobor büsztlének
féltett gipszmását. „De mivel ezután gyilkolni és gyújtogatni kezdett az épületben
(...), a kapitánya végül lefogatta a részeg katonát és a patika előtti téren saját kezűleg lőt-
te fejbe.”

Ladik Istvánt 1956-ban nem az orosz géppisztolygolyók, hanem a homlokzatba csa-
pódó lövedékek hatására, „a templom bejárata feletti márványtábla feliratának a *gratia* és
a *terris* közötti, nagyjából háromszög alakú, az első szó utolsó, a második szó első három
betűjét is tartalmazó, éppen rázuhanó nagyobb, majd félmázsás darabja zúzta halálra”.
Ugyanezen golyóorozat következtében, de mégiscsak a templom emészti el 1989-re az
egyetlen 'hiteles' dokumentumot, Makoviczának az Omaszta-gyilkosságról írt és a to-
ronygommba rejtett beszámolóját.

A torony tetejére felmászó Kanetti Norbert – Omaszta Bandika jelzésére – végül város-
makettként pillantja meg azt, amit nem sokkal korábban megérteni vél: „A három temp-
lom és a gimnázium a város különleges erőterű épületegyüttese. Hatása a Fő tér és kör-
nyezetének későbbi tudatos megkomponálásánál még nagy lehetőségeket rejt magában.”
Északon az evangélikus templom, délen a katolikus – velük szemben, középen az egyen-
lő szárú háromszög csúcsaként a kereszthajóssá bővített református templom, amelyet az
evangélikusok a nagytemplom felépítésekor adtak át a kálvinistáknak. Nem csak a teret,
hanem egy halálos balesetet is látni enged a templom, csak hogy közvetlenül azután –
erőszak-privilégiumát mintegy megőrizve – leveesse a hátáról Omaszta Bandikát, aki zu-
hantában Kanettit is magával rántja.

Sorsokat és életeket derékba törő templomszörny ez; korántsem szimbolikus, hanem
nagyon is jelenvaló, aktív szereplője a regénynek. Kézenfekvő persze újfent az építészet
hatalmát idézni, ám itt korántsem átvitt, jelképszerű alakzatról, hanem démonikus együt-
tesről van szó.

Szilasi regényében az építészet gyilkol.

Szilasi László pedig az építészetet gyilkolja le.

Bosszúból(?) vagy az író terhelt város-viszonyának feldolgozásaként(?) – a regény vé-
gül egyáltalán nem szimbolikus leszámolással simítja az architektúrát abba a síkba, ame-
lyen Árpádharagos és Békéscsaba alak-hátterei immár térbeli hézag nélkül csúszhatnak
egymásra.

*

Az árpádharagos református és a békéscsabai evangélikus kistemplom nemcsak fizikai
lényegüket, hanem eredetüket, evolúciójukat tekintve is elválaszthatatlanok helyüktől:
onnan, abból nőttek ki. Tükrözhetik a részletek akár a barokk, akár a reneszánsz bájosan
provinciális hazai fogadtatását, az eredetileg egyhajós teremtemplom mindkét helyen
Tessedik Sámuel közbenjárásával bővül keresztoszárnyakkal, amelyek az enteriőrben ke-
reszthajóként, a liturgia funkcionális elvárásaiban pedig centrális térként jelennek meg.
Egyféle együttes áthelyezése nem tárgyi vagy régiségértékétől, hanem topografikus hi-
telességétől fosztja meg a házat. Mint ahogy Sou Fujimoto víziójában sem mindegy, *me-
lyik* mezőn sétálnak az emberek, *melyik* domboldalon van az a négyszög, ahol első, elemi

téralakítási gesztusként lenyírják a fűvet. Az áthelyezéssel válik az épülettel kapcsolatos tudás sterillé, akadémiássá és nem-építészetivé. Olyasfajta panoptikum, múzeum vagy dioráma része lesz, amely sok mindentről tudósíthat, de nem mesélhet a körülötte generált térről, az építéséhez elengedhetetlen várostapasztalatról, a befogadó tájról, amelynek eltűnésével az a táj is megszűnik. Az Istar-kaпуhoz vagy a Pergamoni Zeusz-oltárhoz sem építészetként közelítünk; térérzetünket eleve torzítja a kiállító terem enteriőre.

Az áthelyezéssel a házat létrehozó, majd általa tovább erősített topográfiai erőter szűnik meg. Megszakadnak a kapcsolatok, elpattannak azok a láthatatlan, szélben zúgó acélhuzalok, melyek hárfa módjára kötik egymáshoz Árpádharagason a három templomot. De megszűnik a tér is, ürességből határolt részként és városi helyzetként egyaránt. Különösen igaz ez Árpádharagos kultikus geometriájú Kossuth terére. Bármelyik ház áthelyezése: a tér, az építészet és a környezet vége, halála. Leszámolás, amelyet Szilasi feltűnő nyelvi könnyedséggel celebrál, amikor a reformátusoknak átadott kistemplomot a tér közepéről a jelenlegi helyére, a Nagytemplommal szemközti sarokra mozdítja.

Amikor az egyik bevásárlóközpont vezetése úgy dönt, hogy Árpádharagason a Kossuth téren lenne a legmegfelelőbb helye az új plázának, a reformátusokkal alkudnak meg, akik annak érdekében, hogy a telküket eladhassák az üzletnek, átköltöztetik a templomukat. Akárha sóval hintenék be a kistemplom helyét. Makovecz Imre szótára szerint: Mamon temploma épül a kultusz helyén, a fogyasztás szentsége váltja fel az ígét, midőn a templomot „kerekeken gördülő Ikea-fiók” módjára húzzák ki az utcafrontból. Megszűnik Árpádharagos spirituális térkompozíciója, Békéscsabává szelődül a démonikus együttes. Mindez persze rendkívül plasztikusan ábrázolja a hely és a tér közötti különbséget is. Tessedik Sámuel talán e falak között, ebben a térben, de nem itt, nem ezen a helyen tartotta a prédikációit. A hang még talán visszhangzik a falak között, de *lelke* már nincs a templomban. Bemehetünk oda, de mi már nem *ott* vagyunk, ahol egykoron Tessedik járt Árpádharagason. Bármennyire szeretné Kanetti Norbert, és vele együtt talán mi is: még az iszonyú nyomás hatására sem olvadhatnak egyetlen pillanat alatt egymásba a különböző anyagú és korú felületek.

VÁLSÁGBAN

*Lengyel napló, 1983 – II. rész***Július 6. Szerda**

Reggel kilenckor bemegyek a könyvtárba, szótárakozok, majd tízre a *Tu i teraz* szerkesztőségébe. Ez a látogatás kifejezetten Wiechno asszony akaratából került bele a programomba. A hetilap a hadiállapot szülötte, két korábbi hetilap (a *Kultura* és a *Literatura*) megszüntetése után hozták létre, főleg új erőkből. Herbert véleménye lesújtó volt róluk.

Leszek Żuliński⁵⁷ fogad, a kritikai rovat szerkesztője. Körülbelül annyi idős lehet, mint én. Éppen telefonokat intéz, megkér, hogy várjak egy kicsit, közben néhány szót váltunk. Elfoglalt, energikus, és kissé buta arcú fiatalember. Kérdezget, mit fordítottam eddig. Kétli, hogy Miłoszt ki lehet majd adni nálunk; értesülése szerint Barańczakkal és Tymoteusz Karpowiczcsal⁵⁸ együtt újabban egy Lengyelország-ellenes bizottságban tevékenykedik. Noha, mondja, Barańczak, bár nem eredeti művekkkel, ma is jelen van a honi könyvpiacra – épp most adták ki e. e. cummings-válogatását, korábban pedig az angol metafizikus költők általa szerkesztett és fordított antológiáját. Brandys⁵⁹ meg kiadót alapított Párizsban a lengyel irodalom kimenekítése céljából.

Elintézi a telefonjait, és átme gyünk néhány sarokkal odább egy kávéházba. Közben fordítókról beszélgetünk – Tadeusz Olszański⁶⁰ az ő jó barátja.

A lap tevékenységének egyik fő területe a kultúra és az irodalom, ami azt jelenti, hogy nagyon sok filmmel, színházzal, a zenei élettel és általános kulturális kérdésekkel kapcsolatos anyaguk van. A szokásosnál több a könyvrecenzió is – számonként 12-17 könyvvel foglalkoznak. Másik fő feladatuk – így mondja – a politikai-ideológiai publicisztika. Ígye-

⁵⁷ Leszek Żuliński (1949) nem túl jelentős költő, kritikus, publicista. Valójában a *Tu i teraz* irodalmi részlegét vezette; a továbbiakban számos folyóirat szerkesztője volt. A politikai rendőrség nyilvántartása szerint 1974-1990 között titkos munkatársként a fiatal irodalmárok körében folyó antiszocialista tevékenység megfigyelésével foglalkozott.

⁵⁸ Stanisław Barańczak (1946) költő, kritikus, az angol irodalom fordítója, az ún. Nowa Fala (Új Hullám) nemzedék egyik legjelentősebb tagja. A KOR alapító tagja, a munkájában való részvétel miatt 1977-ben kirúgták egyetemi munkahelyéről, majd egy koncepciós perben egy év börtönre ítélték. 1981-ben az Egyesült Államokba távozott, azóta a Harvard Egyetemen tanít. Tymoteusz Karpowicz (1921–2005) költő, próza- és drámaíró, műfordító, az ún. lingvisztikus költészet úttörője, a lengyel irodalom utolsó nagy modernistája. Több folyóirat szerkesztőségében dolgozott, mindegyikből eltávolították, 1973-ban tartósan külföldre távozott.

⁵⁹ Kazimierz Brandys (1916–2000) lengyel regényíró. 1966-ban a Leszek Kołakowski filozófus ellen indított hajsza miatt kilépett az LEMP-ből. A hetvenes évektől részt vett a demokratikus ellenzék akcióiban. 1981-ben elhagyta az országot, Párizsban halt meg. Magyarul két regénye (*Honpolgárok*, 1956; *Rondó*, 2002), két esszékötete (*Levelek Z. asszonyhoz*, 1965; *Jellemek és írások*, 1995) és egy novelláskötete (*Romantika*, 1968) olvasható.

⁶⁰ Tadeusz Olszański (1929) újságíró, a magyar irodalom fordítója. Édesanyja magyar származású, a háború alatt menekülteként Magyarországon tartózkodott. A *Pál utcai fiúk*ból készült fordítása megszámlálhatatlan kiadást ért meg. 1986-1990 között a budapesti Lengyel Intézet igazgatója volt.

keznek dialógust kialakítani az értelmiség különféle rétegeivel. Múltat elemző és jövőt kutató cikkeik többségét egyetemi kutatók írják.

Ami a szépirodalmat illeti, nem tudna stabil szerzőgárdát meghatározni. Lássam be, hogy ehhez még nincsenek meg a hagyományaik, a múlt év júniusa óta léteznek csupán. Aból gazdálkodnak, ami befut. Kapok tőle később néhány számot: a 23. szám – 83. jún. 8. – tizenhat oldalából egyen, hatalmas fametszet mellett, Józef Lenart (az írószövetség párttitkára) versei; a 24.-ben, ugyancsak egy oldalon, szintén fél oldalnyi illusztrációval, Jules Supervielle-fordítások; a 25.-ben szintén egy (fél) oldalon bizonyos Ewa Bujalska versei; a 26.-ban egy oldalnyi fordítás Hašek szibériai elbeszéléseiből, egy (fél) oldalon pedig egy jelentéktelen költő, Jan Goczoł versei; a 27.-ben még egy oldalnyi Hašek-fordítás, egy oldalnyi novella a lódzi Tadeusz Chrościelewskitől és egy (fél) oldal vers bizonyos Tadeusz Urgaczról.

Ami a kritikát illeti, sokkal erősebb a polarizáció, mondja. Főként fiatal szerzőgárdával dolgoznak, amely erősen zárt – többségük nem is közöl másutt. Az egész irodalmi életre erős polarizáció jellemző, ez azonban a sajtóban nem nagyon látható, ugyanis azok, akik abban közölnek, az egésznek csak egy kis töredékét képezik. A többiek: először, akik hallgatnak, másodsor a földalattiak, harmadszor a külföldön publikálók, a „kivonulók”.

Van olyan ismert író, mondja, mint Jacek Bierezin⁶¹ (valóban, én is ismerem), aki soha életében nem közölt legálisan; míg itthon volt, a földalatti *Puls*-ban publikált, a hadiállapot óta pedig Párizsban él. Mindennek az a következménye – kezd felengedni –, hogy nagyon nehéz jó eredeti anyagokat szerezni. Őszintén meg kell mondanom, hogy a tehetséges írók többsége bizony oppozícióban van. Így Bocheński, Konwicki, Jastrun (a fiatal), Nowakowski, Andrzejewski (még élt).⁶²

Konwicki újabban szinte csak politikával foglalkozik, ami némileg le is rontotta műveit; a Szolidaritás időszakában adta ki *Mała apokalypsa* (*Kis apokalipszis*) című munkáját, ami, sajnos, nagyon hasonlít Orwellre. Brandys azelőtt illegálisan megjelent *Rondóját* most kiadták államilag is. Kornel Filipowicz⁶³ is oppozícióban van szerinte (amit furcsállok, hiszen a *Pismo* főszerkesztő-helyettese, és rendszeresen írt bele – de hát ő már tudja azt is, hogy a *Pismo*, hiába legális, elfogadhatatlan – aminek következményeivel majd később Krakkóban találkozom).

Közben, a tea fölött, jobban is szemügyre vehetem. Buta arckifejezéséért közelálló szemei felelősek, amelyek hatását sűrű homlokráncolással súlyosbítja. A kettős „nn”-t modorosan, kettőzve mondja ki – szorongásos tünet, neurotikus önbizonytalanságról árulkodik.

⁶¹ Jacek Bierezin (1947–1993) lengyel költő, a Nowa Fala nemzedék tagja, az 1968-as diákmegmozdulásoktól kezdve minden rendszerellenes tevékenységben részt vett. A Jaruzelski-puccs után internálták. 1982-től Párizsban élt.

⁶² Jacek Bocheński (1926) író, publicista. Az egyik első szamizdat folyóirat, a *Zapis* alapítója és főszerkesztője. Tadeusz Konwicki (1922) író, forgatókönyvíró, filmrendező. A „pattanásosok” nemzedékéhez tartozott, de az ötvenes évek közepétől egyre kritikusabb volt a rendszerrel, végül 1966-ban kizárták a pártból, mert csatlakozott a Leszek Kołakowski elleni hajsztát elítélő nyilatkozathoz. 1976 után csak külföldön és szamizdatban publikált. Magyarul számos regénye olvasható: *Égzeskadás*, 1961; *Mai álmoskönyv*, 1970; *Állatemberrém*, 1972; *Szerelmi krónika*, 1977; *Kis apokalipszis*, 1979; *Bohii*, 1994; *Lengyel komplexus. Séta a halott lánnyal*, 1997. Marek Nowakowski (1935) prózaíró, az újabb lengyel irodalom egyik legtermékenyebb alkotója, a kis formák mestere. 1980 utáni rövid novellái riportszerű pontossággal rögzítik a Jaruzelski-korszak mindennapjait.

⁶³ Kornel Filipowicz (1913–1990) prózaíró, a huszadik század egyik legjobb lengyel novellistája. 1939-ben német fogságba került, megszökött, és részt vett az ellenállásban. Elfogták, koncentrációs táborba került. A krakkói *Pismo* folyóirat alapító szerkesztője. 1969-től Wisława Szymborska élettársa volt, halála után született a költőnő „Macska az üres lakásban” című verse. Magyarul egy regénye (*Nietschke úr kertje*, 1969) és válogatott novellái (*Ritka pillangó*, 1980) olvashatók.

Az utóbbi hónapok nagyobb sikerei az úgynevezett „leszámolás-irodalomhoz” (literatura rozrachunkowa) sorolhatók. Janusz Łaniewski *Dignytarz (Méltóság)*, Jerzy Ambroziewicz *Gra (Játszma)* című könyvei például. Ezek roppantul banálisak, pletykálkodók, laposak, felületesek.

Az elkötelezett irodalom sajnos nem tud talpra állni. Ha ő mondja is, tudom, hogy egyáltalán nem a pártnak elkötelezett irodalomról van szó – Lengyelországban az engagement régesrég szekularizálódott, és a mi „népi” irodalmunkhoz némileg hasonló társadalomkritikai alapállás értendő rajta. Meg is erősít ebben, Sandauert⁶⁴ idézi, amit ő ’56 után mondott, az érvényes a mostani időszakra is: kihúzták a fiókokat, és akkor kiderült, hogy a fiókok – üresek voltak. Más kérdés, hogy Sandauernek akkor mennyire nem volt igaza – azokból a fiókokból bújít elő többek között Nowak, Woroszyłski (az új Woroszyłski természetesen), az ’56-osok egész keserű lírai nemzedéke, a ’68-’69-ben külföldre vagy illegálisba kényszerített baloldali radikális filozófia stb.

Ami a technikai körülményeket illeti, azok nyomorúságosak szerinte. A könyvek átfutási ideje átlagosan 5 év. Ezalatt a kézirat főképpen a nyomdában időzik: a papírválságot a gépi kapacitás elégtelensége súlyosbítja. A honoráriumok nagyon alacsonyak. (Kiderül, hogy jóval magasabbak, mint nálunk az emelés után.)

Az utolsó boom (így mondja, említettem már, hogy nagyon energikus) a lírában a Nowa Fala volt. Képviselői 1975-től gyors ütemben radikalizálódtak, következőképpen kiszorultak a legális irodalmi életből, s minthogy akkoriban még a földalatti kiadás a politikára korlátozódott, az irodalmi életből magából. Utánuk differenciálódott a líra, epigonjaik mellett a fő irányzat a Nowa Priwatność⁶⁵ és a *Współczesność*⁶⁶ (az ’56-os nemzedékhez) való visszakanyarodás.

Jelenleg nem létezik olyasféle ifjúsági folyóirat, amilyen a hetvenes években a *Nowy Wyrz* és a *Nurt* volt. Pedig rengetegen vannak a pályán. ’76-ban harmincöt első kötet jelent meg, ’78-ban már több mint nyolcvan. Most lényegesen kevesebb van, de ebből nem lehet következtetéseket levonni – igen erősen rostálnak a kiadók, mert a kezdők verseskötetei a legkevésbé rentábilisak.

Mindezekből következően senkinek fogalma sincs, mi is van ma tulajdonképpen a költészetben. A leghettségesebbek közül ő Antoni Pawlakra⁶⁷ hívná föl a figyelmemet – sajnálatos, hogy a hadiállapot óta ő is az ellenzékot gyarapítja.

Tény, hogy az utóbbi néhány évben a legnagyobb, legemlékezetesebb dobások éppen a legöregebbektől származnak. Iwaszkiewicz *Mapa pogody* (Időjárástérkép), Anna Kamieńska⁶⁸ (Woroszyłskival együtt az ötvenes évek egyik kurzusköltője!) *Rękopis znaleziony we śnie* (Álomban talált kézirat), Mieczysław Jastrun *Inna wersja* (Más változat) című könyvei revelációk voltak. Ebbe az úrbe robbant bele Miłosz is. A Szolidaritás időszakában – ahogy ő ezt kifejezi: „augusztus és december között”: mert minősítés még hivatalosan nincs, még csak hónapok vannak – szinte csak Miłoszból állt a lengyel irodalom.

⁶⁴ Artur Sandauer (1913–1989) irodalomkritikus, irodalomtörténész, a varsói egyetem professzora. Kezdetől fogva szembeállt a szocreállal, ezért írásait eleinte csak a párizsi emigráns folyóirat, a *Kultura* közölte. A hatvanas-hetvenes évek tekintélyes és befolyásos kritikus. A Jaruzelski-puccs után tagja lett a Jaruzelskit támogató Nemzeti Kulturális Tanácsnak.

⁶⁵ kb. új magánérdekűség

⁶⁶ A *Współczesność* az ’56-os nemzedék kéthetenként megjelenő folyóirata volt 1956 és 1971 között.

⁶⁷ Antoni Pawlak (1952) költő, tucatnyi verseskötet szerzője. A Szolidaritás időszakában politikai szerepet vállalt, a puccs után internálták. Jelenleg Gdańskban él.

⁶⁸ Anna Kamieńska (1920–1986) költő, műfordító, csaknem száz verses- és műfordításkötet népszerű szerzője. A hatvanas években, férje súlyos betegsége és halála hatására mélyen vallásos lett, a hit kérdései egész további munkásságát áthatották. Temetésekor Józef Glemp bíboros „Anna prófétá”-nak nevezte.

Ugyanakkor minden a színházra összpontosult. A társadalom a színházat a szabadság utolsó hídfőjének tekinti – félórás tapsok, nézőtéri tüntetések tanúskodnak erről.

Ami a prózát illeti, a Bereza-féle „artistikus forradalom” csak a prózát érintette. A hetvenes évektől kezdve nyert fokozatosan teret – a ’40 és ’50 között születettek generációjában. Ő maga 34 éves lévén, éppen a saját nemzedékéről van szó – annak kételyeiről, a valóság töredékességének felismeréséről; az identitás megtalálásának nehézségeiről. Az irányzat rosszabbik lehetősége a világhoz való viszony infantilizálódása. Jobbik részét a következő írók képezik szerinte:

Jan Komolka *Wędrówka do nieba* (Vándorút az égig) című regénye javítóintézeti metafora. Már ’72-ben egy pályázaton első díjat kapott; 1981-ben jelent meg. Marek Sołtysik *Maska* (Álarc) és *Puszka Pandory* (Pandora szelencéje) című könyvei. Tadeusz Siejak *Officer* (Tiszt) című regénye munkáskörnyezetben játszódik – hibák és apoteózis nélküli termelési regény. Mindőjük közül szerinte Siejak a legjobb. Gyanúm szerint nem „apoteózis”-t, hanem „apológiá”-t akart mondani – de hát nem lehet mindent egyszerre. Krystyna Kofta *Wizjer* (Irányzék) és *Wióry* (Forgácsok) című regényei a mi nemzedékünk ötvenes évekbeli gyerekkorát mutatják be, külön politizálás nélkül. Józef Łoziński *Chłopaćka wysokoś* (Gyerekmagasság) és *Apogeum* című könyvei alapján a falusi irodalom (*nurt wiejski*) legnagyobb tehetségének számít. Jó Janusz Anderman⁶⁹ és Marek Stryk is.

Ami a falusi irodalmat illeti, ő Wiesław Myśliwskit számítja elsőként. Egyébként a *Regiony* negyedévenként megjelenő irodalmi lap főszerkesztője is ő. *Kamień na kamieniu* című, a *Twórczoś*ban most folytatásokban megjelenő regényét tíz éve írja; Bereza szerint világirodalmi rangú mű; és ő is nagyra tartja, bár nem ennyire merész. A paraszti sorsnak a századfordulótól máig terjedő eposza, a sorozatos kitérők technikájával (*metoda dygresyjna*) megírva.

Az „artistikus forradalomra” visszatérve, megemlítené még Andrzej Górný *Podróze* (Utazások) című regényét, és Janusz Węgielek⁷⁰ elbeszéléseit. Jan Drzeżdżon kasub író; Bereza hevesen támogatja – ő is az irányzathoz számítódik, mert nem konvencionális nyelvet használ – de a technikája főleg lélektani fogantatású; a társadalmi-politikai valóság jóval kevésbé érdekli, mint az irány többi reprezentánsát.

Egyébiránt Komolka és Anderman is hallgatnak „december” óta.

Ami a lírát illeti, Kornhauser, Krynicki, Stabro, Jaworski és Karasek⁷¹ maradtak itthon a Nowa Fala költői közül. Stabro, úgy látszik, véglegesen szakított a Nowa Falával. Jaworski Krakóban van, de nem tudni, mi van vele. Kornhauser és Krynicki régen nem adtak ki verset, értesülései szerint ők a közléstől el lennének tiltva. Karasek csak régebbi műveit adja ki. Ezek szerint évek óta egy sor sem jelent meg a Nowa Fala képviselőinek tollából.

⁶⁹ Jan Komolka (1947) további műveivel nem keltett különösebb visszhangot. Marek Sołtysik (1950) prózaíró, esszéista, forgatókönyvíró, festő és grafikus, számos irodalmi díj kitüntetettje. Tadeusz Siejak (1949-1994) prózaíró, foglalkozása szerint elektromérnök. A nyolcvanas években több színvonalas realista regényt írt. Munkásságának súlyos vesebetegség vetett véget. Krystyna Kofta (1942) prózaíró és képzőművész, több regény és elbeszéléskötet szerzője. Janusz Anderman (1949) prózaíró, forgatókönyvíró, drámaíró. Részt vett a Szolidaritás, majd 1981-ben a bebörtönzötteket segítő egyházi szervezet tevékenységében. 1982-ben őt is internálták. Szabadulása után egy évvel találkoztam vele. Számos irodalmi díj birtokosa, néhány könyve tömegsiker lett.

⁷⁰ Andrzej Górný mára elfelejtett szerző. Janusz Węgielek (1947) máig négy novelláskötetet adott ki.

⁷¹ Ryszard Krynicki (1943) költő, műfordító, könyvkiadó. Az általa alapított és vezetett *Wydawnictwo a5* a Nobel-díjas Wisława Szymborska kiadója. Stanisław Stabro (1948) és Wit Jaworski (1944) Kornhauserral és Zagajewskival együtt a Nowa Fala krakkói ágát alkotó „Teraz” csoport tagjai voltak. Jaworski ma filozófiaprofesszor Krakóban. Krzysztof Karasek (1937) költő, a Nowa Fala jelentős képviselője.

Sterna-Wachowiak friss, *Poezja*-beli tanulmányára hivatkozom, amely szerint a Nowa Fala kritikai programja ma is aktuális, sőt éppen az utóbbi évek eseményei igazolták visszamenőleg hetvenes évekbeli figyelmeztetéseiket. Őszerinte a Nowa Fala képviselőinek ellenállása a '68 utáni kurzussal szemben nagy morális győzelmet hozott számukra, művésziileg azonban végső soron vereséget szenvedtek. Nyelvük kollektív nyelv, következőképpen nincs egyéniségük, nem is lehet egymástól megkülönböztetni őket. Funkcionálisan jelentős, de igen kevésbé individualizált lírát teremtettek. Műveik húsz-harminc év után már csak irodalomtörténeti dokumentumok lesznek. Mert csak a nagy, megismételhetetlen egyéniség üt át az időn. Ez a Nowa Fala tragédiája. '68-'74 közt kiadott könyveik máris elvesztették aktualitásukat – a bennük foglaltak ma már naivnak tűnnek mindahhoz képest, ami azóta történt. Ez a tragédia az idők múlásával csak egyre nyilvánvalóbb lesz.

Ülök vele szemben. Persze, hogy én is tökély vagyok már a politikával; és sírok az irodalom után. Ha ezt a fiatalembert valami történelmen kívüli erő nyakon csípné, átröpítené a Tátrán és a Mecseken, és beültetné az én helyemre a *Jelenkor* szerkesztőségébe, szinte észre sem lehetne venni a cserét. Holott őt mindazok, akiket a legelemibb esztétikai szempontok alapján jó lengyel költőnek kell tudnom, kollaboránsnak tekintik, lapját bojkottálják, őt magát mélységesen megvetik. Holott én nem vagyok ilyen energikus, és ennyire homlokráncolóan buta, és a kettőshangzókkal is boldogulok, legalábbis egyelőre. A különbség csupán annyi, hogy nálunk tíz-tizenkét író, költő keresi üdvét a politikai ellenzékiségben – különben a legtisztább szándéktól vezérelve; a nekik tulajdonított sandaságban nem hiszek – itt meg tíz-tizenkettő kivételével mindegyik; hogy egy olyan országban él, amelyik évszázadokon keresztül csatározott az oroszokkal, változó sikerrel, és először a Szovjetunióval sem mint világhatalommal találkozott; egy olyan országban, amelynek az utóbbi negyven évben három változatban kínálták a szocializmust, és mindegyik ezek közül sortűzekkel végződött, melyek után munkások és diákok maradtak vérükbe fagyva Varsó, Poznań, Gdańsk, Radom, Wrocław és megint Varsó aszfaltján. Ahol minden második utcasarkon emléktáblán olvasható, hogy ott tíz-nyolcvan-százötven hazafit gyilkoltak le a megszálló hatalom katonái – ahol tehát a fegyverig menő radikális elhatározásoknak sokkal alacsonyabb és gyöngébb gátakat kell átszakítaniuk. Azt mondják, írják, a magyarországi stencilek és szitanyomatok, hogy a kelet-európai térségben egyetlenegyszer fordult elő, hogy két országban a társadalmi-politikai fejlődés szinkronba került: Lengyelországé és Magyarországé 1956-ban. E két ország történelmének későbbi alakulása alapján – bármennyire is szívügyem és világosan átlátott szükségszerűségként dédelgetett utópiám ez a szinkron magamnak is – hiszem, hogy ez az állítólagos szinkron másfelől induló és másfelé tartó vándorok találkozása volt csak. És szeretném hinni, hogy ez a mi mostani hasonlóságunk, szinte kicserélhetőségünk is két ilyen vándor találkozása.

Menj hát békében, Leszek Żuliński. Talán te nem tudod magadról, mennyire gyáva vagy – amit én magamról igen. Te szeretnél még elfoglaltabb, még fontosabb, még homlokráncolósabb lenni – én meg arra vágyom, hogy lehetőleg ne pusztán idegeim érzéketlenségével legyek a hazám hasznára.

Jó volna, ha kételyeimet ilyen egyszerűen elhallgattathatnám.

Délben Gabival Osiński ajánlását követve felkeressük Szymanowskit a *Dialog* szerkesztőségében. Harminc alatti, sovány, magas, fekete szakállas zsidó fiatalember, ha szabad tipizálni, nem a mindentudó, hanem az öniróniával is rendelkező fajtából. Gabi el van ragadtatva tőle. Janusz Głowacki, Filip Bajon, Jonasz Kofta,⁷² Mrożek és Herbert ka-

⁷² Janusz Głowacki (1938) lengyel próza- és drámaíró. A Jaruzelski-puccs után az Egyesült Államokban telepedett le. Darabjait világszerte játsszák. Magyarul *Légyvadászat* (1973) című novelláskötete és *Good night, Jerzy* (2012) című regénye olvasható. Filip Bajon (1947) prózaíró, drámaíró, színházi és filmrendező. Jonasz Kofta (1942-1988) költő, drámaíró, énekes.

maradarabjait ajánlja nekünk. Közülük Glowacki két éve Amerikában él. Mrožekről mi tudjuk, hogy kettős – francia-lengyel – állampolgársága van. Mindez az esetleges jogdíj-bonyodalmak miatt fontos lehet. A lengyel színház szerinte is leszálló ágban van – nem úgy, mint a magyar. Magyar színház alatt Kaposvárt érti. Egyszer a minisztériumban Wiechno asszony kezembe nyomta a *Dialog* legújabb számát, olvassgassam, míg ő ügyeket intéz. Szymanowski cikkét láttam benne a *Marat*-ról. Valóban, járt nálunk a nyáron, és az ismerősök mindjárt Kaposvárra kalauzolták. Mondjuk neki, hogy mi is sűrűn járunk át, a *Marat*-t háromszor láttuk. Mesélünk neki Müller Péter Garas-rendezte *Búcsúelőadás*-áról – csak ködösen hallott róla, azt mondták neki, nagyszerű előadás igencsak közepes darabból. Mindezt megerősíthetjük. Kéri, küldjük el a Müller-darabot, amit meg is ígérünk. Otthagyjuk neki a címünket. Megbeszéljük, hogy 27-én felhívjuk, hátha addig még eszébe jut valami.

Ebédelünk a szokott helyen. Utána visszamegyek a könyvtárba, a *Skamander* első évfolyamát böngészem. Hatra sietek vissza, az írószövetség épületének előcsarnokában van találkám K-val. Felmegyünk hozzánk egy teára; míg a víz felforr, akadozik a társalgás, K. fél, hogy lehallgatják a szobát, ami igen valószínű, ha nem is személyem, hát az írószövetség bizonytalan politikai helyzete és kétes állaga miatt. Kérdezi is tőlem K., nincs-e poloska a szobában. Bevallom neki, hogy erről tüzetesebben nem igyekeztem meggyőződni, és félek, ha akarnám sem fedezném fel, mert híján vagyok az ilyen irányú gyakorlatnak. A teát gyorsan letudjuk, aztán elmegyünk egy cukrászdába a Rynek környékén. Gabi előre szuttyongat, hogy most aztán már tényleg mi fizessünk majd. Sajnos dögfáradt vagyok, és alig tudok kommunikálni. Zavar az ő kezdeti bizalmatlansága; majd az is zavar, hogy anyagokat akar küldeni velem, amire meg én nem tudom elleplezni a bizalmatlanságot, és ahelyett, hogy egyenesen rákérdéznék, milyen anyagokról van szó, és döntésemet attól tennem függővé, ötölök-hatolok, a minisztériumi zúrjeimre hivatkozom, amik miatt valószínűleg ellenőrizni fognak a határon, amit ő meg, némi joggal, gyávaságnak tart; holott egészen pontosan arról volna szó, hogy irodalmat szívesen átviszek, politikát kevésbé, becsétől és tisztességétől függően; megegyezünk abban, hogy a döntést elnapoljuk. Ez felér egy kitérő válasszal, amitől meg szégyenkezem, és szentségelek magamban; mennyivel egyszerűbb lett volna, ha kategorikusan nemet mondok; jónéhány nagybecsű magyar férfiút ismerek, akik nálam sokkal vadabbakat nyilatkoznak otthon, ha Lengyelország szóba kerül, de ilyesféle személyes rizikó elől „elvből” elzárkóznak – elég, ha az Új Symposion körüli tapasztalataimra gondolok,⁷³ kik és hányan álltak el a met közben az abban való részvételtől, míg én, a „megalkuvó”, a „marxizáló playboy” (Szervác József leleménye), az „állami alkalmazott irodalmár” szinte egyedül maradtam benne az országból. Nem mintha valaha is, egy percig is megbántam volna, igaz, a hőssé avatás hála istennek elmaradt.

Pedig jobb lett volna, ha ez alkalommal frissebb vagyok. K. a beszélgetés során széles látókörű, tárgyilagos ítéletű embernek bizonyult. Nyoma sincs benne M. fanatizmusának. Ő is, mint Herbert, másfél évre saccolja az ellenállás tartalékait. Szerinte ennek az ellenállásnak legfőbb célja az, hogy kompromisszumot kényszerítsen ki – még hozzá belpolitikai kompromisszumot; bár ennek lehetőségében – tudniillik hogy Bélusék képesek és alkalmasak lesznek erre – igazán bízni nem tud.

Én meg, lám, széles látókörűnek azt tekintem, aki hozzám hasonlóan gondolkodik.

Az egyetemeken folynak a tisztogatások. A rektorok körében már lezajlottak a cserék –

⁷³ A Jaruzelski-puccs után az újvidéki *Új Symposion* lengyel különszámot tervezett, és Pályi András felkérték magyarországi anyagok szervezésére, Pályi pedig bevont engem is a szervezésbe. Végül elég kevés anyag jött össze, nekem két szonettet szerepelt a számban, amiért enyhébb formában felelősségre vontak (elbeszélgetés némi fenyegetéssel).

legtöbbjüket megerősítették hivatalában; a Szolidaritás időszakában megválasztottak közül azokat, akik eddig nem mondtak le, vagy akiket eddig lemondásra nem kény-szerítettek, többnyire e tisztogatás keretében menesztették. A most következő szakaszban a rektorból vagy helyetteséből, az egyetem párttitkárából, a katonai tanszék vezetőjéből és a vajdasági⁷⁴ biztonsági szolgálat vezetőjéből megalakított bizottságoknak kellene igazolniuk az alsóbb szinteket. Egyelőre azonban egyetlen ilyen bizottságot sem sikerült felállítani. Alkotmányjogi viták folynak, minthogy a hadiállapot alatt elfogadott felsőoktatási törvénnyel nem lehet összeegyeztetni ezt az eljárást. Persze, a jogi bonyodalom mögött mindig politikai tényezők keresendők – az új rektorok számára is lehetetlen feladat a 80-90 százalékot kitevő Szolidaritás-tagság menesztése – akár csak a szakmai színvonalra való tekintettel is.

Ami a rendszer megalapozását illeti, a pártból a '80-as taglétszám harmada máig kilépett. Legtágabban számítva, a tisztikarral, a rendőrséggel, a jelenlegi gazdasági vezetőikkel és a különféle politikai apparátusok tagjaival együtt Bélusnak másfél-kétmillió-s tömegbázisa van, ami elméletileg sem növelhető tovább – tudniillik inflációs pénzzel senkit sem lehet korrumpálni.

K. szerint a párt utolsó lehetősége a '76-os válság volt. De mikor a nyolcvanas évek horizontális mozgalmait említem a megújulás legkésőbbi „utolsó lehetőségeként”, rám hagyja, hogy ez is igaz lehet. Igaz az is, hogy a Szolidaritás ebben a tekintetben súlyos hibát követett el: az egész pártot leírta, úgy, ahogy van, tagjait és támogatóit a kilépésre biztatta. De, teszi hozzá, ezek a hibák is abból származnak, hogy a Szolidaritás valóságos tömegmozgalom volt – következésképpen taktikailag nehézkesnek bizonyult. A szakértők szerepe és befolyása sokkalta csekélyebb volt, mint hivatalosan állítják, és a Szolidaritás növekvő intoleranciája inkább a tömeghangulat kifejeződése – a szakértők sokkal óvatosabbak és realisabbak voltak; sajnos, nem hallgattak rájuk. Közülük Kuroń és Modzelewski⁷⁵ '68 előtt párton belüli reformisták voltak. Ezzel kapcsolatban említi K., hogy a pletykák szerint a szakértőket Kuroń kivételével hamarosan szabadon engedik. Ismét egy példa arra, hogy a mozgalom a renegátokkal szemben kíméletlenebb.

Sajnos elfelejtem megkérdezni K-t, mi a véleménye Wałęsa legújabb eltűnéséről. Ezt A-éknál hallottuk tegnap: állítólag családostul eltűnt Gdańskból. A gyár nyilatkozott, hogy ha távollétéről nem hoz orvosi igazolást, akkor kirúgják az állásából. A. azt mondta tegnap, ha Wałęsa erre szánta magát, akkor biztosan azt is akarja, hogy kirúgják. Általában úgy kommentálják Wałęsa lépéseit, mint olyan emberét, akinek a lapjaiba nem lehet belelátni, de lehet abban bízni, hogy nagyon jól tudja, mit csinál. Hihetetlen mértékű hitellel rendelkezik ez a konyi bajuszú villanyszerelő. M. feltételezi, hogy eltűnévén a biztonsági szolgálat elől menekült; de biztosat nem lehet tudni.

⁷⁴ azaz megyei

⁷⁵ Jacek Kuroń (1934–2004) történész és politikus, a KOR (Munkásvédelmi Bizottság) alapító tagja. 1964-ben Karol Modzelewskivel nyílt levelet intéztek a párthoz, amelyben munkásdemokráciát követeltek. Ezért két évet börtönben töltött. 1968-ban diáksztrájkok szervezéséért ismét bebörtönözték. Az 1980-as sztrájkok kitérősekor ő szervezte meg a sztrájkmozgalom információs hálózatát. A Jaruzelski-puccs után internálták, majd 1982-ben ismét bebörtönözték. Részt vett az 1989-es kerekasztal-tárgyalásokon, 1989 után két ciklusban munkaügyi miniszter volt. Karol Modzelewski (1937) történész és politikus. Őt is bebörtönözték 1964-es levelük után, majd 1968-as tevékenysége miatt. Részt vett a Szolidaritás alapításában, tőle származik a szervezet neve. A Jaruzelski-puccs után internálták, majd 1982-ben bebörtönözték. 1989 után különböző politikai tisztségeket töltött be, 2006-tól a Lengyel Tudományos Akadémia alelnöke volt.

Július 7. Csütörtök

Reggel rohanva igyekszem a Czytelnik kiadó szerkesztőségébe. Az első saroknál szembeállok az agg doktor-festő-professzorral. Azonnal galléron ragad, és negédes társalgásra kényszerít. Mondom neki, amiben Gabival megállapodtunk, hogy este – különféle súlyosnál súlyosabb okokból – nem tehetjük tiszteletünket náluk. Hah, mi ezt ővele – mint viccesen mondá, a megfáradt és itt-ott bizony locsogós öregemberrel – igen, ámde Hanka néniel semmi szín alatt meg nem tehetjük. Gabival nagy ravaszul megbeszéltek volt, hogy ő délelőtt meglátogatja műtermében az agg mestert, és kíméletesen közli vele, este barátom kísérletének megtekintésére vagyunk hivatalosak. Bízván abban, hogy egy színészről ilyen esetben ellenállhatatlanabb tud lenni, az ügy tisztázását kettőjükre bízom, kitéptem galléromat az agg főstő kezéből, és sietve el.

A Czytelniknél Klemens Górski várt rám, nyírott veres szakállú, karvalyorrú, csöndes és pontos beszédű ember. Jövőre adják ki Jastrun összes verseit; idén Tuwim gyűjteményes kötete várható még, azon kívül Zagórski válogatott versei. Megjelent Bryll⁷⁶ *Sadza* (Korom) című kötete; Marek Hłasko⁷⁷ művei jövőre várhatóak négy kötetben.

Nem valami közlékeny férfiú, minden szót szinte úgy kell kihúzni belőle; csak arra válaszol, amit kérdezek. Az átfutási idő náluk most éppen négy év, és emiatt kétségbe van esve. Mondom neki, hogy nálunk régóta ennyi – csakhogynáluk azelőtt legfeljebb két év volt. A versek különösen sokáig állnak a szerkesztőségben, lévén kevésbé rentábilisak. Tehát egyáltalán nem mindig a nyomda a ludas. Egy verseskönyv önköltsége 170 zloty körül van, ami a mai könyvárak mellett háromszoros ráfizetést jelent, még ha az utolsó példányig elfogyra is. Évente 100-120 kötetet adnak ki, ebből 20 esik a költészetre.

Ami a cenzúrát illeti, amire eleinte féltékeny vagyok rá, itt teljességgel nyilvános és elfogadott beszédtema – tudniillik létezik cenzúrahivatal. A hadiállapot alatt a kéziratot kellett ott bemutatni, ami rendkívüli intézkedésnek számított. Most az első korrektúrák utaznak a területi cenzúrahivatalba (Okręgowy Urząd Kontroli Książki, Prasy i Widowisk). A cenzori beavatkozások rendszerint nem általános (betiltás), hanem inkább javító-módosító jellegűek.

Átkísér a reklámrészlegükre, ahol egy kivételével minden általam óhajtott könyvet megkapok; azt az egyet azért nem, mert már csak tizenkét példány van belőle raktáron – Kofta *Wióry* című regényéről van szó –, és sajnos kapok három ráadás könyvet is, amelyek utólagos betekintéskor tiszta papírpecsételést bizonyulnak.

Hazacipelem a zsákmányt, aztán gyalog indulok a *Poezja* szerkesztőségébe. A *Poezja* az az irodalmi folyóirat, amelyikkel először találkoztam, még 1966-ban, amikor hősiesség elhatározással egy orkánözvetűn. „kempingnadrágban”, egy „vietnami” gumipapucsban (aminek a pántja első nap elszakadt) és egy – szintén szakadt fülű – aktatáskával a hónom alatt, de kalandokra éhesen – és folyton éhesen – körül-autóstopoztam Lengyelországot. Akkor vettem meg a *Poezja* egyik számát, ami akkor, ha nem vagyok olyan görcsös, ha nem olvasgatom és szavalgatom magamban, albérleti szobámban hajnalig József Attilát – egy új világot nyithatott volna meg előttem: a miénknél sokkalta modernebb költészetét. Így csak Jastrun egy versének igen nehézkes lefordításáig jutottam el – lefordítva sem tudtam vele mit kezdeni, hogy lehet verset írni egy fa görcsös ágairól – ágakká fásult viharzás, írja Jastrun. Egyedül Lorca Duende-tanulmánya volt az, amit ebben a számban él-

⁷⁶ Ernest Bryll (1935) költő, dalszövegíró, műfordító. 1974-78-ban a londoni Lengyel Intézet igazgatója, 1991-1995-ben Lengyelország írországi nagykövete volt.

⁷⁷ Marek Hłasko (1934-1969) próza- és forgatókönyvíró. Nem fejezte be a középiskolát, évekig teherautósofőrként dolgozott. Első irodalmi sikerei után, 1958-ban Párizsba utazott, és attól kezdve külföldön élt, fizikai munkából tartotta el magát. A hatvanas évek kultuszírója volt, de több regénye értékállóan bizonyult.

vezetel olvastam. Szobrászati fotóreprodukcióit furcsálkodva nézegettem – csaknem tíz év kellett ahhoz, hogy megtudjam, mi az a „mobil”. De hát nem voltam eléggé fogékony, és így a mi új Kassákunk Zalán Tibor lett. Vajon 1966-ban ő tudta-e, mi az a „mobil”? És vajon mindez beleszámít-e a záróvizsgába?

Bohdan Drozdowski,⁷⁸ a *Poezja* főszerkesztője talán megsejthette, milyen alkalmatlan olvasója voltam én ennek a lapnak – mindenesetre tökéletesen megfeledeztem a megbeszélte találkozóról. Így fél órát töltöttem a szerkesztőség folyosóján, egy kiselejtezett íróasztalon üldögélve, azon a hosszú és némileg kacskaringós úton elmélkedvén, amit a lap első kézbevételeitől eddig a látogatásig megtettem. Sokat fordítottam azóta ezeket a „modern” költőket, és nagyon jól tudom, hogy minden formai és hagyománybeli különbség ellenére (ezek a különbségek bizony mindenképpen az ő javukra dőlnek el, ha ilyen összevetésnek sok értelme volna) a lengyel költészet ugyanabban a cipőben jár, mint a magyar, és ha megszakad se tehet mást, hiszen ha kibújna belőle, járása attól nem szabadabb lenne, inkább meztellábasan tüskébe sántikáló. Nemzedéktársaim némelyike most kezdi ezeket a tüskéket sziszegve kihúzkodni, vagy – ki hogyan – szenvedő ábrázattal és együttérzést követelve mutogatni. Megint mások vaj egy kicsi tövist keresnek lázasan, mert ők már azt gondolják, hogy ez a szenvedő ábrázat a költészet maga.

Elrobg előttem egy kövérkés, szakállas, már ránézésre igen rabiátus úr, becsörtet a főnöki irodába – ő lenne tehát, akire várok. Rögtön ki is rebben a titkárnője, és tessékel befelé. Drozdowski nagy kéziratköteteket hány az asztalra táskájából, nagyon is emlékezett ő a találkánkra, csak hát – máma gyalog jött. No jó.

Mindjárt kezdetnek a lap tematikus számaival dicsekszik, láthatóan ez az ő találmánya. Láthatóan igen elfoglalt – magával. Amit én kérdenék vagy mondanék, a legkevésbé sem érdekli. Például közbeszúrom, hogy a tematikus szerkesztés azt jelenti, hogy a folyóirat a legkevésbé sem „folyó”, inkább „álló”. Ellenben mikor arról értesítem, hogy olvastam nyilatkozatát a márciusi számban, mintha hájjal kenetnének. Már az is furcsa kissé, hogy egy főszerkesztő a saját lapjában nyilatkozzék drága oldalakon keresztül, hát még ha ezeket az oldalakat annak felsorolásával tölti meg, kik és milyen alkalmakkor támadták őt igaztalanul, évekre visszamenőleg, s ezekben a vitákban ő miképpen diadalmaskodott végül. Noha mindez engem tüntetően nem érdekel, harcai, vitái és üldöztetései történetére beszélgetésünk folyamán is minduntalan visszatér. Makacsul a fiatal költőkről kérdezgetem őt – türelmét vesztvén végre behívja Gašiorowskit,⁷⁹ mondván, hogy erről kérdezzem őt. Energikus, szikár, őszesfekete szakállú ember – talán egy kicsit túlságosan sima és tárgyyszerű ahhoz, hogy igazán költő benyomását kelthetné. Eléggé szökellve, csapongva fejbévág húsz-harminc névvel – csupa olyan, akiről eddig nem hallottam –, úgy látszik, a *Poezjának* saját tenyészete van. Végül: jöjjenek vissza másnap, ad egy listát címekkel.

Ebédtelek egy útbaeső bárban, aztán irány a PIW. A főszerkesztőhelyettes: nagyon fiatal, nagyon gyáva, nagyon formális – és nagyon ellenszenves. Egy-két tessék-lássék kérdés után végre lekísér a reklámozástáyra. Megkapom az éves terveket – másnapra nézzem ki belőlük, hogy mi kell, és jöjjenek vissza.

Hazamegyek, írogatok. Gabi visszajön Wilanówból. Volt az agg festőnél, nem lehetett kitérni, pontban ötkor várnak minket. Készültek, vendégeket hívtak. Telefon Renardnak: nem tudunk ma kimenni hozzájuk.

⁷⁸ Bohdan Drozdowski (1931) költő, prózaíró, színpadi szerző, előbb a *Współczesność*, majd a *Poezja* című folyóirat főszerkesztője.

⁷⁹ Krzysztof Gašiorowski (1935) költő, esszéíró. A Hybrydy Klubból indult költőcsoport tagja. 1979-től „Almanach” fedőnéven a politikai rendőrség ügynöke.

Fél óras kínos beszélgetés. Szerencsére Hanka néni viszi a prímet. Megpróbál megerősöszkolni, hogy fordítsam Hlakowiczównát, hiszen most halt meg, és verset írt Ady kedves jó anyukájához. Ki-kitérek, majd süket hallgatásba burkolózom. Végre jönnek a beígért vendégek: Leszek Prorok,⁸⁰ kappanhangú, köpcös, az agg festőnél értelmesebb és érdekesebb férfiú a feleségével. Nagy garral, ünnepélyességgel átvezetnek minket a másik szobába: ezüst eszcajg, porcelán tányérok, mindegyiken egy fél zsemle vajjal, egy darab szardíniával. Elfogyasztjuk; következik az agg festő műve: tökfőzelék „magyar módra”, vékonyra vágott húsokkal és bunkó nagy főttkrumplikkal. Utána csokoládépudding valami gyümölcscsel; tea és sárga cseresznye; egy-egy pohár pezsgő. Alaposan kitettek magukért.

Sajnos, közben alig sikerül Prorokkal szót váltanom. Annyit tudtam meg, hogy az írószövetség vezetőségének tagjai tárgyalnak a minisztériummal. A fő vitapontot a külföldön publikálók problémája képezi – kizáratni vagy legalábbis globálisan elítéltetni szeretnék őket. A felfüggesztést meghosszabbították, és még egy hosszabbításra van lehetőség. A vezetőség főleg a helsinki egyezményvel érvel. A puccs után 28 író lépett ki csak Varsóban a pártból (Prorok nem párttag). A megmaradtak közül most többek közt Grześcakot⁸¹ baszogatják. Kilépett T. Nowak is.

Az agg festő azt állítja, hogy Nawrockival⁸² plágium-pöre volt.

Proroknak azt mondhatták, hogy én specialiter őt akarom fordítani – hozott nekem egy táska könyvet.

Az agg festő megpróbálta rám sózni egy Prorok-fordítását, és egy írását Hlakowiczównáról, amit Fodor Bandi most küldött vissza neki, Piłsudski magyarországi népszerűtlenségére hivatkozva.

Gabival mindenáron Adyt akarnak szavaltatni. Végül, hiába próbálja megúszni, elmondatnak vele egy Wyśpiańskit és egy Miłoszt.

Prorokék most készülnek Hajdúszoboszlóra. Úgy tudják, Pécs mellett van – íme a másik motívum – gyorsan megmagyarázzuk, hogy nagyon messze van. Prorok tesz még egy próbálkozást, arra hivatkozik, hogy Magyarország kis ország, ott minden közel van, és az egyik dedikációjában is pécsi viszontlátásban reménykedik. Végre – hét körül – szabadulunk. Éjfélig csinálom a listát a PIW-nak.

Július 8. Péntek

Reggel bementem három csokorral a minisztériumba (szegfűk – 300 Zł.) Irina Jeloneknek – aki most is nagyon segítőkész, megadja a címet, ahol Krakóban 260-ért „Ibusz”-szobát kapunk; Krystyna Horstnak – ő most leültet, de rögtön felállok. Hát, ha siet... mondja. Eddig mindig ő sietett, soha nem volt ideje rám, hát LFS. Wiechnónak – megkér, hogy ha visszajövök, még menjek be hozzá, levelet akar küldeni. Bocsánatot kér a „kezdeti félreértésekért”, és hogy ugye jó volt a kiadókat végiglátogatni Varsóban. Persze, nem erről volt szó egyáltalán – de nem mondok rá semmit.

Az Agencja Autorów irodájában leadom a számlát, de nem tudják kifizetni, csak majd ha visszajövök; akkor még Krakóból is hozhatok számlát. Kapok egy köteg angol és francia nyelvű reklámfüzetet – Szymborskáról, Nowakról stb.

⁸⁰ Leszek Prorok (1919–1984) író, dramaturg. A Honi Hadsereg katonájaként harcolt a varsói felkelésben. Novelláskötetek és szatirikus írások szerzője.

⁸¹ Marian Grześcak (1934–2010) költő, prózaíró, műfordító. Szinte valamennyi varsói irodalmi lap szerkesztőségében dolgozott. 1983-ban kizárták a pártból. 1989 után Prágában konzul, Pozsonyban pedig a Lengyel Intézet igazgatója volt.

⁸² Aleksander Nawrocki (1940) költő, prózaíró, esszéista, könyvkiadó, a magyar irodalom fordítója, a Varsói Nemzetközi Költőtálalkozó szervezője.

Tizenkettőre visszamegyek a *Poezja* szerkesztőségébe – lista persze nincs. Gąsiorowski ad két debüt-antológiát, és annak a címét, aki ezeket szerkesztette – tőle kérhetem a többi. Drozdowskit megkérdezem, nem akarnak-e magyar számot. Csak csere-alapon, két-két személy utaztatásával – ha segíteni akarok ebben, szívesen elfogadják. Drozdowski ki-megy, Gąsiorowski a politikáról beszél – „ten kowboj szaleje”.⁸³ Csak Leśmian tudta a művét kívül tartani a politikai kontextuson – egyetlenként az egész lengyel irodalomban. Herbert nem eredeti, bár jó: két igazodási pontja Różewicz és Miłosz. Az emigrációt illetően kissé rosszálló a véleménye, és főleg az esélyeit illetően pesszimista: a nyelv elavulása, elfásulása miatt.

A PIW-nak negyvenpontos listát csináltam, azzal, hogy kb. az első húszat fogom elhozni. A tizenharmadik pontnál a nő – bár nagyon barátságos – megjegyzést tesz a „széles érdeklődésemre”, ezért tizennégynél abbahagyom. Ez nagyjából a költészeti alapkönyvtár a 20. századból. Gabi közben elvitte Á-nak a Woroszyński-naplót. Kettőre kéne Renardhoz mennünk, de előbb ebédelünk. Háromnegyed háromra érünk ki. Renard takarít, kicsit meg van bántva. Félreértettük egymást, mostanáig ült bent az intézetben, ott várt minket. Mi örülünk, hogy a dögnehéz könyvcsomagokkal egyáltalán odaértünk.

Renard szemlátomást készült. Odahívta Zosiát, a pszichológuslányt az intézetből, aki, úgy tűnik, szeretné megkaparintani magának, és nagyon helyes lány különben; és egy Grzegorz Walczak⁸⁴ nevű ifjút, aki regényt, verset, színdarabot, rádiójátékot írt, most meg egy fantasztikus regényt. Nem rossz ürge, de a versei, amiket mutogatott, elég közepek, inkább csak szellemesek. Kaptam egy köteggel, hogy válogassak belőlük Krakkóban, és majd hagyjam ott Renardnál. A belgrádi egyetemen lengyel lektor; egy szőke lány van vele, aki közben Gabival angolul beszélget, és igen radikálisan nyilatkozik. Szegény Renardnak megittuk vagy három üveg (egri) vörösborát. Amikor Walczakék elmentek, akkor kezdtek még Zosiával saslikot sütni. Megettük azt is. Közben meg Jacek Kaczmarskit hallgattunk – igen kemény dalok. Lengyel történelem; Bruno Jasiński sírfelirata; Vörös autóbusz stb. – Renard kétsoronként „fordította” nekem, mert az énekelt szöveget nem érttem. Kaczmarski három éve kilépett, a SzER-nél működik, semmi esélye a visszatérésre. A banda másik két tagja itthon van – de az már más. Egy kis Viszockijt is hallgattunk – fantasztikus.

Éjjel kettő körül értünk haza, jórészt gyalog. És még össze kellett csomagolni.

Július 9. Szombat

Hajnali hatkor indulás Krakkóba. Végig szorosan ülünk a fülkében. Gabi alszik valamennyit, én nem. A fizetővendég-szolgálat irodája egykor nyit, addig csomagból eszünk a Plantyn, Gabi alszik egy padon, én nem tudok. Fél óra sorbaállás után kapunk egy szobát a Grabowán – nekem 125, Gabinak 175, és még 33 zlotyt rátesznek. Kimegyünk buszszal és villamossal (17-es villamos, 102-es, 152-es busz) – és azóta itt ülünk a fűvön a ház előtt. Most hat óra van, és nekem nyolckor Kornhausernál kell lennem, LFS. Hétkor elmegyek telefonálni az irodába – ez még sose fordult elő, mondják, a házigazdáéknak jönniük kell. Ha kilencig nem jönnek, szállodát biztosítanak számunkra.

Visszamegyek a házhoz. Tíz perc múlva jön egy hatvan feletti férfi kocsival. A szoba földszinti, linóleumpadlós, az asztalon festett pléhtálca. A víz nem meleg egy percig sem; csak egy kis szűk klozett+mosdó van. A férfi tudni akarja, mikor megyünk el reggel – a biztonság kedvéért korábbi időpontot mondok: nyolc körül.

⁸³ „ez a kovboj megbolondult” – nem tudom rekonstruálni, kire mondta: Wałęsára vagy Jaruzelskire-e.

⁸⁴ Grzegorz Walczak (1941) a felsoroltakon kívül kabarédalok szerzője, a szerb és horvát irodalom fordítója, nyelvész.

Július 10. Vasárnap

Aztán másnap tízig alszunk. Gabi épp teát készít, és elpattan az egyik pohár, úgyhogy úszik a szoba, mikor idegesen bekopog, bejön, és reklamál, hogy mikor megyünk már el, mert neki be kell mennie a feleségéhez a kórházba. Gabi nagyon ideges lesz, egymással is összekapunk. Elindulunk a városba – tudni akarja, mikor jövünk vissza. Hatkor akarunk hazajönni – én ötöt mondok, és ezt tudomásul veszi.

Eszünk, aztán tengünk-lengünk a belvárosban. Én elintézek néhány telefont. Összefutunk véletlenül Felczakkal – elhív minket valamit inni. Csak teát fogadunk el. Főleg Gabi beszélget vele, én nyomott vagyok. Megbeszéljük, hogy szerdán elvisz minket a *Tygodnik Powszechny* szerkesztőségébe. Valami üres lakást emleget, ahol lakhatnánk. Mondjuk neki, hogy hétfőtől lesz egy helyünk a belvárosban, erre eláll tőle, és amikor kerülővel megpróbálók visszatérni, azt mondja, Szymańskit kérdezzem meg.

Fél négy körül eszembe jutnak B-ék.⁸⁵ Kimegyünk hozzájuk, az öreg fogad alsógatyában. Nagyon meggömbült a háta. Éppen a menyét, Vojtek feleségét ebédelteti, aki most utazik haza Varsóba. Megjön Piotr is, kiülünk vele az erkélyre. Másfél éve elvégezte a bányászati-kohászati akadémiát, most ott tanít bányagéptant. A mama két hete kórházban van agyvérzéssel, nem tud beszélni. Megegyezünk, hogy még visszamegyünk majd (számit és csokoládét viszünk), Piotr talán tud Kaczmarski-szövegeket szerezni nekem.

Hat körül érünk haza, a házigazdánk nem tesz megjegyzést. Kimosom a farmeromat, és kiakasztom száradni – tíz perc múlva nincs sehol. Megijedünk, azt hisszük, ellopták. Nem, a házigazdánk felvitte magához, kicentrifugázta és kitergette. Este Kornhauser-verseket olvasok. Jókat.

Július 11. Hétfő

Tizenegy körül összecsomagolunk és bemegyünk a turisztikai irodába, ahol megkapjuk a másik vendégszoba címét. Ebédelünk, aztán elmegyünk oda. A csengetésre nagy nehezen elővánszorog egy borostás rokkant férfi. Megengedi, hogy otthagyjuk a csomagjainkat, de ötkor lehet csak elfoglalni a szobát.

Végeérhetetlen ténfergés Krakkóban. Veszünk nekem egy táskát.⁸⁶ Elmegyünk Kwiatkowskiékhoz. A felesége van csak otthon – délután hívjam. Itt-ott üldögelünk, újabb táskaboltokban járunk. Megveszem a vajdaság térképét. Sikerül újra beszélnem Szymański feleségével: holnap várnak minket. Ötkor vissza Kwiatkowskiékhoz: jöjjenek hatkor. Hazamegyünk – a szoba kicsi, de izléstelen. Vízet forralni, dohányozni, az ágyra ülni nem szabad. Az agg hadfi negyedóra hosszat írogatja ki az adatainkat az útlevelelünkéből.

Vágtatva érünk Kwiatkowskiékhoz. Apró kis dolgozószoba. Kínálgat, a hagyományos barátságára akar inni velünk, de csak teát fogadunk el. A *Pismo* szerkesztőségét lemondásra kényszerítették, – az egész gárda megy. A *Koniec wieku* laptervet nem fogadták el – a lap neve továbbra is *Pismo*, egészen más gárdával és tartalommal. Erre nincs jogszabály.

A fiatalok közül Polkowskit (csak illegálisan jelent meg, kivéve a *Pismo* egyik '81-es számát) és Bronisław Majt⁸⁷ ajánlja – ő is a Krupniczán⁸⁸ lakik, a bal oldali udvari lépcső-

⁸⁵ B-ék középső fia, Maciej a barátom volt, 1968 nyarán együtt csövezünk a Balaton és a Velencei tó körül. A hetvenes években öngyilkos lett.

⁸⁶ Egy hatalmas, fekete bőr utazótáskát. Gabi, aki vonattal megy majd haza, vagy húsz kiló számitdatot fog átcsempészni benne.

⁸⁷ Bronisław Maj (1953) költő, esszéíró, műfordító. A *Pismo* szétverése után évekig felolvasott folyóiratot „szerkesztett” *Nagłos* címmel a krakkói Katolikus Értelmiségi Klubban.

⁸⁸ Krakkóban akkoriban két épületben utaltak ki lakásokat íróknak. A belvárosban a Krupnicza utcában álló régi épületben, ahol az írószövetség étterme is volt, illetve egy Chrobry utcai toronyházban, ahol Kornhauserék, Zagajewskiék és Szymańskiék is laktak.

házban, a negyedik emeleten, szemben a padlásfeljáróval. Neki két legális kötete van. Kölcsönkérném ezeket, de azt mormogja, hogy „nem nagyon szívesen”, nem erőltetem tovább. Ajánlja figyelmembe Marian Jachimowiczot,⁸⁹ akinek magyarországi múltja van, és az avantgárdból indult. Mondom, hogy ismerem, fordították is nálunk. Elsorolom, ki van és lesz lefordítva a jelentősebb költők közül. Aztán a fiatalok helyzetéről kérdez, elmondom, hogy három nemzedék torlódott össze. A nyelvi érzékenységről esik még szó: hogy náluk és nálunk éppen fordítva kezdődött: ott a költészetben, nálunk a prózában. Talán, mondom, a szubjektum kevésbé problematikus és autentikusabb, mint a viszonyok és az intézmények. A népi-nemzeti tradíció szerint kettő, nemesi hagyományok náluk is vannak. Egy, mondom én, a különbség csak történeti: ebben a században csak a népi írók foglalkoztak a nemzeti kérdésekkel.

Felmegyünk még Maj lakásához, de nincsenek otthon. Elmegyünk az Oleandry nevű híres ifjúsági szállásra, de csak közös szobában és egyetlen napra tudnak helyet adni. Telefonálok Szymborskának: nagyon kedves, holnap hatra vár minket. Hazamegyünk, megfürdünk, Gabi titokban kimos egy-két ruhadarabot. Lopva cigarettázunk az ablakban.

Július 12. Kedd

Majdnem délig aludtunk, majd teáztunk egyet (én kettőt). Elmegyek a *Pismo* szerkesztőségébe, ahol Jan Prokop⁹⁰ fogad, nagyon kedves, energikus, értelmes, topis, fülig szakállas egyén. Közben befut Kwiatkowski is, meg egy nő, akit nem ismerek, de aki előtt nyugodtan beszélgetnek. A *Pismo* 5. száma nyomdában van, az talán még megjelenik. Össze van állítva a 6. szám is, de a sorsa már igen kétséges. Érdeklí őket a magyarországi helyzet, beszélnek nekik a reformokról stb. Prokoppal rögtön megtaláljuk a közvetlen hangot. Kimenet, a lépcsőházban a kezembe nyom némi illegális anyagot, kölcsönbe. Kołakowski és hasonlók, prima dolgok.

Gabi eközben a múzeumba akart elmenni, de zárva volt. A Ryneken találkozunk, ebédelünk, és – túl korán – elindulunk Szymańskiékhoz. Közben özvívízszerű eső támad, amit a postán vészeli át. Együttal feladunk néhány képeslapot – az öregúrnak,⁹¹ a házinénimnek és Cs. Lajoséknak. Szymański⁹² kicsi ember, szürke kefefrizurával és szlachcic-szakállal. Eleinte igen merev. Vodkát iszunk narancslével. Szállás-ügyek és irodalom. Áthívják Prokopot, aki hamarosan jön is, hozza a *Pismo* beígért korábbi számait. Megjelenése oldja a hangulatot. A beszélgetés Bélus eredeti szándékai és esélyei körül forog. Megint próbálom érzékeltetni a magyarországi helyzet különbségét. Ha ők rosszabbodásra játszanak, mondom, félok, hogy az érdekeink szögesen ellentétesek lesznek. Szymański szerint ez csak szórványos, és nem is igazán átgondolt vélemény. Ettől egy kicsit megnyugszom. Felhívják Szymborskát, hogy később érkezünk. Végül taxin megyünk Prokoppal, virágot sem viszünk.

Szymborska nagyon kedves. Muszáj konyakot innunk. Átnézi a válogatásomat,⁹³ azt mondja, körülbelül ő is ezeket szokta adni. Persze, van, amit nem lehet lefordítani. Én is találkoztam egy olyannal, mondom. Kéri, mutassam meg, melyik az, de sok lapozgatás

⁸⁹ Marian Jachimowicz (1906–1999) költő, festő, magyar költők fordítója. 1917–1922 között Budapesten élt, állatpreparátorként dolgozott. Első verseskötete csak 1957-ben jelenhetett meg. 1981 után elhallgatott. 1992-ben adta ki emlékiratait *Mój Paryż nad Dunajem* (Az én Duna-parti Párizsom) címmel.

⁹⁰ Jan Prokop (1931) költő, prózaíró, műfordító.

⁹¹ Lukácsy Sándor, Gabi atyai barátja.

⁹² Wiesław Paweł Szymański (1932) kritikus, irodalomtörténész, író, '89 után a Jagelló Egyetem professzora. Magyarul *Órák helyett percek* című regénye olvasható.

⁹³ A *Csodák vására* című kötetről van szó, amelyet én válogattam és szerkesztettem. 1988-ban adta ki az Európa.

után sem találom. Költészet és politika a következő téma. Bevallom, hogy a politikát én sokszor kényszernek érzem – ő hevesen helyesel –, csakhogy számunkra másik történelem adatott. Azt mondja, ő anakronisztikusnak érzi, amit csinál – általános történelmi szempontból. Kedves zavarral vallja ezt be.

Azt hiszi, hogy én fogom fordítani a kötetet. Mondom, hogy nálam sokkal jobbak. Kéri, hogy olyanok legyenek, akiknek van humoruk. Az ő versei szomorúak, de humor nélkül végük van.

Nagyon szereti a magyar dolgokat. Borzasztó, hogy nincsenek jó fordítások. Nawrockit illetően megegyezik a véleményünk. Nowak Nagy László-fordításait dicsérem. Valamit olvasott ő is Nagy Lászlótól. Érdekelne, hogy én miket írok; szeretné látni a kötetemet. Nowak és a Nowa Fala között helyezem el magam.

Új verseit nem tudja most átgépelni. Valaki beteg a családjából, és szabadságra fog menni, augusztus közepén jön meg. A *Twórczoščban* és a *Pismo*ban közölte ezeket. Mondom, majd megkeresem. Ami pedig a közöletlen verseit illeti, szeptemberben küldjek valakit levéllel, és listával arról, ami megvan. Akkor majd elküldi a többi.

Közben megjön Kornel Filipowicz egy francia (belga) házaspárral, akik közül a nő – miután turistaként megtanult lengyelül – szintén fordít. El akarunk menni, de nem engednek.

Kornel a benyomásaimról érdeklődik. Megemlítem, hogy szabadabb a sajtó, mint nálunk, erre dühbe gurul, és odavágja elém a *Pismo* egyik számát az asztalra: „Volt egy lapunk, és most vége!” Nem vagyok naiv, mondom, a szabadságot viszonylagosan értettem. Wisława nagyon kedvesen a védelmébe vesz: Tudom én, mi a helyzet, hiszen most voltam a *Pismo* szerkesztőségében.

Vörösbort iszunk, majd vacsorázunk. Többször el akarunk jönni, de marasztalnak. Szymborska keresztszülőnek ajánlkozik. Filipowicz Kassáért és Moholy-Nagyért lelkesedik. Átmegyünk Wisława dolgozószobájába, dedikálja a könyvét. Közben megtalálom a lefordíthatatlan verset. Tanácsa szerint magyar megfelelővel lehet az „Urodziny” („Születés”) szójáték-párjait helyettesíteni. Kapok tőle egy kéziratot is. Negyed tízkor jövünk el. Jó darabon – lelkesedésből – gyalog megyünk.

Július 13. Szerda

Korábban indulunk el, hogy Kornel tanácsát követve benézzünk az írószövetség itteni titkárságára, de az csak tizenegykor nyit. Nekünk viszont tizenegykor a Literackában⁹⁴ van találkánk Felczakkal. Nagyon kedves. A szállásunkra rögtön rákérdez, és mi elpanaszoljuk, milyen kibírhatatlan. Programot állított össze nekünk: megnézzük az egyetem régi kollégiumát, és elmegyünk az egyetemi könyvtárba a Slawkowskán, ahol az igazgató barátja. Nagyon kedvesen fogadnak minket: minden nap nyugodtan dolgozhatok az olvasóteremben. Benézzünk a *Tygodnik Powszechny* szerkesztőségébe; meg kell majd kérdeznem, kivel beszélgettem ott.⁹⁵ A Znak egy részvénytársaság, a *Tygodnikon* kívül könyveket és egy *Znak* című folyóiratot ad ki. A részvényesek nem kapnak osztalékot a profitból. Csak '53-'56 között nem jelent meg, amikor Wyszyński⁹⁶ börtönben ült. Eredetileg egyházi tőkével működött, most már önfenntartó. A lapengedélyük havonta hetvenezer példányra szól, de kétszázet is el tudnának adni. A részvénytársaság egy 1925-ös törvény alapján működik. Cenzúra az első korrektúra alapján. A törölt szövegrészeket a lapban a törvénycikkre való hivatkozással jelölik. A pápa és az egyház tekintélye, a lap tradíciója,

⁹⁴ Ha jól emlékszem, ez a Kawiarnia Literacka nevű cukrászda az írószövetség épületében, a Kanonicza utcában.

⁹⁵ Máig sem tudom.

⁹⁶ Stefan Wyszyński (1901–1981) érsek, 1948-tól Lengyelország prímása, 1953-tól bíboros.

a munkatársak szabad választása a lap és a földalatti sajtó között – ezek a tényezők biztosítják az autonómiájukat. Az egyik szerkesztőségi szobában hatalmas Szolidaritás-plakát.

Befut Szymański. Nem tudta, hogy a belgák nem laknak már a Kanoniczán (nekünk tegnap Kornel megmondta). Hívjuk fel, és meglesz a szoba. Felczak eljön velünk. Az előtérben Prokop és Filipowicz nagy vitába merülve. Kornel csak annyit szól oda, hogy megvan a szoba. Megkapjuk a kulcsot. A nők az irodában egy kicsit szörnyülködnek, hogy ilyen hosszú időre, de Felczak a verseskötetemet lobogtatva jobb belátásra téríti őket.

A szoba csodálatos, hatalmas, gyönyörű. Nagy örömezés. A kisöreg elvisz minket még egy borozóba, és két-két deci vörösborot rendel. Rákérdez a vallásunkra – megmondom neki, hogy ateista vagyok. Gabi mesél olaszországi vallási élményeiről, és ezzel ki segít a bajból. Kicsit később, az egyház eltérő magyarországi és lengyelországi szerepéről szólva megjegyzem, hogy itt talán én is katolikus lennék. A kisöreg elég könnyen napirendre tér a dolog felett; Gabi szerint tetszünk neki. Valóban, ma már összehasonlíthatatlanul oldottabb. Persze, lehet, hogy eddig inkább mi voltunk merevebbek.

Némi bonyodalom árán sikerül lemondanunk az eddigi szállásunkat, és villámgyorsan áthurcolkodunk ebbe a csodálatos szobába. Mostantól tea, cigaretta stb. – amit csak akarunk.

Július 14. Csütörtök

Háromig az egyetemi könyvtárban szótárakozok, életrajzoknak nézek utána, és elkezdem a '18 utáni irodalom történetében a Skamander-fejezetet olvasni. Hazaviszek egy lengyel-magyar szótárt. Délután itthon olvasom az apróbetűseket.⁹⁷

Július 15. Péntek

Egykor Felczakkal találkozunk a Literackában. Ad egy kis pénzt kölcsön, amíg az enyémet megkapom. Odaadom neki kéziratban két lengyel vonatkozású szonettet. Ha igaz – Ildikó⁹⁸ meghívót küldött neki –, szeptember 12-én jön két hétre Pestre. Invitáljuk Pécsre – majd Csabával⁹⁹ meg kell beszélni, hogyan találkozunk vele. Itt már többet nem találkozunk, mert Zakopanéba megy.

Megkérdezem, hogy került kapcsolatba a magyarsággal. Poznańi egyetemista korában a professzora mondogatta, hogy valakinek meg kellene tanulni magyarul – így aztán jelentkezett a lektorátuson; aztán a háború előtt egy évet töltött az Eötvös Collegiumban. Utána a lengyel kormány megbízottjaként dolgozott; járt Pécsváradon is, ahol egy „továbbítási pont” működött.¹⁰⁰

Délután, térkép nélkül, Nowa Hutát nézzük meg. Az első villamosvégállomáson véletlenül rábukkanunk a mistrzejojicei Kolbe-templomra.¹⁰¹ Hatalmas, világos felületével külsőséges, politikai, népgyűlési csarnok jellegű.

A második busz elvisz a hengerműig. A harmadikkal elmegyünk a Lenin-kohó előtt, és végre elérünk a régi főtérré. Lefényképezem a híres gnóm Lenint, a törpe óriást. A legelhibázottabb szobor, amit életemben láttam. Sétálunk a főutcán, és egy könyvesboltban megveszem Peiper futurista (?) poémáját Gdynia építéséről (*Na plaży*). Szymańskiék holnap várnak.

⁹⁷ 1981 után a külföldön, illetve otthon illegálisan kiadott folyóiratokból A/6-os méretre kicsinyített változatot is készítettek, amit könnyebb volt szállítani és elrejteni.

⁹⁸ Rosonczy Ildikó történész, Kovács István felesége.

⁹⁹ Kiss Gy. Csaba (1945) irodalomtörténész, a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja, a Magyar-Lengyel Történész Vegyesbizottság tagja.

¹⁰⁰ A háború alatt Londonban működő emigráns lengyel kormányról van szó. Felczak a lengyel hadsereg Magyarországra menekült tagjait segítette át a déli határon, hogy csatlakozhassanak a szövetséges erők keretében harcoló lengyel egységekhez.

¹⁰¹ A II. János Pál által 1983-ban felszentelt templomot az auschwitz-i táborban meghalt és 1982-ben szentté avatott ferencesrendi szerzetesről, Maksymilian Maria Kolbéról nevezték el.

Július 16. Szombat

Délelőtt ágyban olvasom az apróbetűsöket. Gabi Kazimierzben és Stradomban. A Rondón ebédelünk, és háromra megyünk – virággal – Szymańskiékhoz. Üdítőt iszunk jéggel. Egy kiállítást ajánlanak, a kurátornak, Rostworowskinak ez már a második tematikus kiállítása a Galeria Sztukiban. Az első december előtt volt: „Polaków portrety własne” („Lengyelek önarcképei”) – egy vaskos albumot mutatnak róla. A bogárhátú Volkswagen-jükkel kimegyünk Modlnicába. Nemesi kúria, a család utolsó tagja író és műfordító volt. Most az egyetem vendégháza, valóban nagyon szép, és ugyanaz a kultúra, mint pl. nálunk a Berzsenyi-kúria. Az udvaron óriási szomorúfűz, a parkban többszáz éves tölgyfa, odvában vadméhcsalád. Szymański rosszul van. Hónapok óta ma először sikerült heringet szerezniük, jó sós volt, és most mindenütt vizet keres, és szenved a hőségtől. Ha rektor lesz, ide fog meghívni bennünket, ígéri. A kúria mellett új fatemplom áll.

Visszamegyünk Krakkóba, borozunk és kólázunk a Literackában. Szymański a regényéről beszél, a januári felkelés körüli időkben játszódik. Most adom át Csaba üzenetét: az Európánál lektorálták a könyvét. Aztán Miciński¹⁰² kerül szóba – róla írta az első esszéjét. Megígéri, hogy a *Znakn*nál előkeríti Miciński ott kiadott összes írásait. Nem fordítanám-e a regényét, kérdezi, aztán észbe kap, hogy hiszen még nem is ismerem. Megígéri, hogy ad egy példányt a Miciński-esszéjéből.

Július 17. Vasárnap

Délelőtt megnézzük a kiállítást, amit Szymańskiék ajánlottak. Jacek Malczewski¹⁰³ elképesztő önarcképe.

Délután elmegyünk Majékhoz. Bronisław nagyon barátságosan fogad, és nagyon határozottan nyilatkozik. A *Student* folyóirat új szerkesztőségében dolgozott – az egész szerkesztőséget kirúgták. „Farkasjegyet” („bilet wilczy”) kapott, ami azt jelenti, hogy nem dolgozhat újságnál, folyóiratnál (a *Tygodnik Powszechny*t kivéve). A Jagello Egyetem modern lengyel irodalom tanszékén van állása. Részt vett a Teatr KTO munkájában. A KTO a híres Teatr STU-ból, illetve amellett jött lére, miután a STU professzionális státuszt kapott, és kissé elhalványult ellenkulturális jellege. Mostanában, az anyagi és adminisztratív nehézségek miatt, a tagok részben visszapártoltak a STU-hoz, részben, mint ő, abbahagyták. Legsikeresebb előadásuk az irodalmi szövegekből összeállított „Ogród pokus” („Kísértések kertje”) volt 1980-ban. A fordulattal megváltozott az akusztika. Nehéz lesz a tél. Tíz óra körül jövünk el tőlük. Gabi otthon kézzel másolja Ryszard Krynicki *Nasze życie rośnie* című kötetét.

Július 18. Hétfő

Délelőtt a könyvtárban dolgozom. Az írószövetség irodájában megtudom Leszek¹⁰⁴ címét és telefonszámát, de sajnos szombaton elutazott a tengerhez, így tehát ezt elszurttam. Telefonon beszélek Szymańskival, megbeszélünk egy találkozót másnapra. Délután otthon olvasok, Gabi szövegeket másol. Este ő a KTO Színház előadására megy a Barbakánba. Głowacki *Paradis* című darabját játsszák. Én Jan Polkowskit látogatom meg, Maj és Kwiatkowski ajánlásával. Kemény, hideg, szőke; nehezen értünk szót. Szélsőségesen el-

¹⁰² Tadeusz Miciński (1873–1918) a Młoda Polska (lengyel szecesszió) irodalmának jelentős alakja, költő, misztikus regények szerzője, a szürrealizmus előfutára.

¹⁰³ Jacek Malczewski (1854–1929) a *fin de siècle* kiemelkedő festője. Művészetét a szimbolizmuszhoz sorolják. Valószínűleg a jakut sapkás önarcképét láttuk.

¹⁰⁴ Leszek Aleksander Moczulski (1938) költő, számos népszerű énekes és együttes (többek közt Marek Grechuta és Czesław Niemen) dalainak szövegírója. A hetvenes években a STU Színház házszerzője.

utasító álláspontot foglal el, politikai alternatívákat nem mérlegel, az ilyesmit kifejezetten megveti. Körülbelül egy óra hosszat óvatosan és teljesen eredménytelenül kerülgetjük egymást. Egy ideig internálótáborban volt, mióta kiengedték, sehol nem dolgozik. Szymańskitól tudom, hogy ez az ő saját döntése.

Július 19. Kedd

Délben Szymańskival találkozunk a kávéházban. Megkapom a regényét, és első publikációját Micińskiről. Warzecháról és Ziemianinról¹⁰⁵ rossz véleménnyel van. Ezúttal végre sikerül nekünk kifizetnünk a bort, amit ittunk. Megint megígéri, hogy megszerzi a *Znaktól* a Miciński összest, mondod neki, hogy Tomek,¹⁰⁶ akivel Majnál találkoztunk, már intézi. Megígérem, hogy szemmél tartom a könyve sorsát. Ezután a Wydawnictwo Literackie szerkesztőségébe megyek, ahol prospektusokat kapok, hogy azokból válasszak könyveket. A főszerkesztőnő ugyanaz az energikus típus, mint Jelonek, de nem sikerül jobban megismerkednem vele, mert rögtön továbbad a reklámozstálynak. Egész délután Miłoszt olvasok,¹⁰⁷ Gabi másol.

Július 20. Szerda

Tíz óra körül Gabi Wieliczka-ba indul. Ahogy kiteszi a lábát, szakadni kezd az eső. Éjszaka 11 körül volt már egy nagy vihar, végig a városban csörögtek a kitört ablaküvegek, a szél lesöpörte a tetőkről a cserepeket, nyomasztó volt és kísérteties. Az utcában nincs semmilyen világítás, azt a kapualjak lámpáira bízzák, de csak két-három házat hoztak eddig rendbe, tehát majdnem tökéletes a sötétség. Befejezem az *Európa*¹⁰⁸ olvasását, majd elmegyek a Wydawnictwo Literackie reklámozstályára a jegyzékkel, amelyről Warzechát és Ziemianint kihúztam – részben Szymański véleménye alapján, részben mert félttem, hogy túl sok lesz. A raktárban egy gyönyörű szőke nő fogad teljes elidegenedett közönyt – ez egyébként általános különbség Krakkó és Varsó között. Ahogy jövök hazafelé, újra elered az eső.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Andrzej Warzecha (1946) költő, irodalomkritikus, bolgár költők fordítója. Adam Ziemianin (1948) költő, dalszövegíró. Mindketten a krakkói Tylicz költőcsoport alapító tagjai.

¹⁰⁶ Nem emlékszem, ki volt ez. Talán az ifjabb Jastrun? De hogy került Krakkóba?

¹⁰⁷ Czesław Miłosz 1980-ban kapta meg a Nobel-díjat. 1982-ben, *Hymn o perle* címmel, a krakkói Wydawnictwo Literackie adta ki első legális hazai verseskötetét 1951-es emigrációja óta.

¹⁰⁸ Miłosz *Rodzinna Europa* (*Othonos Európa*; magyarul *Családias Európa* címmel jelent meg Pálfalvi Lajos fordításában) című esszékötetete, mely először 1958-ban jelent meg Párizsban. Nem emlékszem, melyik kiadását olvastam.

¹⁰⁹ A feljegyzések itt megszakadnak.

IN VINO VERITÉK

Hordó-cédulák Böröcz és Váradi Andrásnak. Vilyan-terasz, 2012. 08. 02.

Hogy a hordó jelentős, bár a zene történetében eléggé kiaknázatlan hangszekrény, azt a kelták óta tudja az emberiség. Hogyne tudta volna a gyermek Haydn is, aki kapott egyszer egy szerszámkészletet. Szép volt, kecses, hajszálla mint az igazi, csak kicsibe. Kapott hozzá érett, két nyarat, két telet megélt dongafát mecseki kocsiányos tölgyből, hogy gyakorolná a családi ipart, de ő bizony, akár a csoboly, akár a káforka, akár a hordó irányába indult el, ugyanoda jutott. Délutánra a gyermeki irombátumnak nyaka nőtt, csaplyuk helyett F-lyuka, s hegedű lett volna, maximum gordonka, ha a kis Haydn el nem unja még a húrozás előtt. Bizony, fiam, mondta néki az apja, a tölgy nem jávor, most orcád szomorú veritékén láthatod, hogy a dongafa nehéz kenyér, ráadásul nem is hangutánzó szó, pedig ha megütöd a hordót az akonakalapáccsal, németül azt mondja: Tonne. De szláv ez a tonne, a duga, doga, duhu, illetve a román dungi átvétele.

*

Haydn úgy kerül az asztalra, hogy roppant híres kádárcsaládból származik. Az a Haydn kiváltképp, aki főhőse Váradi András kisprózáinak. Váradi András szintén kádárcsaládból származik, mert itt és most, Hölgyeim és Uraim, akit csak az Ördögkatlan a hátán hord, mindenki kádárcsaládból származik a maga módján. A hordó és a hordott, a kulcsíne és a belbecse, ami gurul és ami gurítja, a bariquefelhők fenn az égen, a glóbus, a hordoglóbus, mert hordó az egész világ, és hordó benne minden férfi és nő.

*

Talán az egy Böröcz András nem származik régi kádárcsaládból, merthogy profi hordológus létére maga egy kiterjedt kádárcsalád, egy tölgyerdőnyi családfa mérhetetlen mennyiségű kifejtett és kifejtetlen hordóval, s a bennfoglalt, mondjam úgy, tartalmakkal, mik maguk is hordók, és így tovább, egy hordó hordóikra. Hordók a ceruzák és viszont, hordók a tükrök, a lélekéi, hordók a lelki zöldségesládák, a lelki kenyérhajak. Mindenkinek megvan a maga hordója, előbb-utóbb fölfedezi magában az ember, ezt itt, a Vilyan-pincészetben nem kell mondani, én is így kerülök az asztalra, a kádárcsaládbóli származás okán. Meg azért, mert egy majdani, *Haydn és most* című igen finom könyv írója és rajzolója megkért, ha már a könyvükkel úgyszólván összekeveredtem, nyissam meg ezt a kiállítását. Ami már rég meg van nyitva, de ez semmit le nem von az értékéből, sőt, nyílik, csukódik, dolgozik, bizonyos relációban a collstok is hordó.

*

Engem Böröcz András engesztelhetetlen kreativitása, ötlettudatossága lenyűgöz, amiképpen hordoglóbusa egyik ihletforrását, a majdani-hajdani történeteket is igen szeretem. Egy váratlanul teherbíró, sőt teherhordó, magától értetődő, tehát kiváló ötlet aprólékos és

Böröcz András, Parti Nagy Lajos és Váradi András a kisharsányi Vylyan-borászatban rendezett kiállítás megnyitóján

Böröcz András performansa a kiállítás megnyitója után, a háttérben Szemző Tibor zenél

nagyvonalú kibontása ez a közös munka, s ami külön öröm, illenek egymáshoz az alkotók: a képzőművész és a biokémikus találkozása a hordóság tágas holdudvarában, isten áldja a képzavart. Bár, hogy a hold is hordó, a fogytában dongásodó is, a telő is, arra kár ennél több szót pazarolni. Holdonga, mondaná Weöres, aki tán inkább sört ivott.

*

A *bognár* (g-vel) a bajor-osztrák Wagenerből magyarosodott el, míg a d-vel való *bodnár* mélyéből nem nehéz kihallani a *bodon*, alias bödön török szót. A *bognár* az szekeret gyárt, illetve abroncszott kereket, egy szelet hordót, ha úgy tetszik, s ha már ott a kerék, akkor szekeret is eszkábál reá. A *bodnár* viszont egész hordókat készít. A *bognár* németül Fassbinder, a *bodnár* pedig Wagner, erős, markáns nevek az európai kultúra egén, nem vitás. Egyes források szerint Haydn felmenői, amatőr zenész létükre, a Richard Wagner nevet viselő foglalkozást úzték, hogy úgy mondjam, Fassbinder létükre mind Wagnerek voltak, Haydn többek között ezért szerette Wagnert, ha szerette, s persze Fassbindert von haus aus.

*

Hogy Amerikát a famunkánál nélkülözhetetlen amerikaiért miatt szerette-e meg, arra még a Haydn-könyv írójánál sincs adat egyelőre, az viszont tény, hogy életében, illetve akörül, állandóan vágyott, s két ízben járt is Amerikában. Idézem, illetve nem idézem, idézze maga a szerző, Váradi András:

Hajdan, Nyíregyházán, a nagyszüleim házában a legnagyobb ünnep a húsvét volt. Már hetekkel előtte elkezdődtek az előkészületek. Legelőbb vettek hat vagy nyolc hízott libát. A kis Haydn, aki a szomszédban lakott, sehogyan sem értette, hogy mi lesz azzal a sok libával.

„Gyere át, nézd meg, nem titok”, – mondta apám bátyja, a Sanyi. Haydn látta, ahogy a libák zsírját kiolvasztották, a tepertőt félretették, aztán az összes máját nagyon bő zsírban ki-sütötték. Közben nagyapám, aki bádogos volt, horganyzott lemezből egy kis tíz-tizenkét literes hordócskát forrasztott. A máját mind belerakták, és a hordócskát színiültig töltötték forró libazsírral. A végén nagyapám szépen leperemezte, és a tetejét cinnel ráforrasztotta. A hordót fehér vászonzsákba varrták, tintaceruzával megcímezték a csikágói rokonoknak, talicskára rakták, és Sanyi eltolta a postára. A kis Haydn tátott szájjal bámult a talicska után.

Attól kezdve vágyott Amerikába.

*

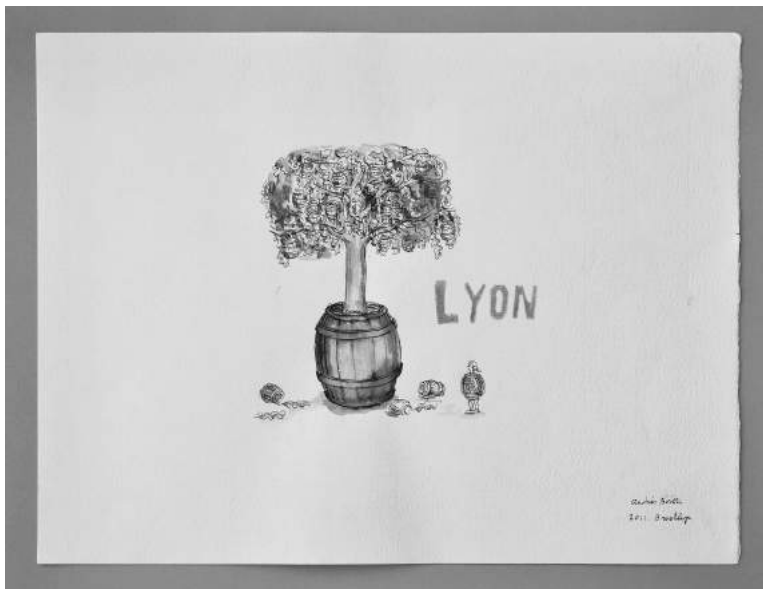
Az első német szóvicc, amit a kis Haydn a családi műhelyben téblábolva egy Porpora nevű csinvágó-mestertől hallott, tipikus Unterschied-, azaz különbség-vicc: mi a különbség, lieber Szepi, a hordó (der Fass) és az árvagyerek között? A kis Joseph kíváncsian nézett a nevetőszemű mesterre; aki a maga ízes osztrákjával a megfelelő hatásszünet leteltével így felelt: Hát az, hogy a hordónak van csapja, az árvagyereknek meg nincs apja.

*

Előbbi után le se tagadhatnám, hogy engem mindenekelőtt a nyelv érdekel, a hordó nyelve és a nyelv hordója, a hordószókinccs, ha úgy tetszik, ez az én zöldségesládám, még ha a megfogható fa-tárgynak, azaz mű-tárgynak a szó a nyomába se érhet, mert hol van például a „gyalu”-hangsor az érett, gyönyörű elefántcsont-tapintású szerszámtól, amit jelöl-

Böröcz András performansz közben

Böröcz András illusztrációja Váradi András Haydn-könyvéhez

ni van szerencséje? Nem mintha a szavak nem tudnának olykor valami ilyesmit, fölébe repülni önnön hétköznapi jelentésüknek, a csinvágó vagy a párkányoló legalább annyira madár- mint szerszámnév, de mondhatnám a rokon pintér-mesterség végtermékeit is: csöbör, dézsa, átalag, dobonka, töltike, káforka, csoboly. Mint a hét vezér, a hét törpe, a hét mesterlövész. A hét zeneműve.

*

Közbevetőleg: én ez idáig nem tudtam, hogy a kádár-, azaz a bodnár-, illetve a pintér-mesterség között mi a különbség. Mi az Unterschied, de ez nem vicc. Állítólag nagyon egyszerű: a pintér puhafából, míg a kádár keményfából dolgozik. S mondanom sem kell, a pintér is, a bodnár is a német binder, azaz kötő szóból magyarizálódott. Az a broncs helyett *haydn* mogyoróvesszőt használtak, azzal kötötték össze a dongákat. A kádár viszont délszláv eredetű, alighanem a szlovénból került a magyarba.

*

Hogy Niels Bohrnak mi köze mindehhez? A hordószófejtő szerint mindenekelőtt a neve, mely egyes metaetimológusok szerint a magyar, konkrétan török *bor* szóból éppúgy származhat, mint a német *bohren*, azaz fúrni szóból, ami a kádár-mesterség, s ilyenképpen a fúró-faragó kis Haydn alapszókincséhez tartozott. Ám ezen a teraszon, Vylyan-kontextusban bátran felvehetjük a kissé ingatag bor-fikciót, hiszen folyton fikciókat veszünk fel, ilyen-olyan alakmásokat hordó képében, s azon belül már bármi történhet. Bohr neve úgy búvik meg a borban s akkor a hordóban, mint az igazság. Ismét Várad András hallják:

Haydn 1939. augusztus 30-án dán diplomataútlevéllal szállt fel Southamptonban a New Yorkba tartó Queen Mary óceánjáróra. Családja, amelyik a dán felsőtízezerbe tartozott, úgy döntött, hogy az izgága fiatalembert Dánia washingtoni nagykövetségén helyezi el a legalacsonyabb, harmadtitkári beosztásban. Hátha a diplomáciai szolgálat során benő a feje lágya.

A hajón még egy dán utazott, a Nobel-díjas fizikus Niels Bohr, aki akaratán kívüül, de jócskán megkeserítette Haydn hajóútját. Bohrnak új elméletei kimunkálásához társaságra volt szüksége. Valakire, akihez beszélhet, és aki időnként helyeslően bólogat. Hadyn tíznapos hajóútja az atomi pályák kvantumelméletével telt, miközben többórás sétákat tett Bohrral a fedélzeten.

Ehhez képest még a washingtoni követségi élet is üdítően izgalmas volt. Különösen 1940. április 9-én, amikor a hitleri Németország megszállta Dániát. Vasárnap volt, és szokás szerint a legfiatalabb tisztviselő, Hadyn volt ügyeletben. Amikor a koppenhágai külügyminisztérium távirata megérkezett, tudatva, hogy az ország német protektorátus alá került, Haydn fellapozta a külügyi szabályzatot, és örömmel konstataálta, hogy az ügyeletes egyszemélyben dönthet a szolgálata idején felmerülő, halasztást nem tűrő ügyekben. Választáviratában tudatta a külügyminisztériummal, hogy a washingtoni dán nagykövetség nem fogadja el a német protektorátust, azt törvénytelennek tekinti, és egyidejűleg megalakítja a független emigráns kormányt. A táviratot valamennyi nagyobb hírügynökségnek is elküldte. Hitler tajtékzott.

Haydn nemzeti hős lett. Dániában a legtöbb ember nem is tudja, hogy zeneszerzéssel is próbálkozott. Bohr persze, aki nagy generajongó volt, szinte minden művét ismerte.

*

Böröcz András minden munkája a megmunkálendő edény alakja szerint különbözik, más a vápátlan, a vápás és a nagy ászokhordóknál. A vápátlan, azaz síkfenekű hordót Böröcz úgy készíti, hogy legelebb a dongákat megtöki, levégeli, aztán sorjazzza, meggyalulja, megeresztli és megadja neki a kellő szupolykót. Akkor gőzöli, kilángolja és megcsigázza. Röpteti és kikacagja. Utána bütüzni kell, belevágni a csinrovást, mely másképp ontora, hová majd, a megköldökölés után a feneket beilleszti. Ekkor jön a hordó megtakarítása, abroncsolása és megszinelése, mikor a külsejét a művész lesimítja. Fúróból a köldök-, a kanalas-, a száda- és a csaplyukfúrót használja. „Köldök, kanalas, száda, csaplyuk”, mi ez, ha nem költészet, Weöres Sándor szelleme, jeles kádárctalád sarja maga is, újólag elszáll az Ördögkatlan felett. „Vonó-, szívó- faragószék”, mondja, s hogy „higlófa, törzsök, szinlőbálvány, bakló ágas, tőke, rákláb, sikattyu”.

*

Kések közül a szalu- vagy kapacs-, a horholó-, szívó- vagy vonókéssel dolgozik, gyaluból pedig a következők vannak a keze ügyében: hántó- vagy nagyológyalu, horgas- vagy homorítógyalu, eresztőgyalu, bütü-, takarítógyalu, ajgyalu, szingyalu, szigorúan B. A. felirattal, aztán ikergyalu, fenék- és himzőgyalu, végül a titokzatos, baljós vájkórovó. A kis Haydn fűrészelésre nyakaló- ajtó- vagy kanyarító-fűrészt használt, a brácsát a hevederrel csigázta meg. A dongákat sarjazókkal sarjazta. a hegedű-abroncsok ráhajtatására döngölő- és kísérő-kalapácsot, ezen abroncsok megaklálására az akláló serpenyőt és a fejező kalapácsot használta volna, ha a dongahegedűt befejezte volna.

*

Most pedig Haydn harmadik Amerika-töredéke következik a szerző előadásában.

Haydn már elmúlt harminc, amikor életében először, 1980-ban eljutott New Yorkba. Lenyűgözte a város lüktető tempója, a szabadság ritkán érzett eufórikus élménye. Az sem zavarta, hogy meglehetősen lapos pénztárcával a zsebében járta a várost. Kora este céltalanul bámészkodva lődörgött, amikor egy gyönyörű fekete lány jött vele szembe. A lány nyúlánk volt, az átlagnál talán kihívóbban öltözködött, de hát nem volt takargatnivalója. Hosszú combjainak csak a tövét fedte a miniszoknya, színes pólója pedig pont annyira volt szűk vagy lezser, hogy kis mellecskéi szinte átszűrjék az anyagot. De a bőre színe volt, ami igazán lenyűgözte Haydnt, amit hol csokoládénak, hol tejeskávénak látott. Gazella – ez a szó volt az első, ami az eszébe jutott. Kicsit közhelyes, de ezen nem maradt ideje gondolkodni, mert a lány megszólította. A világ legtermészetesebb hangján azt kérdezte tőle, hogy hová megy. Haydn, akinek, ha valakinek, volt füle az ilyesmihez, világosan hallotta, hogy a lány iskolázott, választékos angolt beszél. Még mielőtt a zavar eluralkodott volna rajta válaszolt: „Csak úgy sétálgatok (I am just hanging around). A lány akkor azt kérdezte tőle, hogy tudja-e, hogy milyen jóképű fickó (what a good-looking guy). Haydn egyre inkább zavarba jött, majd ahogy a kérdés üzenetét felfogta, rájött, hogy egy szokványos üzleti megbeszélésbe bonyolódott, olyanba, amely évezredek alatt kialakult rituálét követ. Ekkor zavarra oldódni kezdett, arcáról lassan eltűnt a pirulás, és ugyan pulzusa még szapora volt, de légzésének a ritmusa már csaknem normalizálódott. Meglepődött, hogy mindez ilyen gyorsan ment végbe benne, és hogy ilyen gyorsan kapcsolt. Mindazonáltal ő is bókolt a lánynak: „te is rendkívül vonzó lány vagy” (an extremely attractive girl) – mondta, és szemét a lány gyönyörű, mélyfekete szemébe fúrta. A lány rámosolygott: „nagyon izgalmas órát tölthetnék együtt” – mondta. „Ott lakom” – mutatott fel egy közeli ház legfelső emeletére. Haydn nem szólt, de továbbra is a barna arcot nézte. „Ha van rá száz dollárod” – mond-

ta a lány. Haydn tudta, hogy nemet fog mondani, egészen egyszerűen nem érdekelte a pénzért megvásárolható szerelem. A lány látványától, sugárzó lényétől azonban nem tudott, és nem is akart szabadulni. Bámulta a lány tüneményesen gyönyörű arcát, és hosszú szünet után lassan, csak a feje jobbra-balra ingatásával jelezte, hogy nem. „Miért, nincs száz dollárod” – kérdezte a lány, miközben kis, kedves mosollyal az ajkán tovább szemezett Haydnnal. „De van” – mondta vontatottan Haydn. Ez igaz állítás volt, mert konkrétan valamivel több, mint százötven dollárja volt, bár ebből még egy hetet akart kihúzni a városban. „Inkább nem” – mondta megint lassan, anélkül, hogy a szemét levette volna a lányról. A fekete szempár ugyanolyan kedvesen, szinte huncutul nézett ki a gyönyörű csokoládészín arcából. „Akkor tudod mit? Gyere vissza este tízkor. Gyere el abba a peep-show-ba” – és a sarok utáni második házra mutatott. „Mondd, hogy Lolát keresed. Huszonöt dollárért megnézheted, hogy milyen üde rózsaszín virág (fresh pink flower) nyílik a lábam között. Sőt, az ujjaddal meg is érintheted.”

Haydnban megmoccant a kisördög. Még nem tudta, hogy szabadjára ereszti-e, és ha igen, hogyan, de az ő szája szegletében is megjelent a kis huncut mosoly. Nem akarta a lányt megbántani, de nem tudott a kísértésnek ellenállni. „Az a helyzet” – mondta, „hogy a nők nekem szoktak fizetni – néha huszonöt dollárt, néha többet, hogy megnézzem a lábuk között azt, amit te rózsaszín virágnak nevezel. És hogy az ujjammal kívül-belül megtapogassam.” Látszott, hogy a fekete szépség őszinte érdeklődéssel néz rá, hogy folytassa.

„Én ugyanis nőgyógyász vagyok (gynecologist)” – mondta Haydn ugyanis akkor valóban nőgyógyásként dolgozott egy pesti közkórházban. A lány szemében apró arany szikrák villantak, Haydn pontosan látta, hogy ezek nem a harag, hanem a pillanatokon belül kitörő nevetés szikrái. A lány a fejét hátravetve csillingelő kacagást hallatott: „gynecologist” bugyborékoltt elő az ajkai közül. Karját Haydn nyaka köré fonta – Haydnt megcsapta a lány izgatóan fűszeres illata – és szájoncsókolta. Hosszan és édesen, de rövidebb ideig, mint ahogy Haydn szerette volna. Becsukta a szemét, érezte, hogy a lány elengedi a nyakát, majd az ajkát is, de ő csak ott állt lecsukott szemmel. Csak hosszú másodpercek múlva nyitotta ki, de addigra a fekete lány már elszaladt.

Haydn pontosan tudta, hogy neki ezért a csókért kellett Amerikába jönnie.

*

És itt akár be is fejezhetnénk. Még annyit, a cím feloldásaképpen, hogy egyszer, mikor, százon felül, az aktív nőgyógyászattal lényegében felhagyott, az öreg Haydnt egy jeles New York-i bormagazin sztárújságírója munkáról, bor- és hordókészítésről, foglalatról és bennfoglaltról, azaz művészetről kérdezgette. Haydn hosszan tűnődött, majd egy dolgos élet summázataként, állítólag angolul, noha az interjúban ennek nyoma sincsen, a következőt válaszolta: „In vino veriték”.

A készülő Haydn-kötet illusztrációi

Strucctojás kalitkában (2012)

A HORDÓ FENOMENOLÓGIÁJA

Amikor az embert, aki véletlenül művészettörténész, egy-egy kiállítás megnyitására kéri, a feladatot illik többnyire diplomatikusan megoldani – a hűvös tudós objektivitás köntösébe bújva, vagy mondandónkat lírai ködbe burkolva, netán általánosságok révén kerülni az éles fogalmazást. A megnyitó műfaja végül is ajánlás: az a dolga, hogy udvariasan a nézők figyelmébe ajánlja a kiállító művészek munkáit, elégedjen meg néhány utalással, amely utat enged az Önök találkozásához a művekkel. Ezúttal mégsem szeretném ezt a kényelmes és szerénykedő utat követni.

Bevallom, Böröcz András művészete komoly szakmai kihívást jelent a számomra, aki magamat szeretem *hivatásos műértelmezőnek* tekinteni – és ezért arra gondoltam, megfogalmaznék egy rövid, de karakteres olvasatot. Meglehet, sokaknak talán idegenül cseng majd. De legyen ez az én ajánlatom Önöknek – provokatív abban az értelemben, hogy zártságával vitára hív nézőt, művészt, értelmezőt. Mert ha igaz is a latin bölcsesség: *de gustibus non est disputandum*, hogy az ízlésekről nincs mit vitatkozni, az értelmezésekről annál inkább lehet – sőt, szerintem, kell is. Márpedig, ebben talán egyetértenek velem, körülnézve e munkák közt zavarba jön a néző: alig ért valamit. Ha értésen valamiféle biztonságérzetet értünk, annak érzését, hogy nagyjából tudjuk, mivel van dolgunk és hányadán állunk vele. Nos, Böröcz nemigen adja meg nekünk ezt a komfortérzetet – elsőre inkább tanácsalannul hagyja a nézőt. Ha nem akarunk megelégedni a dadaista geg, a polgárpukkasztó blóddi vagy a totálisan „szabad asszociáció” rég lejárt interpretációs lemezeivel, meg kell próbálkoznunk a rendszerszerű megfigyeléssel, hogy megbízható összefüggéseket ismerjünk fel: hogy ellenőrzött és konzisztens *értelmet tudjunk találni*, vagy tán pontosabb lenne úgy mondani: *értelmet tudjunk adni* a látványnak. Erre tennék most rövid – meglehet, a megnyitó műfajától kissé idegen – módszeres kísérletet.

Legyen kiinduló kérdésünk egyszerűen ez: miért, honnan a *hordó*? Sok éve bukkant fel először a motívum Böröcz rajzai között, s mára – látjuk – úgyszólván egyeduralkodóvá vált: emberfigurák, lovak, tárgyak testeként, de magában is, sőt többszörözve – rajzolja, faragva, lavírozva, papíron, karcokon, objektéken, univerzális metaforaként. Bárki, aki végignézi ezeket a sorozatokat, föl kell hogy tegye magának a kérdést: miért épp ez a bumfordi, nehézkes, variálhatatlan tárgy, amelyből suta-szeretlen módon lógnak ki a vékony, csupasz emberi végtagok? Valami szimbólum volna, ikonográfiai kód, kultúrhisztóriai célzás? Persze, ismerjük a szinópei Diogenész legendáját, a künikosz filozófust, aki a világ megvetésének jeleként hordóban lakott; és ismerjük Szent Gellértét is, akit viszont – bizonyos hagyomány szerint – szöggel kivert hordóban gurítottak le a róla elnevezett szikláról. De még ha hozzávesszük, hogy a szög-motívum is rendre felbukkan Böröcznél, alig hiszem, hogy ilyesmiről volna szó.

Kedves közös barátunk, Váradi András pompás kis Haydn-*novellette*-jei, amelyek Böröczöt hosszú sorozatra ihlették, sem adnak választ e kérdésre, bár tudjuk, a zeneszerző apja csakugyan kádármester volt. De hát ez a Haydn sem épp az a Haydn: mint Esterházy

Elhangzott 2012. július 31-én a pécsi Múzeum Galériában Böröcz András *Hordók szabadságon* című kiállításának megnyitóján.

A Hordók tojásokon sorozat darabja (1993-94)

Iszákos hordó (2006)

legendás Édesapámja a *Harmonia Caelestis*ben, áthallásos nevén férfiak és nők, apák és fiúk, zsidók és magyarok, pestiek és nyíregyháziak bukkannak fel a szövegekben, generációkon át, „haydn” és most. A fertődi muzsikus is rendre hordó-testű Böröcz enigmatikus rajzain – amikor például rizsporos parókában zongorázik egy hordótestű zongorán, amelyet abroncsként fog körbe a klaviatúra. A zongorista forgószekeken ül, „hangszere” meg szintén tengely körül forogva kerül a keze alá: a két forgástest, mint két fogaskerék illeszkedik egymásba. Mennyei mechanika: akár a névcseré, nem *magyaráz* semmit, mégis valamit *megmutat*.

Ennek megragadásához pedig nem a *comics*-szerű narratív sorozatokból, inkább az objektvekből, Böröcz sajátos szobor-tüneményeiből érdemes kiindulni. Tüneményesen „megcsinált” kézműves remekekről, gondosan esztergált, hibátlanul illesztett, simára csiszolt, egyszerű, de tökéletes mechanikájú fakonstrukciókról van szó – voltaképp igen meglepő dolog ez a tárgyalkotó perfekcionizmus egy olyan művésztől, aki pályáját az efféle készségek iránt minimum közömbös avantgárd mester, Erdély Miklós hatása alatt kezdte s aki mai hírnevét épp a zárt mű-egészek rendjét tagadó performanszokkal alapozta meg.

Nézzünk meg közelebbről egy ilyen szobrot, például a *Teniszütőkalapács* (2012) címűt. Mit látunk? Egyrészt könnyen felismerhető, többé-kevésbé köznap tárgyakat: egy tojást, teniszütőt, hordót, kalapácsot, patkót, kalitkát. Másrészt e tárgyak furcsa kapcsolódásait: a vázra applikált két párhuzamosan lengő ingát. A fátójás nyeléhez alul, afféle ellensúlyként, egyenméretű hordó van erősítve – a teniszütő nyelének másik vége kalapácsfejben végződik. Voltaképp mobil-szobor ez is, de nem, mondjuk, Calder légiés struktúrái értelmében (oldalcélzás Várad Andrásnak), inkább a tömör anyag, a gravitáció, az ingamozgás primitív, de tévedhetetlen mechanikája, egyszerű oda-visszái teszik azzá.

Nem lehet elsőre nem Lautréamont egykori ősmoernista *bonmot*-jára gondolnunk: hogy a szépség nem volna más, mint az esernyő és a varrógép találkozása a boncasztagon. De meggyőződésem, hogy Böröcznek semmi köze a szürrealizmus, az anarchia esztétikájához, az egyszerű meghökkenést kiváltó bizarr esetlegességek burjánzásához. Az a benyomásom, hogy őt lelke-tudattalanja mélyén a nem-lineáris asszociációk *szisztematikája*, a tárgyak közötti valós, bár ritkán reflektált asszociációk – társítások – kiszámíthatósága érdeklí és ez mozgatja. „Bolond beszéd, de van benne rendszer” – mondja Polonius a *Hamlet*ben, s ami Böröcz művészetében igazán érdekes, az nem a vekni- vagy hordótestű lények bizarr történeteiből, irodalmias motívumainak hol mulatságos, hol enigmatikus bonyolításaiból, hanem nem-manifestált, mélyen és eredendően *kép- és tárgyalkotó rendszeréből* olvasható ki. Hogy *mit* mutat meg, az tehát több mint szemantikai kérdés – ehhez Böröcz képzőművészi észjárását kell megértenünk. Az észjárást, amely éppúgy működik a hordók, mint Böröcz korábbi hasonló tárgyszekvenciái, a ceruzák, a veknik, colstokok és patkók esetében. A tárgyak, a dolgok szétszalazásának és újrabonyolításának azt a sajátos *képzőművészi* logikáját, amely végső soron egymással összeolvashatóvá teszi a rajzokat, objekteteket és performanszokat és az egész Böröcz-életművet végül is konzisztens, értelemdús univerzumként segít felismernünk.

Böröcz bizarr, ám gondosan megformált tárgyegyütteseinek kulcsa talán az a jól ismert abszurd vicc lehet, amely vetített képként egyik legutóbbi performansza elején jelent meg: „Jean, a citrom csipog? Nem, uram. Akkor megint a kanárit csavartam a teába.” A vicc voltaképp a mindennapi tudás, a prózai észlelés és gondolkodás rutinjának morbiditásáról, vak és pusztító természetéről mond valami lényegeset: hogy a *hasonlót* gyakran nézzük *azonosnak*, s ez bizony olykor horrorisztikus következményekkel jár. Az identifikáció törekenységéről és fenyegetettségéről van szó. A performansz során vetített filmen csakugyan láttunk egy kanárit, citrom is előkerül, lé folyik, és a viccbe implikált látni erőszak is szerepet kap. De Böröczöt nem a vicc szó szerinti értelme, inkább a ké-

tes identitás logikájának az alak, a méret, az anyag, a tér dimenzióiban lejátszható – tehát képzőművészi – kiterjesztése és megsokszorozása érdekl. Mitikus univerzumában a kanári úgy viszonyul a citromhoz, ahogy a citrom a teniszlabdához, a teniszlabda a földgolyóhoz, a földgolyó a tojáshoz, amaz meg a hordóhoz. Minthogy vizuális-plasztikai alakzatokként ebben-abbban *hasonlítanak* egymásra, olykor helyet cserélnek, egymásba olvadnak, átviszik egymásra mindazt, amivel maguk asszociálódnak.

Egy egyszerű példát mutatnék erre a performanszból, amely a Jean-viccből indul. A citrom például sárga, tenyérbe simuló, gömbalakú, ruganyos állagú, telt húsú gyümölcs – amikor szétvágjuk, hogy belsejét szabaddá tegyük, késünk gond nélkül hatol keresztül rajta. A köznapi értelem úgy szokta meg, hogy a dolgok súrlódásmentesen – mert funkcionálisan, célszerűen, begyakorlottan – társulnak egymáshoz: a citrom például a teához vagy a késhez, amely kettévágja. A kés azért olyan alakú, anyagú, állagú, méretű tárgy, mint amilyen, hogy épp erre legyen alkalmas – úgyszólván észrevétlenül álljon a kezemhez és tegye, amire való. Az eszköz lényege, mint Heidegger mondja, ez a súrlódásmentes vagy áramvonalas illeszkedés a céltárgyhoz és alkalmazkodás a felhasználóhoz – az a képessége, hogy *eltűnjön* a szemünk elől, miközben dolgozunk vele.

A teniszlabda éppoly funkcionálisan, célracionálisan kialakított eszköz, mint a kés, de mondhatnák fűrészt vagy fűrőgépet is: méretét, anyagát, felületképzését a játékbeli használatának egészen speciális igényeihez alkalmazkodva alakították ki. Tulajdonságai a teniszütőhöz, a teniszező játékos testméreteihez, mozdulataihoz, a teniszpályához: mondhatni, a teniszezés tárgykapcsolati algoritmusához vannak kalibrálva. Mindez triviális, amint az is, hogy amikor teniszezek vagy a teniszpartit nézem, a játékot követem, és nem a labdának mint célszerű eszköznek a kialakítására és működésére figyelek.

Ugyanakkor a citrom egészen véletlenül *hasonlít* is a teniszlabdára, amely szintén sárga, tenyérbe simul, gömbalakú és ruganyos – viszont azon túl, hogy teát sem lehet ízesíteni vele, műanyagból van és belülről üres is.

A dolgok efféle hasonlóságai és különbségei persze trivialisok és senki „normális” ember figyelmét nem keltenék fel – kivéve az anyagok, a dolgok és műveletek sajátos testisége iránt fogékony képzőművészt. Amikor Böröcz a performansz során citrommal próbál teniszezni vagy teniszlabdákat akar úgy kettévágni, mintha citromok volnának, működésbe lép minden képzőművészi formálás alapja, a képeket/tárgyakat hordozó matéria rejtőzködő, de megkerülhetetlen *physise*. A citrom szabálytalan alakja és rücskös felülete lehetetlenné teszi labdaként való irányítását, a teniszlabda gumyszerű anyaga pedig ellenáll a citromhoz szokott szelés „természetes” mozdulatának – olyannyira, hogy a performer más célszerszámokat is kénytelen igénybe venni: otromba, túlméretes fűrészekkel próbája széttrancsírozni a teniszlabdát. Az összehangolatlan anyagok nyers összetorlódása diszsonáns zörejeket, kontrollálatlan hangokat is gerjeszt. (Tegyük hozzá zárójelben, hogy Szemző Tibor kongeniális zenei kísérlete is a hangok formán-inneni materialitását domborítja ki.) E bizarr cselekvéssor közben tehát elemeire hull, vagyis láthatóvá és hallhatóvá válik mindaz, ami az áramvonalasított, hibátlanul illeszkedő dolgok mindennapi használatában oly könnyen eltűnik a szemünk elől. A formák és anyagok cserebomlásával operáló képzőművész voltaképp az eszközök eszköz-létét performálja vagy kelti életre – nem pusztán hasonlóságnak és azonosságnak a Jean-viccben implikált különbségével játszik el, hanem ami fontosabb: a tárgyias-emberi világ rejtőzködő, földszerű hordozója, a néma *physis* Heidegger által hangsúlyozott létszerűségét, az anyagi, fizikai természet létének enigmatikus, csak a művészi világgalkotás révén feltáruló idegen-ségét és hozzáférhetetlenségét látatja meg.

A citrommal azonban Böröcz mitikus – egyszerre materiális és analógiás – világában nemcsak a teniszlabda rokonítható, de például a tojás is: ez is tenyérbe simuló, gömbszerű alakzat és noha nem rugalmas, sőt, kifejezetten törekeny test, belülről ez is telített élő

anyag. Belőle kél ki a madár, a kanári is, amelyet a viccben a citromhoz hasonló észrevétlen, de tragikus inzultus ér – s amelyet a performansz a maga módján, a tárgyak, eszközök, eljárások identitásának performatív megkérdőjelezése révén meg is valósít. A tárgyszekvencia jelentésátvitele révén most már jobban értjük, hogy amikor a művész robusztus célszerszámmal lyukakat fúr a strucctojásokba, hogy kifújja belőlük a szerves nyákot, a kanári kifacsarásával *analóg* módon cselekszik: durva erőszakot tesz az élön. A tojásbéj halott, ám a pusztítás nem *közvetlenül*, csak az inadekvát behelyettesítések – az élettelen teniszlabdára alkalmazott fűrészelés – brutalitásának közvetítésével mutatkozik meg.

A performansz során számos további plasztikai és tárgyszekvenciában kerül elénekeltség és üresség, természetesség és műviség, szervesség és szervetlenség, élet és halál szakadatlan körforgása. Böröcz egy ponton mindhárom tárgyra a többértelmű *global*-feliratot írja fel – az allegorikus gesztus bolygónkat is beemeli a kétes identitású tárgyak analógiás láncolatába, és ezzel az ember és a természet egészére is kiterjeszti a civilizációs fenyegetés próféciáját.

Most már visszatérhetünk a hordóhoz, amely az idézett szobron – láttuk – a világítás pendant-jaként jelenik meg, amelynek keresett *plasztikai* értelmére az imént követett morfológia alapján derülhet több fény. Mind a tojás, mind a hordó lényegénél fogva héj: lényegükhöz tartozik tartalmaik ideiglenessége és saját létük semmissége. Ám az egyik természetes, a másik inkább mesterséges képződmény: emez eredendően osztatlan, önmagát kitöltő, tökéletes létező, amaz eleve kétes értékű hibrid, amelyben csak lötyög a tartalom. A rajzok hordóalakóinak bruegheli fantáziával burjánzó groteszkje árulkodik erről a leginkább: a hordó, ez a természetes anyagból hajlított, még külső abroncsok összetartotta, ormótlan és kitölthetetlen alkotmány, amelybe csak háltni jár a lélek, az emberi egzisztencia metaforája.

Ezért különösen figyelemre méltóak Böröcz itt kiállított szobor-objektjei. Mert a faszobrászi perfekcionizmus disszimulál: a kézműves megmunkálás látszólag telt, gyönyörű, önazonos plasztikai formaként varázsolja elének, amiről pedig tudjuk, hogy Böröcz anyagi mitológiájában a halállal terhelt. A robusztus mechanika tökéletes eldolgozottsága, hibátlan illesztékei, hangtalansága iróniát sejtet – mintha Böröcz itt annak az ellenkezőjére játszana, amit a Purim-kereplők vagy a lábdobogós *Vagon* esetében, illetve az idézett performanszokban a varratok feltépésével, a fájó testtapasztalatok kikényszerítésével művelt. És ne feledkezzünk meg a tojásokra került bravúros hordórajzok szívszorító iróniájáról sem: domború tárgyakat rajzolni domború felületre felér egy művészetfilozófiai tanulmánnyal annak viszonylagosságáról, hogy mit jelent jól rajzolni.

Kérem, fogadják a dolgok, anyagok, testek néma korrespondenciáira fogékony, nyitott szemmel és tágra nyílt lélekkel e szuggesztív, nagy művész megrendítő tárgyköltészetét.

A CSÖND MEGNYÍLÁSAI

Gyukics Gábor: kié ez az arc

Nem kockázatmentes az a költői döntés, mely Gyukics Gábor új verseskötetének háttérében meghúzódni látszik. Hogy a szerző versgyűjteményének centrumába két nagyon alapvető, a líratörténetben központi szerepet játszó toposzt, illetve problémát helyezett, az arcét és az időét, éppen azért kétesélyes vállalkozás, mert mindkét motívumot évszázados hagyományok és jelentős költői teljesítmények előzik meg. Ha egy költő olyan szövegvilágot akar teremteni e toposzok köré, mely a kortárs költői nyelvek kontextusában érvényesnek mutatkozik, akkor három út közül választhat: intenzív, a versek szövegének felszínén is láthatóvá tett párbeszédet folytathat az említett hagyományokkal, illetve azok egy szeletével; jellegzetes gondolati–filozófiai alapokra építheti az archoz és az időhöz kapcsolódó költeményeit, illetve eredeti gondolati események terévé teheti azokat; olyan versnyelvet teremthet, melyben az említett toposzok új fénytörésben látszanak.

A *kié ez az arc* című kötetben a harmadik modellt fedezhetjük fel. Gyukics Gábor, ahogy azt a hátsó borítón található frappáns ajánlóban olvashatjuk – ezt Angyalosi Gergely prózaversnek tekintti (*Élet és Irodalom* 2012/12) –, összekapcsolja az arc motívumát és az időbeliség aspektusát. E kettőt pedig olyan nyelvi közegben helyezi el, mely immáron összetéveszthetetlenül sajátja költészetének, és amely éppen ezért lehetővé teszi a két motívumról való hiteles lírai megnyilatkozásokat. E versnyelvet nem látványossága, hanem következetessége teszi feltétlenül figyelemreméltóvá. Gyukics azon költők közé tartozik, akik képesek kevés eszközből koherens és karakteres költői világot létrehozni. Az alapvetően mellérendelő mondatépítkezés szerint felépülő versei leggyakoribb alakzata a megsemmisítés, és egyik legfontosabb eleme a csönd.

Ez nem csak átvitt értelemben igaz, amennyiben a *kié ez az arc* esetében jellegzetesen halk, visszafogott poézisről van szó, és nem csak azért, mert a szerző előző kötete megjelenése után öt évvel tette közzé ezt a karcsú, negyvenkilenc rövid verset tartalmazó gyűjteményt, tehát keveset publikáló alkotóról van szó. A csönd konstitutív szerepe szó szerint értendő, és ez – legalábbis Píllinszky óta a magyar költészet olvasói számára is tudhatóan – csak látszólagos önellentmondás. Nézzük például a *kapocs* című darabot: „A szél hátán / sűrű felhő festi meg / a szemed, ázol. // Érzed a csillag- / talan ég szagát, robaját, / mégsem félsz. // Csak épp arra jártál, / nem rád dühös az ég, más / ember testét költözteti // bőrödbe // mégis”. Amikor a vers *Aznap este* címen megjelent az *Élet és Irodalom*-

Gyémánttengely-sorozat 7.
 Könyvpont Kiadó – L'Harmattan Kiadó
 Budapest, 2011
 60 oldal, 1200 Ft

ban (2009/4), a mostanihoz képest csekélynek tűnő, de valójában jelentős különbségekkel, még nem volt ilyen világos, hogy mind a mondatépítkezés révén, mind pedig a tipográfia által jelzeten a csend felé halad a vers, a szöveg jelentéséhez alig hozzájáruló „mégis” irányába, mely után valóban már a teljes elhalkulás következik logikusan.

A csend felé haladás határozza meg a kötet felépítését is. Ahogy a *kapocs*ban a versstruktúra leépítését figyelhetjük meg, úgy a könyv szerkezetében is lényeges elem e szerkezet lebomlása. A *kié ez az arc* hat kiemelt verset tartalmaz, ezeket kurzívval szedték, címlük a tartalomjegyzékben is dőlt. A hat vers közül is kiemelkedik a kötet nyitó darabja, a tavaly áprilisban elhunyt költő, fotóművész, rendező Ira Cohen emlékének szentelt *ennek semmi köze*, mely a versmutatóban nem szerepel, és utána üres oldal következik, ezáltal pedig a mottó szerepét veszi fel. Kiemelt még a kötet címadó darabja, ezen kívül pedig a következő négy költemény: *tavasszal, nyáron, ősszel, télen*. Ez a négy darab az adott évszakra jellemző arcát mutatja fel a tájnak, melyet mind a négy esetben kertként azonosítunk, ami az első szövegben explicit: „*hóvirág nyílt a hangyaboly mellett / a hangyák terhüket ledobva / körbetáncolják a kertet*”. A négy verset nemcsak erős motivikus kapcsolatuk, hanem versformájuk is összeköti – mindegyik a haiku egy-egy alakváltozataként értelmezhető. Ezek a darabok mintegy pillérei a kötetnek, világosan jelzik a gyűjteménynek az idő múlását leképező ívét. A *tavasszal* után tizenkét verset találunk, a *nyáront* ugyanennyi költemény követi, az *ősszelt* tizennyolc, a *télent* viszont egyetlenegy. Ez a vers pedig, az idő lassulásának, tágulásának és szűkülésének rajzát adó szerkezet végpontján található *nem sejtik* nem másról szól, mint a hangok és a csend mozgásáról: „*résnyire megnyílik a / csend / helyet ad egy körötte zajongó / hangnak / amint a hang belép / elhalkul / eggyé válik a csennel / a kint rekedt hangok összeverődnek / lesik a csend mikor nyílik újra*”. A kötet legvégén tehát a csendet tárgyaló szöveget találunk, melynek persze könnyen felfejthető a metapoétikus jelentése.

A könyvnek a *télen* című verssel megnyitott szakasza – melyet ciklusnak talán nem nevezhetünk, bár a négy évszak-vers elhelyezése a ciklikus kötetépítkezésre emlékeztet – egyetlen szövegből áll, s ez nemcsak a szerkezet lebomlása felől értelmezhető, hanem a szimmetria jegyében is, amennyiben a *tavasszal* című darabot pedig a „mottón” kívül megelőzi a *körhinta*, a végről és a kezdetről gondolkodó vers. Így tehát a *tavasszal* előtt és a *télen* után is egy-egy költemény helyezkedik el. Ebből is látszik, hogy Gyukics Gábor igencsak gondosan építette fel kötetét. (A sorozatszerkesztőn, Váradai Péteren kívül egyébként a kötet szerkesztésében közreműködött Rákai Orsolya is.) Ide tartozik a könyv borítója, a címlapon látható *Dr Mabuse* című, torztükör eljárással készült Ira Cohen-fotóval, mely értelmezhető a cím allegóriájaként. A szerzőnek a kortárs képzőművészettel való intenzív kapcsolata nem új keletű, legfontosabb dokumentuma ennek a 2005-ös *versKÉPzelet* című kötete; a mostani könyvből az *olvas* című ekphrasziszt érdemes megemlíteni ebből a szempontból. A Cohen-képen kívül van egy másik fotó is, mely szerepet játszik a kötet jelentésrétegeiben: a Gyukics Gábort ábrázoló, az első fülön látható felvétel azért fontos eleme a könyvnek, mert az *arc* motívumát olyan formában közelíti meg, mely a gyűjtemény több darabjában is meghatározó.

A szerző arca ugyanis mozgásban van Keiko Takano fényképén, s a mozgás kiemelt jelentőséggel bír a Gyukics-versek idő-motivikájában. Már az említett *körhinta*ban is, mely egy nagyon alapvető idő-alakzat köré rendezett kisszámú elemmel képes érvényes állításokat tenni az elmúlásról: „*a vége ha megvan / idővel az eleje is megérkezik / közben sok minden elmarad / észre sem veszed amint eltűnik / a cüllövöldés / a törökméz- a tűzifa- és a sárgabélűdinnye-árus / és az / akit nem akartál / elveszíteni*”. Az idő és a mozgás összefüggése sajátos dimenziót kap Gyukicsnál azokban a szövegekben, melyek a fény és az árnyék képzeteire építenek. Így a *meztelen lovas* című versben, mely egy szobor árnyékának változásáról beszél: az árnyék napközben mozog, és csak mesterségesen, kör-

berajzolás révén rögzíthető, ezzel szemben sötétedés után „az utcai lámpa fénye kimerevíti”. A *folytonos fényverés* éjszaka és nappal ellentéte felől közelít az arc toposzához, amennyiben arról beszél, hogy az emberek napi „fényadagjukra” várnak, hogy meglátassák egymás arcát. Idő és mozgás sajátos változatával találkozunk a *felbukkanó dinnyehéjra várva* című darabban, mely a szemlélődő lírai alany által érzékelt mozdulatlanságban írja le a folyó mozgását. Eszerint a vers beszélőjének összpontosítania kell, hogy lássa, merre halad a folyó; órák telnek el így, miközben a háta mögé falat emeltek; amikor pedig visszafordul a folyóhoz, a mozgás és az időbeliség új minőségét jelentő halakat lát, akik dinnyehéjakat harapdálnak. Idő és mozgás viszonya tovább bonyolódik a *zajtalan* című szövegben, ez az idő megragadásának mediális feltételeit állítja középpontba: az óra mutatójának mozgása egyszerre bír térbeli és időbeli dimenzióval; ahhoz pedig, hogy ne tűnjék el „jeltelen” ez a „jelbeszéd”, a hang és a kép médiumának befogadására képes tudat működése szükséges.

A *kié ez az arc* szokatlanul egységes mű. Talán egy olyan verset említhetünk meg, mely kilóg ebből a nagyon tudatosan felépített versvilágból. A *temetés után* című darabról van szó, melynek lírai alanya felmenőiről beszél, ezáltal pedig belehelyezi magát a nagyszülei és szülei által jelölt leszármazási sorba, és így egy történet által rögzíthető szubjektumként tűnik föl. A költemény a szerző előző kötetében (*Lepkék vitrinben*) olvasható *csepeli temető 26-os parcella* című versének mintegy a folytatása, és ily módon hidat teremt az életmű korábbi darabjaiban megszólaló szubjektumhoz. Érdemes megjegyezni, hogy a *csepeli temető...* esetében a szerző azt az eljárást követte, melyet a *Lepkék vitrinben* számos darabjában: a szöveg alatt megadta a keletkezés helyét és idejét; azt hiszem, a *kié ez az arc* egységességéhez az is hozzájárul, hogy most eltekintett ettől a szokásától. Sokkal fontosabb azonban ennél, hogy az új könyv komoly elmozdulást jelent az előző Gyukicsművekhez, elsősorban *A remete többes számához* (2002) képest abban, hogy az énről való beszéd során sokkal kisebb szerep jut az interszubjektív vonatkozásoknak, vagyis az új versekben nincsenek előtérben az én-te viszonylatok.

Egy szempontból a *temetés után* is mindenképpen jellemző darabja a kötetnek: a vers végén található megszemélyesítés a kútról, mely „a vízbe vetette magát”, szép példája a *kié ez az arc* legfontosabb költői eszközének. A prosopopeia tárgya / szereplője Gyukics Gábor számos versében a szél. Így a *mozgó könyvtárban*, melyben a szellő egy kissé egyszerű képlet szerint a villamoson felejtett irodalmi lapot „lapozza át”, majd továbbrepül. Sokkal izgalmasabb a kötet címadó versének szél-alakja. Ez a szöveg arc és idő összefüggését tárgyalja („a tükör mindennap mást mutat”), hogy zárlatában a lírai beszélő mozgását elősegítő szélnek szintén az arca kerüljön a középpontba: „festék pereg a falról / házad megemelkedik / más helyre visz / az új arcát / mutató / szél”. A szél variációjaként a füst, pontosabban a füst kékje kap szerepet a *későben*, mely tipikus darabja a kötet azon verseinek, melyek a tájban való, többnyire a megfigyelésre szorítókozó jelenlétről beszélnek: itt a füst kongatja meg „a rég nem használt harangot”. Több szövegben interakcióba kerül egymással a cigaretta füstje, a szél, a mozgás és az elmúlás gondolata (*negatív élvezet, menet közben, nem érdeklí veletek mi lesz*).

A megszemélyesítések széles skálán mozognak a kötetben. Van, hogy a fantasztikum irányába viszi el őket a szerző (például a *vágta* repülő székei esetében), máskor szelíd antropomorf képeket alkot (ilyen az *esélytelenül* madara, mely „megnézi magának” a lírai alanyt). Emlékezetes a *sétány 1* és *sétány 2* megszemélyesített szobráról alkotott két képsor: mivel a két szöveg nem közvetlenül egymás után helyezkedik el a kötetben, a második vers olvasásakor ott érezzük az első jelenet óta eltelt fiktív időt is. Érdemes volt tehát Gyukics Gábornak vállalnia a fent említett kockázatot, mert a válasz a kérdésre, hogy sikerült-e koherens szövegvilágot teremtenie az arc és az idő képzetek köré, egyértelműen igen.

„ÉLETMESÉK”

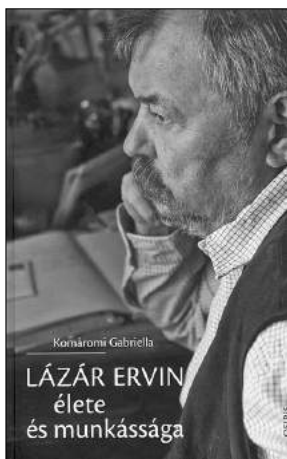
Komáromi Gabriella: Lázár Ervin élete és munkássága

Lázár Ervint ma már nyugodtan nevezhetjük klasszikusnak. Az 1970-es évek második felétől beérkezettnek számító Lázár klasszicizálódása a nyolcvanas-kilencvenes években kezdődött el, ennek látható eredményeként egyes művei bekerültek az irodalmi tananyagba. Először az általános iskolákban, később a középiskolai tankönyvekben, sőt novellái a 2000-es években már az érettségi feladatok között is feltűntek.

A Lázár Ervin-kutatás is időben megindult. Munkásságával kapcsolatos esszék, szakcikkek a nyolcvanas évektől sorjáznak elő (bár kétségkívül a 2000-es években növekszik meg érzékelhetően a számuk). A halála utáni évben, 2007-ben Marton Mária róla szóló interjúkötettel jelentkezett (*Mese Lázár Ervinnről*), két esztendővel halála után, 2008-ban jelent meg az első Lázár-monográfia Pompor Zoltántól (*A hétfejű szeretet – Hagyomány és újítás Lázár Ervin elbeszélő művészetében*), 2009-ben a Lázár Ervin Baráti Társaság *Lázár Ervin-füzetek* címmel sorozatot indított, melynek első darabja *A Nagyszederfa új hajtása*. Meg kell említeni Lázár Ervinnek Pompor kötetével szinte egy időben kiadott *Naplóját* is, amely a Lázár-életmű feltárásának fontos forrása lehet.

A magyar gyermekirodalmi kutatás meghatározó alakja, Komáromi Gabriella Lázár Ervin-kötete nem kisebb feladatot tűz ki maga elé, mint hogy egy klasszikussá vált magyar író szintén klasszikus életrajzi monográfiája legyen, mely nemcsak az általa tárgyalt irodalmi személyiséget, de szerzőjét is megkerülhetetlenül elhelyezi az irodalmi kánonban. A kötettel kapcsolatos egyik interjúban¹ Komáromi arról beszél, hogy *Elfelejtett irodalom* című könyve kapcsán Vargha Balázs véleménye szerint „már megváltotta a belépőjegyét ahhoz, hogy a legnagyobbakról írjon”. Ugyanezen interjúban – mint a középkor legitimációs kényszerrel küzdő krónikásai – hangsúlyozza, hogy a mű megírására nemcsak az irodalomtörténet prominense, hanem maga az érintett, Lázár Ervin is felhatalmazta. „Régóta dédelgetett vágyam ez a monográfia, és Lázár Ervinnel Takáts Gyula 95. születésnapján tudhattam: szeretnék könyvet írni róla. Lázár válaszul mosolyogva megölelt.” A Lázár-monográfia előszavában Komáromi nyomatékosan kijelöli a kötet helyét.

„Szinte magától értetődőek az első monografikus munka nehézségei. Nyilvánvaló, hogy az ilyen könyv könnyen tévedhet, de könnyen lehet újdonságértékű... Meglehet, később valaki nagyobb időbeli és szellemi távlatból, teljesebb tudással és mélyebb megértéssel viszonyul ugyanezen tárgyhoz.

¹ Lőrincz Sándor: Lázár után Janikovszky, in Kaposvármest.hu, 2012. 03. 19. http://www.kaposvarmost.hu/magazin/kultura/2012/03/19/lazar-utan-janikovszky_843.html

Osiris Kiadó
Budapest, 2011
392 oldal, 2980 Ft

(...) De az első ösvény a miénk, az irtás meg a kezünk munkája. (...) Az első monográfiák szerzőjének kétségkívül vannak kiváltságai. »A halál a halhatatlanság kezdete« – mondja a francia szállóige. Az első ilyen munkák szerzői ott állnak a kezdetnél.”

A kötet előszavában Komáromi a szöveganyag felépítését is megindokolja. „Olyan alkotó munkásságáról van szó – írja, akivel kapcsolatban nem tekinthetünk el az írói életrajz tényeitől és a művek referencialitásától.” Ennek megfelelően a 190. oldalig az életút és az életmű összefüggéseit tárgyalja, majd ezt követően kerül sor magának az életműnek a méltatására a könyv második felében. Az életrajzi kutatások kétségkívül alaposak és teljességre törekvők: az adatok megszerzéséhez Komáromi nemcsak a már létező Lázár-szakirodalmat, hanem a Lázár család dokumentumait, illetve a Lázár Ervin híres katonaládájában rejtőző tárgyi és szöveges rekvizitumokat is felhasználta. Többször támaszkodik a még élő családtagok, barátok, ismerősök szóbeli közléseire, valamint Lázár naplójegyzeteire is.

Az életrajzi adatokat Komáromi mindig igyekszik összekapcsolni az életmű megfelelő elemeivel, hangsúlyozva, hogy ezek nem öncélúak, hanem az értelmezést, feldolgozást segíthetik. Az áttekintés a mitikussá növekedett rácegresi Nagyszederfa, a hozzá kapcsolódó helyi és családi legendák, valamint ezek életműbeli fikcionális megjelenéseivel indul. Ezt a Lázár és a Pentz család genealógiája kíséri. Következik az iskolaévek, valamint az írói indulás szempontjából meghatározó újságíró szakos egyetemi periódus összefoglalása, végül az írói szárnypróbálgatás küzdelmeinek bemutatása. Ebben a témakörben külön egységet szentel a szerző Lázár pécsi korszakának, az *Esti Pécsi Napló*, a *Dunántúli Napló* és nem utolsósorban a *Jelenkor* szerkesztőségeiben eltöltött időszaknak. A pécsi évek nyomai több Lázár-műben, például *A fehér tigrisben* és *A kisfiú meg az oroszlánok* című meseregényben is fellelhetők. Rácegrespuszta és a gyermekkor szinte az egész életművet áthatja: például a *Csillagmajor* novelláiban, *A Hétféjű Tündér*, a *Bab Berci kalandjai* című kötetekben is gyakran bukkan fel „Rácpácegres”, valamint az egykori pusztához kötődő helyszínek, alakok. A pécsi évek után Lázár *Élet* és *Irodalombeli* tevékenységébe, valamint lengyelországi tanulmányaiba nyújt betekintést a szerző.

Figyelemre méltó, hogy miközben előrehaladunk Lázár élettörténetében, a narratíva változáson megy keresztül: a kezdeti fantasztikus-mitikus szerzői vonásokat mindinkább felváltja az értelmezésben Lázár „hétköznapiabb”, „emberibb” arcának hangsúlyozása. Ugyanakkor már az életrajzi események kapcsán több jelentős szerző életútjával is párhuzamba állítja Lázár pályáját a monográfia: többek között Illyés Gyula és Petőfi Sándor, de Tamási Áron, Sütő András, Gion Nándor, a külföldiek közül pedig Gabriel García Márquez parallel vonásait is kidomborítja a biográfiai részben. (A márquezi párhuzamról a későbbiekben még szót ejtünk. Abban, hogy Komáromi Giont Lázár mellé állítja, talán szerepet játszhatott Péntek Orsolya Pompor-kritikája is.² Feltevéseinket erősíti, hogy Komáromi – természetesen – többször hivatkozik *A hétféjű szeretet* című kötetre, és annak eljárását követve próbálja Lázár Ervin életművét „a mesék és az elbeszélések felől” egyszerűen szemléltetni.) Fontosnak tartjuk, hogy Komáromi Móra Ferenc mint előd munkásságának hatását megkérdőjelezhetetlennek tartja Lázár értelmezésében.³

² Péntek Orsolya: De akkor mégis hova tegyük Lázár Ervint? Pompor Zoltán: A hétféjű szeretet – Hagyomány és újítás Lázár Ervin elbeszélő művészetében, in prae.hu, 2008. 07. 25. <http://www.prae.hu/prae/articles.php?aid=1283>

³ A magunk részéről örömmel vettük volna, ha Pósa Lajos neve is megjelenik legalább a közvetett elődök között. Ha elolvassuk Pósa *Dongóvári Péter* című gyermekversét, azonnal feltűnik a meghatározó stíluselemek között a névstiliztika és a rokon értelmű, játékos hangzású szavak ritmikus halmozása, amely Lázárra is jellemző. Persze, érzékeljük, hogy Pósa pozitív felemlítése még ma is szinte tabudöntögetésként hat.

Az életrajzi egység végén Lázár Ervin beérkezéséről és sikeres íróvá válásáról, Réber Lászlóval, Vathy Zsuzsával, gyermekeivel való kapcsolatáról olvashatunk. Ezt követően kezdődik az életmű poétikai igényű áttekintése.

Monográfiájának *Az életmű* címet viselő második nagy egységében Komáromi először műfajonként tekinti át Lázár írói munkásságát, majd a fontosabb művek elemző igényű bemutatására kerít sort. A kötet egészéhez képest ambivalensnek tartjuk a második rész *Kamaszkori versek* című nyitó fejezetét. Maga a szerző idézi fel Lázár kijelentését, amelyben őszintén bevallja, hogy mivel verset írni nem tud, ezért mesékkel próbálkozik, mert azok „közelebb állnak a költészethez.” Kétségtelennek látszik, hogy fontosnak tartja a saját verseit, többet átmásolt, újratírázott, s Komáromi leírja, Lázár hogyan látta el kíméletlen kritikai jegyzetekkel ifjúkori rigmusait felnőttkorában. Kérdéses azonban, hogy ezeket a sikerületlen, az életmű alakulása szempontjából talán zsákutcának is tekinthető, soha nem publikált, kéziratban maradt költői kísérleteket Lázár a nyilvánosságnak szánta-e. Hol kezdődik egy írói életmű azon része, mely irodalomtörténeti jelentőségű, és nem magánügy? Meddig, milyen mélységig van joga bepillantani a nyilvánosságnak?

Fontos azonban a novellisztikáról írott következő fejezet, amelyben végigkövethetjük, hogyan alakította ki Lázár Ervin saját szerzői arculatát. Az életmű szempontjából lényegesebb szövegek (például a *Buddha szomorú* című kötet egyik legmeghatározóbb darabja, *A Masoko köztársaság*) változásaiba, alakulásába is betekintést kapunk. A szerzői szándék szerint itt érezhető leginkább az a törekvés, hogy az úgynevezett „gyermek-” és „felnőttirodalom” határai elhalványuljanak, egybemosódjanak, és a megkülönböztetés helyett inkább a „szépirodalom” váljék érzékelhetővé. Lázár Ervin éppúgy nem kapcsolható kizárólag a gyermeki, mint ahogyan a felnőtt világhoz sem. „Lázár köteteiben szinte észrevétlenül módosult a műalkotás műfaji alkata. Megteremtett valami újat, sajátosat, »a mese és a novella között lebegő írásművet«. (...) Nemegyszer az is bizonytalan: hol ér véget az egyik, hol kezdődik a másik. De alapjában semmi sem kényszeríti a kérdés eldöntését.” A fejezet jól érzékelteti, hogy a később önálló mesegyűjteményekben is megjelentetett írások hogyan épülnek be eredetileg a novelláskötetek „komolyabb”, „felnöttebb” darabjai közé. Komáromi többször is kiemeli, hogy Lázár írói munkásságának lehangsúlyosabb, legértékesebb elemét éppen a mesék, mesenovellák adják. „Útközben a novellista pályáján voltak törések, repedések, a meseíró útján nem.”

A *Mesevilág-teremtés* című fejezettel kezdődően foglalkozik a kötet Lázár Ervin *A molnár fia zsák búzájával* kezdődő és egészen *A manógyárig* ívelő meseírói munkásságával, előbb a mesék és mesenovellák, később a meseregények kapcsán. Ebben a részben Komáromi több híres gyermekirodalmi szerző hitvallását is felidézi, lehangsúlyosabban Weöres Sándor és Michael Ende véleménye jelenik meg. Mindkét idézett szerző hangsúlyozza, hogy alapvetően nem gyermekek számára ír: Weöres „sehányéveseknek”, Ende pedig a „benne élő gyermeknek” szánta műveit. Lényegileg mindketten megőriztek magukban valamiféle olyan gyermeki kifejezőkészséget, amely később is segített nekik abban, hogy műveikben teljesen természetes módon, mindenféle mesterkéeltség nélkül tartsák meg kapcsolatukat a gyermekközönséggel. A gyermekek felé nyitottan és fogékonyan, a nyelvi humoron keresztül közelítő Lázár titkát is ebben lehet keresni.

Komáromi hosszan fejtegeti a „gyermek”- és a „felnőttirodalom” kapcsolatrendszerét. A „gyermekirodalom” eszméje tulajdonképpen irreleváns (pedagógiai aspektusból természetesen nem), egyfajta kulturális gyakorlat, tradíció hozta létre, hiszen valójában az „irodalom” egy. Ugyanakkor persze tagadhatatlanul létezik az irodalomnak olyan szegmense, amely a gyermekek számára vonzó, érthető és élvezetes. „Lehet a mű sokszólamú, többretegű, de kell lennie benne egy olyan szólamnak, amelyet a gyerekek nemcsak meghall, de tetszik is neki. Ha Weöres (...) arról beszél, hogy nem gyerekeknek írta a verseit, illetve Lázár arról, hogy ő sem a meséit, akkor ezt akceptálni kell.”

A fejezet további részében Komáromi a modern mesék alakváltozatai és a lázári mesevilág összefüggéseit vizsgálja. A modern és a lázári mesevilág a tradicionális kifejezés-mód sémáit ugyan ismeri és elismeri, de folyamatosan feszegeti és átértelmezi „mind strukturális, mind szemantikai” tekintetben. Különösen szembetűnők a mesehősök alakjának és céljainak változásai. A modern mese hősei antihősök, a céljaik pedig összetettebbek, bonyolultabbak, mint a klasszikus mesékben. A narráció ironikusabbá vált, és hangsúlyozottabban reflektál a hétköznapi világra. A gyermekek ezért nem mindig nyitottak a modern mesékre, különösen az abban megnyilvánuló, gyakran erőltetetten szatirikus nyelvi humor érthetetlen és zavaró számukra. Lázár Ervin mindig jó érzékkel adagolja a saját nyelvi leleményeit, és „nem él vissza a gyerek türelmével.” Amint arra Komáromi is rámutat, a hagyomány ismerete nélkül ez a játék nem működik, nem működhet. A fonák helyzet értelmezéséhez a tradicionális mesevilágban való tájékozottság is szükséges: a jó-hindulatú sárkány, a nyűgös tündér stb. figurájának játékosága csak az eredeti típusokkal összevetve válthatja ki a felismerés öröme a befogadóból. Lázár a tradicionális mesék talaján áll, és meséi is olyan olvasóközönség számára érthetőek, akik szintén otthonosak ebben a diskurzusban.

Az elemzésekben Komáromi a lázári mesevilágot három korszakra tagolja. Az elsőt véleménye szerint a „modern állatmesék jellemzik” (*A kisfiú meg az oroszlánok*), a másodikban Lázár mesevilág-teremtő munkába fog (*A Négyszögletű Kerek Erdő* határozza meg ezt az időszakot), míg a harmadik korszakban forrásokból merít, létező ciklusokhoz told hozzá, illetve egyes hőseinek sorsát gondolja tovább. Az utolsó mesekötet utolsó meséjében, *Az élet titkában* Lázár ismét felidézi a Nagyszederfa alakját, az első mese, *A molnár fia zsák búzája* legfontosabb tanítását, és olyan összegző erejű mondatokkal fejezi be a történetet, amelyek Komáromi szerint az életmű méltó záróakkordjai is: „Most már, idők múltával, azt is tudom, hogy arról szólt a mese, hogy a világban mindenkire rá van bízva valami. Valami nagyon fontos, amivel el kell jutni az Üveghegy elé, s aki az Üveghegy elé akar jutni, annak ismernie kell testvérét, anyját, nagypapját, tudnia kell, hogy az Üveghegy vára mindenki előtt nyitva áll, csak szeretet és tiszta szív kell hozzá.”⁴

A *Berzsiántól Bab Berciig* című nagyfejezetben Komáromi a meseregényeket tekinti át, *A kisfiú meg az oroszlánok*, *Berzsián és Dideki*, *A Szegény Dzsoni és Árnika*, illetve a *Bab Berci kalandjai* című műveket. Az elemzésekben itt újra hangsúlyosan kiemeli az életrajzi megfeleléseket. A lázári regény értelmezésénél alapvető jelentőségű az a megállapítása, hogy Lázár inkább novellista, mint regényíró, meseregényei mesefüzészerűen épülnek (több fejezetük korábban novelláskötetek részeként vagy irodalmi lapokban önállóan is megjelent), csak a hősök személye kapcsolja össze ezeket, illetve, például a *Berzsián és Dideki*-ben, az intrikus szereplő (Áttentő Redáz) megjelenése ad egy lehetséges végső irányt a történéseknek.

Párhuzamos történetek címmel elkülöníti Lázár két, nem sokkal egymás után született művét: *A Hétfejű Tündért* és *A fehér tigris*. A szerző véleménye szerint Lázár e mesenovellája és regénye párhuzamos vonásaik miatt különülnek el a többi szövegtől. A legfontosabb összekötő kapocs a morális tartalom: a főhős elveszíti erkölcsi tartását, de a történet végén megigazul: *A Hétfejű Tündér*-ben ez még lehetőséget ad az értékmentésre, *A fehér tigris*-ben azonban ehhez már késő. Az is rokonítja e műveket, hogy ezek állnak legtávolabb a kisgyermekektől – éppen hangsúlyos erkölcsi mondanivalójuk miatt –, bár egyes jelentésrétegeik a gyermek számára is megközelíthetőek.

A következő fejezet – címében is kifejezve ezt a szándékot – *Lázár Ervin fiktív univerzumait* mutatja be: a *Csillagmajor* és *A Négyszögletű Kerek Erdő* világát. A *Csillagmajor* a

⁴ Lázár Ervin: *Az élet titka*, in *Manógyár*, Osiris, 2002. 86.

gyermekkori, családi emlékek leképeződése, *A Négyszögletű Kerek Erdő* korábbi novellákból (például *A Hétfejű Tündér* című novelláskötet anyagából) épült össze. Komáromi Garcia Márquez és Mikszáth mindenségével kapcsolja össze a *Csillagmajor* színtereit. A márquezi párhuzammal óvatosabban bánik, hiszen Pompor Zoltán monográfiáját a kritika éppen azért marasztalta el, amiért frazeológiájában „mágikus realistának” minősítette Lázár szövegvilágát. Péntek Orsolya említett kritikájában problematikusnak véli ezt a párhuzamot, szerinte Márquez egyfajta „transzkultúra”, a dél-amerikai bennszülött, spanyol-latin és a keresztény tradíció keveredéséből meríti mondanivalóját, amely „alapjában különbözik” a „több ezer éves zsidó-keresztény kultúrába zárt” és ezen felül csak „saját mese- és mondavilágukba” visszanyúlni képes európai – jobb híján „transzcendensnek” nevezett – irodalom hangvételétől, tereitől. A „két attitűd” gyökeresen „másból táplálkozó”, „máshogy leírható.” Komáromi ezért kerüli a „mágikus realizmus” kifejezést, ugyanakkor állandóan hangsúlyozza a szövegek „mitikus és mágikus” hátterét, tulajdonságait, bár a fogalmakat időnként hajlamos összemosni. Igaz, hogy a kereszténység mellett archaikus eredetű mitikus-mágikus képzetek is megmaradtak (például a boszorkányokkal kapcsolatos hiedelemvilágban), ahogy az is igaz, hogy a keresztény mítoszok alakjai (például Krisztus, Szent Péter, Szűz Mária) mágikus-mitikus szertartásszövegek (varázsénekek) és eredetmondák szereplőivé váltak, de a keresztény mitológia mellett ezek legfeljebb a paraliturgia és a népi hiedelemvilág elemeiként kaphattak mágikus kifejezést. Ezért az olyan kijelentések, mint „A Csillagmajor mágikus síkján elsősorban a keresztény mítosz jelenik meg”, kérdésesek maradnak.

Kevésbé problematikus a mikszáthi (esetleg a mikszáthit folytató Krúdy-féle) világgal való párhuzamok kiemelése. Ez hitelesebb, jobban megfeleltethető annak a korai szövegélménynek, amellyel Lázár mindenképpen szembesült, szembesülhetett. Fontos hangsúlyozni a szintén rácegrespusztai születésű Illyés szociográfiájára, a *Puszták népére* adott választ eshetőségét a *Csillagmajor* kapcsán.

A Négyszögletű Kerek Erdő inkább irodalmi élmény szülötte, nyilvánvaló a Karinthy fordította *Micimackó* hatása a szövegben. Ugyanakkor nem egyszerű „utánérzésről” van szó, Komáromi is hangsúlyozza, hogy Lázár világa bonyolultabb, rétegzettebb Milnéénél, befogadója sem ugyanaz a korosztály. Éppen ezért drámában, filmben is nehezebben leképezhető. Fontos különbség az is, hogy Milne hősei „megelevenedett játékok”, Lázár alakjai „fikció teremtette elvont, gyermeklelkű figurák”. Milne meseregénye szervezesebben épül föl, Lázár műve lazább szerkezetű, ez természetes is, hiszen sok év novellái kerültek benne egymás mellé. A kötet a lázári stílus és humor eszköztárának bemutatásával zárul.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Komáromi Gabriella Lázár-monográfiája csakugyan megkerülhetetlen mű a későbbi kutatás szempontjából. Írója gondosan építkezik, a munkát alapos és szerteágazó kutatások előzték meg, adatai hitelesek, érdekesek, újszerűek. Szándéka szerint az érdeklődő laikusok számára is tájékoztatásra törekszik, egyszerű megfogalmazásai, érdekes, eleven előadásmódja, a lázári világ közismertsége és közkedveltsége miatt egészen biztosan lesz szélesebb olvasóközönsége is. Ugyanakkor a szakember számára is hasznos a mű: nemcsak a benne található adatok és a gondos elemző munka miatt, hanem azért is, mert a kötet végén – az adatkeresést megkönnyítő betűrendes névmutató mellett – a mindmáig legteljesebb Lázár-bibliográfiát is megtalálhatjuk, s ez jelentősen megkönnyíti a feladatát mindazoknak, akik a jövőben a lázári életmű kutatásába kívánnak belefogni.

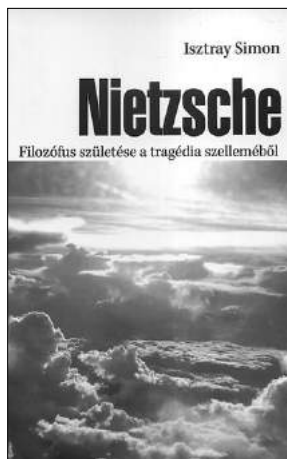
A TRAGIKUS NIETZSCHE

Isztray Simon: Nietzsche. Filozófus születése a tragédia szelleméből

Isztray Simon tavaly megjelent könyve a színvonalas magyar nyelvű Nietzsche-irodalom számára számát gyarapítja, alapos, közeli szövegolvasatokon nyugvó, az életmű tágabb szakaszát bemutató, problémátörténeti munka. A mű a szerző doktori értekezésének könnyvévé átdolgozott változata, ennél fogva elsősorban tudományos érdeklődésre tarthat számot, mindazonáltal a Nietzsche filozófiájában komolyabban elmélyülni szándékozó laikus olvasók számára is ajánlható.

A kötet hét, egymáshoz lazán kapcsolódó, ám egymásra utaló nagyobb fejezetből áll, melyek külön tanulmányokként is olvashatók. A közöttük fennálló kapcsolatot elsősorban az *Előszó* teremti meg, mely a kötetben egymás után rendezett szövegek egyik lehetséges olvasási módját kínálja. Erre az olvasási módra – mely a tragédia fogalmának középpontba állításával történeti ív megrajzolását ígéri – egyébként a kötet alcíme is utal. Írásomban ezt az olvasatot követem végig.

Az alcím (*Filozófus születése a tragédia szelleméből*) kétféleképpen is érthető: először is azt az elfogadott értelmezést húzza alá, mely szerint *A tragédia születése* Nietzsche első, jelentős filozófiai műve, az a mű, mely a bázeli filológia-professzort filozófussá avatta, másodsor pedig arra az Isztray elemzéseiben fontos szerepet játszó momentumra mutat rá, mely szerint a tragikum a kezdetektől Nietzsche filozófiájának központi fogalma, és a későbbiekben is az marad. A könyvben mindkét értelmezés nyomon követhető: Nietzsche filozófiai munkásságát *A tragédia születésével* kezdődően mutatja be, és a filozófus fejlődésére koncentrálna kísérni nyomon annak pályáját egészen az *Így szólt Zarathustra* című műig, melyet szintén a (Peter Szondi nyomán) „tragikus filozófiának” nevezett keretben interpretál. Isztray művének *Előszavában* maga is kiemeli az utóbbi szempontot: „E könyvben megjelenő disszertációm célkitűzése az volt, hogy bemutassa, Nietzschénél *A tragédia születésében* megjelenő *tragédia filozófiája* (és *poétikája*) hogyan válik a későbbi művekben *tragikus* (avagy *dionüszoszi*) *filozófiává*.” (7.) Tehát a szerző egyfajta átmenet bemutatását ígéri: egy többé-kevésbé hagyományos esztétikai megközelítés elmélyülését a világ megismerhetőségének megkérdőjelezéséből az egyéni világteremtés szükségességére következő, tragikus filozófia felé. A könyv problémafelvetésének újszerűsége véleményem szerint éppen a tragikum fogalmának középpontba állításában ragadható meg: a tét ennek megfelelően a korai tragédiaelemzés eredményeinek, illetve ezen eredmények transzformációinak kimutatása az életműben. Isztraynak ebben a munkában egy fontos fogalom, a dionüszoszi fogalmának

L'Harmattan Könyvkiadó
Budapest, 2011
215 oldal, 2300 Ft

nyomon követése is segítségére van, számára a tragikus és a dionüszoszi a nietzschei életmű kontextusában egymáshoz igen közel álló fogalmak.

Isztray mindemellett saját célkitűzését így pontosítja: „az a folyamat foglalkoztatott, ahogy filozófia és esztétika korai kapcsolata felbomlik és megváltozott formában tér vissza a későbbi művekben.” (7.) Ez részben bővítést is jelent: filozófia és esztétika kapcsolatának a tragikus-dionüszoszin kívül más aspektusai is fellelhetők, és a könyv tanulmányai valóban nem korlátozódnak pusztán e fogalmak elemzésére.

A könyv tehát egy meghatározott szempont, filozófia és esztétika, illetve ismeretelmélet, metafizika és művészet kapcsolatának elemzésén keresztül, szűkebben a tragikum fogalma mentén mutatja be Nietzsche életművének *A tragédia születésétől az Így szólott Zarathustráig* tartó szakaszát. A szerző eredetileg a teljes életművet szeretne volna vizsgálni (7.), és elemzései időnként túl is mutatnak a fent említett két mű által meghatározott kereten: például a változás, keletkezés és lét fogalmait középpontba állító IV. fejezetet a *Bálványok alkonya* releváns szöveghelyeinek interpretációja zárja le, így kerekítve ki az értelmezést. Hasonlóképpen a könyv záró fejezete is tartalmaz utalásokat Nietzsche életművének kései szakaszára, meghosszabbítva a korábbi fejezetek elemzéseit (pl. 155–156., 157.).

A munka azonban döntően a *Tragédia*-könyv és a *Zarathustra* által körülhatárolható időszakkal foglalkozik, vagyis az életmű korai és érett szakaszával. Isztray koncepciójában e két mű válik a tárgyalt időszak legfontosabb alkotásává: *A tragédia születésének* részletes, sok szempontú elemzését követő fejezetek ugyanis amellest, hogy részben maguk is az *Így szólott Zarathustrában* felmerülő kérdéseket tárgyalnak e műből vett konkrét idézetek segítségével, szinte valamennyien az utolsó, *A Zarathustra dionüszoszi filozófiájának értelmezéséhez* címet viselő nagy fejezet előkészítéseiként értelmezhetők. Annak ellenére így van ez, hogy Isztray az elemzés körébe Nietzsche hagyatékban maradt műveit, előadásvázlatait, jegyzetfüzeteit is bevonja. A különböző típusú szövegek ugyanis nem helyezkedhetnek el azonos szinten, maga a vizsgálat középpontjában álló kérdésfeltevés: Nietzsche filozófiai gondolkodásmódjának változása, és a tény, hogy e vizsgálat határait szövegek jelölik ki, kitüntetetté teszi e határpontul szolgáló szövegeket, míg a közöttük elhelyezkedőket egy fejlődés állomásaiként, átmenetként jeleníti meg. Természetesen nem véletlen, hogy az elemzés végpontján éppen a szakirodalom által főműként elfogadott *Zarathustra* áll, mely számos, Nietzscht korábban is foglalkoztató kérdést tesz fel újra. Ugyanakkor Nietzschének a két, Isztray elemzéseiben határpontul szolgáló műve között született munkái: az *Emberi, nagyon is emberi*, a *Hajnalpír* és a *Vidám tudomány* átmenetként, kevésbé jelentősként tűnnek fel, míg a hagyatékban maradt írások, feljegyzések és előadásjegyzetek némelyike (pl. *A filozófia a görögök tragikus korszakában* vagy a retorika-előadások) meghatározóként jelenik meg. Ezen a szinten tehát mintha egyenlősítés lenne megfigyelhető a különböző státuszú szövegek között. Ennek oka szintén a fejlődés bemutatását célzó gondolatmenet: a különböző források mind hozzájárulnak a Nietzsche által megtett út megértéséhez. Azt lehet mondani, hogy Isztrayt a két, az elemzés szempontjait meghatározó mű közötti időszakra vonatkozóan inkább egyes problémák, mint egyes művek érdeklik.

A fejlődéskoncepció mellett Isztray tragikus filozófiát középpontba állító értelmezése is indokolja a *Tragédia*-könyv és az *Így szólott Zarathustra* kiemelését, a tragédia filozófiája ugyanis az előbbi, míg a tragikus filozófia az utóbbi műre lesz érthető. A *Zarathustra* elemzését elsősorban ez a szempont: a drámaisághoz való kötődése (az Empedoklész-dramatervvel mutatott párhuzamok; Gadamer értelmezése; monologikus műalkotásként történő felfogása) fogja meghatározni, így válik az értelmezésben *A tragédia születésében* megkezdett gondolatmenet (több transzformációt át történő) folytatásává. (Ezt a képet Nietzsche kései filozófiájának elemzése minden bizonnyal árnyalná.)

Az elmondottak alapján az olvasó azt várná, hogy Isztray könyvének egyéb tanulmá-

nyai az első, *A tragédia születését* bemutató, és a záró, az *Így szólott Zarathustrát* elemző fejezetek közötti ív megrajzolására tesznek kísérletet. A fejezetek laza egymásutánja valóban kirajzolja Nietzsche gondolkodói útjának képét, ám a teljesség igénye nélkül. A gondolkodói út egyes állomásainak kidolgozása helyett a fejezetek inkább egy-egy gondolat, fogalom változásaira koncentrálnak, és többnyire maguk is mozgást ábrázolnak (kivételesen az alól a gondolatmenetbe exkurzusként illeszkedő, Rimbaud és Nietzsche költészetfelfogásának párhuzamait elemző V. fejezet). Így a II. fejezet nyelvfilozófia és metafizika-kritika, a III. művészet és megismerés, a IV. változás, lét és keletkezés, a VI. művészi mimézis és filozófia kérdéseivel foglalkozik az életmű meghatározott szakaszaiban. Isztray könyvére jellemző, hogy hiányoznak a fejezetek közötti összekötések, egyedül a VI. fejezet tartalmaz konkrét utalást az utána következő VII.-re, a többi sem bevezetőjében nem utal vissza a megelőzőekre, sem zárlatában nem készíti elő a későbbieket. A köztük lévő kapcsolatot az erősíti, hogy egyazon téma vagy ugyanazon művek más-más aspektusait tárgyalják, és gyakran ugyanazon idézetek különböző vonatkozásait fejtik ki.

Ez a fajta szerkesztés, a fejezetek közötti elmozdulások és kitöltetlen helyek magával a fejlődés/változás bemutatásával kapcsolatban fogalmaznak meg kérdéseket. Azt mutatják, hogy az elemzés nem nyújthatja a gondolati fejlődés/változás ívének teljes rajzolatát, mivel ez az ív nem húzható meg, a gondolatok kibomlása nem egyvonalú. Nemcsak a nietzschei életmű túl szerteágazó ahhoz, hogy egy ilyen ív megrajzolása lehetőségessé váljon, hanem a leírásnak is több ágra kell szakadnia ahhoz, hogy a változás egyes elemeit kibontsa, és így végül a folyamatot a maga összetettségében ábrázolhassa. Ehhez a tapasztalathoz kapcsolódhat Isztray könyvének az a már említett sajátossága, hogy benne ugyanazok az idézetek többször, különböző tájakon bukkannak az olvasó elé, más-más összefüggés részeként: ezáltal összetettebb, többoldalú elemzés és a szövegrészek jobb megértése válik lehetségessé. Így például a következő, Nietzsche-től származó idézet: „Míndig is a keletkezés *ártatlanságának* igazolásán fáradoztam” (73., 81., 85.), vezeti be mind a III., mind a IV. fejezetet, ezzel hangsúlyozva ezek összetartozását, és ez az idézet szervezi, legalábbis részben, a IV. fejezet felépítését is, ennek 1. és 2. alfejezetét ugyanis Nietzsche ebben az idézetben megfogalmazott önértelmezésére fűzi fel Isztray. Ez a megoldás amellest, hogy kapcsolatokat teremt a fejezetek között, azok önállóságát is erősíti: Isztray nem él ugyanis explicit előre- és visszautalásokkal az idézetek felbukkanásakor, releváns részeit újra közli és az aktuális témának megfelelően értelmezi, így az egyes fejezetek valóban egymástól függetlenül is érthetők.

Hátra van még annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a *Tragédia*-könyvet és a *Zarathustrát* tárgyaló fejezetek közé eső szakaszok (II–VI.) mennyire járulnak hozzá az *Előszó*ban megjelölt kérdésfelvetés, a nietzschei tragikum-fogalom változásának vizsgálatához. Kimondottan a tragikum kérdését közülük a III. és a VI. tárgyalja. A III. a hangsúlyosabb, mely a tragikus megismerés elméletét, illetve ennek változását mutatja be *A tragédia születésében*, majd az *Emberi, nagyon is emberiben* és a *Vidám tudományban*. A VI. fejezet a tragédia egy másik aspektusát, a dionüszoszi mimézis és az átváltozás hozzá kapcsolódó fogalmát állítja középpontba, bár épít a tragikus megismerés, illetve a tragikus világmodell tapasztalatára is. *A tragédia születését A nem morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* segítségével köti össze az *Így szólott Zarathustrával*, pontosan az *Előszó* ígéretének megfelelően, egyben közvetlenül előkészíti a záró VII. fejezet *Zarathustra*-értelmezését.

Hogyan illeszkednek mármost az *Előszó* által kijelölt értelmezési keretbe az egyéb (II., IV., V.) fejezetek? Egyrészt ezek Isztray másik, a könyv témáját árnyaló megjegyzése mentén interpretálhatók: valamennyien esztétika és filozófia kapcsolatát taglalják, és ezzel a tragikum fogalmának tárgyalását az életmű tágabb kontextusába ágyazzák, több oldalról is megvilágítva azt. Másrészt e fejezetek kötik össze a könyv kiinduló és záró tanulmánya-

it, és hozzájárulnak ezek jobb megértéséhez. A II. fejezet *A tragédia születésének* korszakából származó nyelvfelfogás átalakulásának bemutatása során azt vázolja föl, hogy milyen irányba mozdult el Nietzsche filozófiája közvetlenül első könyvének megírása után, és erre feltétlenül szükségünk van Nietzsche metafizikájának megértésekor; olvasatom szerint azonban a jelentősége az utolsó fejezet Zarathustra-értelmezésében, a beszéd és a hallgatás témájának tárgyalásakor mutatkozik meg igazán. A IV., *A „keletkezés ártatlansága”* című fejezet, a III. folytatása és bizonyos értelemben párdarabja, árnyalja a Nietzsche metafizikájáról és világértelmezéséről felállított képet, és témájával az életakarat igenléséhez, ezzel pedig a nietzschei tragikum fogalmához kapcsolódik, melyet Isztray „az affektusok magasrendű egymást-áthatása”-ként (53.) ír le. Végül a Rimbaud és Nietzsche közti párhuzamokat taglaló V. fejezet *A tragédia születésének* értelmezését árnyalja, és a lírai szubjektum fogalmának középpontba állításával a záró fejezet monologikus műalkotásra vonatkozó alfejezeteit készíti elő.

Bár a könyv részleteit tekintve is igen érdekesítő olvasmány, végezetül néhány kritikai megjegyzést is szeretnék megfogalmazni. Az első, hogy a szerző olykor túlságosan is elfogadó Nietzsche önértelmezéseivel kapcsolatban. Így *A tragédia születésének* értelmezésekor részben annak 1886-os előszavára építve utasítja el Willamowitz-Möllandorf kritikáját, aki szerint, Isztray megfogalmazásában, „Nietzsche írása valójában a wagneri zenedráma esztétikájáról szól, és nem a görög tragédiáról.” (16.) Isztray ezzel szemben úgy vélekedik, hogy *A tragédia születésének* fő mondanivalója a görög tragikus kultúra bemutatása volt. Álláspontját azzal a ténnyel támasztja alá, hogy Nietzsche e korszakban a görög kultúra, művészet és filozófia kérdéseit elmélyülten tanulmányozta. Csakhogy a kérdés nem ezen fordul meg. *A tragédia születésében* Wagner zenedrá mája egyértelműen mint a görög tragédia utódja és feltámasztója, a német pedig mint a görög reménybeli örököse jelenik meg. Egy új kulturális forradalom megvalósításáról van itt szó. *A tragédia születésének* sikere a Wagner-körben jórészt éppen programirat voltának tudható be. 1886-ban, jóval a Wagnerrel történt szakítás után Nietzsche a műnek ezt az aspektusát már inkább tagadná. Az új előszó célja éppen az, hogy hozzákapcsolja a művet az életmű későbbi eredményeihez, és a túlságosan erősen kirajzolódó wagneri és schopenhaueri gyökerek helyett a görögség problematikáját hangsúlyozza. Erre szolgál az új alcím: *Görögség és pesszimizmus* is.

Isztray könyvének mélyrehatóbb problémája, hogy benne a szerző a dionüszoszi és a tragikus fogalmait túlságosan is közel hozza egymáshoz. Bár értelmezése sok helyen igen meggyőző és hasznos, a tragikum általa adott meghatározása („az affektusok magasrendű egymást-áthatása”) véleményem szerint nem helytálló. Azt hiszem ugyanis, hogy (1) a dionüszoszi tágabb kategória, mint a tragikum, és a tragédia műfaja a korai Nietzsche-nél éppen mint ennek az elemnek a szublimációja jelenik meg, illetve (2) a tragikumot Nietzsche maga sem határozza meg, de előfordul, hogy a fenténél jóval hagyományosabb értelemben használja. (Például az *Emberi, nagyon is emberi* egyik aforizmájában: „a tragikus jelensége esetén az ember a nagy, tartós, féktelen jókedvből gyorsan roppant szorongásba kerül”¹). Igaz, hogy Isztray ezt a meghatározást *A tragédia születése* kapcsán bontja ki, de mégiscsak érdemes lenne utalni rá, hogy a fogalom a későbbiekben Nietzsche életművében új jelentéseket fog fölvenni. E változás elemzése egyébként is érdekes téma lenne, mivel *A tragédia születésében* a dionüszoszi és a tragikus szorosan összefonódik a Nietzsche által később elvetett schopenhaueri fogalmisággal. A szenvedés oka az individuáció, a dionüszosziiban rejlő öröm pedig éppen ennek felszámolásából adódik.

¹ Friedrich Nietzsche: *Emberi, nagyon is emberi. Könyv szabad szellemek számára*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 98.